Delbetänkande av utredningen om barnens rätt

SOU 1979:63

Ref

Barnets rätt

2 Om föräldraansvar m.m.

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Delbetänkande av utredningen om barnens rätt

SOU 1979:63

Ref

Barnets rätt

2 Om föräldraansvar m.m.

119/32

Statens offentliga utredningar
1979:63
Justitiedepartementet

Barnets rätt

2. Om föräldraansvar m. m.

Betänkande av utredningen om barnens rätt
Stockholm 1979

Omslag Håkan Lindström

ISBN 91-38-05001-3
ISSN 0375-250X

Gotab, Kungälv 1979

Till statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Genom beslut den 24 februari 1977 bemyndigade regeringen statsrådet Sven Romanus att tillkalla en kommitté med högst sex ledamöter för att utreda frågan om förstärkning av barns rättsliga ställning, att utse en av ledamöterna att vara ordförande samt att besluta om sakkunniga, experter och sekreterare.

Med stöd av regeringens bemyndigande tillkallade statsrådet Romanus den 15 mars 1977 som ledamöter numera justitierådet Tor Sverne, ordförande, riksdagsledamoten Märta Fredrikson, dåvarande ledamoten av riksdagen, fil. kand. Yvonne Hedvall, utredningssekreteraren Kerstin Sandelius, nuvarande departementssekreteraren Lars Strand och ombudsmannen Maria West samt som sakkunniga barnombudsmannen Rigmor von Euler, medicinalrådet Karl Grunewald, byråföreståndaren Gunnie Jentzsch, direktören Gunnar Krantz, advokaten Valborg Lundgren, författaren Gunnel Linde, avdelningsdirektören Anna-Lisa Melldén, byråchefen Ivan Ottoson, hovrättsassessorn Nina Pripp och numera hovrättsrådet Anders Thunved. Sedan West entledigats från sitt uppdrag förordnades från den 1 januari 1979 universitetslektorn Lars Dencik som ledamot.

Kommittén antog namnet utredningen om barnens rätt.

Att som experter biträda kommittén förordnades den 19 december 1977, professorn Michael Bohman och den 3 april 1978, psykologen Inga Gustafsson.

Till sekreterare förordnades från den 1 april 1977 hovrättsassessorn Barbro Röst Andréasson och från den 1 juni 1978 hovrättsassessorn Göran Ewerlöf.

Kommittén har tidigare avgett delbetänkandet (SOU 1978:10) Barnets rätt 1. Om förbud mot aga.

Kommittén har under 1978 och 1979 avgett remissyttranden över socialutredningens betänkande Socialtjänst och socialförsäkringstillägg (SOU 1977:40), promemorian Internationella adoptioner, riktlinjer och organisationsförslag (Ds S 1978:6), yttrandefrihetsutredningens betänkande Barnpornografi (Ds Ju 1978:8), utkast till europeisk konvention om erkännande och verkställighet av avgöranden rörande vårdnad om barn samt till europeisk konvention om upprättande av en internationell domstol och barnolycksfallsutredningens betänkande Barnolycksfall (SOU 1979:28).

Kommittén får härmed överlämna delbetänkandet (SOU 1979:63) Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m. m.

Till betänkandet har fogats reservationer av Märta Fredrikson, Yvonne Hedvall. Kerstin Sandelius, Lars Strand och Lars Dencik samt särskilda yttranden av Yvonne Hedvall, Gunnel Linde och Ivan Ottoson.

Utredningsarbetet fortsätter med övriga frågor som ingår i kommitténs uppdrag.

Stockholm i september 1979

Tor Sverne

Märta Fredrikson *Yvonne Hedvall*

Kerstin Sandelius *Lars Strand* *Lars Dencik*

/Barbro Röst Andréasson

Göran Ewerlöf

Innehåll

Förkortningar 11

Sammanfattning 13

Summary 21

Författningsförslag 29
1 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken 29
2 Förslag till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429) . . . 36
3 Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:00) . . . 36
4 Förslag till lag om ändring i giftermålsbalken 37
5 Förslag till förordning om tillämpning av 8 kap. barn- och föräldrabalken 38

1 *Inledning* 41
1.1 Direktiven m. m. 41
1.2 Utredningsarbetet 42

2 *Allmänna överväganden* 45

3 *Utländsk rätt* 49
3.1 Allmänt om utländsk lagstiftning rörande vårdnad om barn m. m. 49
3.2 Dansk rätt 49
3.3 Norsk rätt 50
3.4 Finsk rätt 52
3.5 Annan utländsk lagstiftning m. m. 52

4 *Några synpunkter på barns behov* 55
4.1 Barn som individer med egna behov 55
4.2 Några grundläggande behov 56

5 *Föräldraansvar* 59
5.1 Gällande rätt 59
5.2 Utredningens överväganden och förslag 61

5.2.1 Innebörden i några centrala begrepp 61
5.2.1.1 Vårdnad och förmyndarskap 61
5.2.1.2 Föräldraansvar 61
5.2.1.3 Förälder och föräldraansvarig 62
5.2.2 Föräldraansvarets innehåll och varaktighet 62
5.2.2.1 Barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg . . 62
5.2.2.2 Skyldighet att utöva tillsyn över barnet . . . 64
5.2.2.3 Rätt och skyldighet att bestämma över barnet . 65
5.2.2.4 Medbestämmanderätt för barnet 66
5.2.2.5 Självbestämmanderätt för barnet 67
5.2.2.6 Föräldraansvarets varaktighet 68
5.2.3 Vem skall ha föräldraansvaret? 68
5.2.3.1 Allmänt 68
5.2.3.2 Föräldrarna bor tillsammans 69
5.2.3.3 Föräldrarna bor inte tillsammans 70
5.2.3.4 Alternativt förslag beträffande gemensamt föräldraansvar 71
5.2.4 Föräldraansvaret under förälders frånvaro, sjukdom etc. 72
5.2.5 Ändringar i samlevnadsförhållandena 72
5.2.5.1 Gemensamt föräldraansvar efter skilsmässa eller separation 72
5.2.5.2 Föräldrarna flyttar samman 75
5.2.5.3 Det alternativa förslaget om gemensamt föräldraansvar 76
5.2.6 Överflyttning av föräldraansvaret 76
5.2.6.1 Allmänt 76
5.2.6.2 Missbruk eller försummelse vid föräldraansvarets utövande 76
5.2.6.3 Annat missförhållande vid föräldraansvarets utövande m. m. 78
5.2.6.4 Föräldraansvaret efter dödsfall 79
5.2.7 När blir domstolsprövnng aktuell? 80

6 *Umgängesrätt* 81
6.1 Gällande rätt 81
6.2 Utredningens överväganden och förslag 81
6.2.1 Barnets rätt till umgänge 81
6.2.2 Umgängesrätt med tidigare föräldraansvarig, släktingar m. fl. 83
6.2.3 Umgängesrättens omfattning 84
6.2.4 Några praktiska frågor vid umgängesrättens utövande . 84
6.2.5 Alternativa förslag beträffande umgängesrätt 85

7 *Socialnämndens och domstolens befattning med mål om föräldraansvar och umgängesrätt* 87
7.1 Gällande rätt 87
7.2 Utredningens överväganden och förslag 88
7.2.1 Handläggning av fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt när föräldrarna är ense 88

7.2.2 Alternativt förslag om socialnämndens roll när föräldrarna är ense m. m. 90
7.2.3 Handläggning av fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt vid tvist mellan föräldrarna 91
7.2.3.1 Domstolens begäran om yttrande från socialnämnden 91
7.2.3.2 Konfliktbearbetning i stället för utredning . . 93
7.2.3.3 Utredning om föräldraansvaret eller umgängesrätten 101
7.2.3.4 Hörande av barnet 102
7.2.3.5 Socialnämndens yttrande 104
7.2.3.6 Domstolens interimistiska bedömning 106
7.2.3.7 Alternativt förslag om förordnande om bostad för barnet 108
7.2.3.8 Domstolens slutliga bedömning 109
7.2.3.9 Betänketid vid upplösning av gemensamt föräldraansvar 112

8 *Överlämnande av barn* 115
8.1 Historik 115
8.2 Gällande rätt 115
8.3 Utländsk rätt 116
8.4 Utredningens överväganden och förslag 117
8.4.1 Allmänt 117
8.4.2 Beslutande myndighet 118
8.4.3 Parter 120
8.4.4 Åtgärder för frivilligt överlämnande 120
8.4.4.1 Förordnande av företrädare för socialtjänsten eller motsvarande 120
8.4.4.2 Förhandling inför domstol 121
8.4.5 Förordnande om överlämnande av barn 125
8.4.6 Tvångsmedel 127
8.4.7 Fråga om förnyad prövning av föräldraansvar eller umgängesrätt 131
8.4.8 Överlämnande när dom eller beslut om föräldraansvar inte föreligger 131
8.4.9 Vissa gemensamma bestämmelser 132
8.4.9.1 Var skall talan om överlämnande väckas? . . 132
8.4.9.2 Mål av särskilt brådskande natur 132
8.4.9.3 Läkarundersökning 133
8.4.10 Fördelning av rättegångskostnaderna 133

9 *Talerätt och ombud för barnet* 135
9.1 Gällande rätt 135
9.2 Utredningens överväganden och förslag 137
9.2.1 Fråga om talerätt för barnet 137
9.2.2 Fråga om processbehörighet för barnet 139
9.2.3 Ställföreträdare för barnet (barnombud) 140

9.2.3.1 Allmänt 140
9.2.3.2 I vilka situationer bör barnombud förordnas? . 141
9.2.3.3 Förordnande av barnombud 141
9.2.3.4 Vilka kvalifikationer bör barnombudet ha? . . 143
9.2.3.5 Barnombudets åligganden 143
9.2.3.6 Ersättning till barnombudet m. m. 143
9.2.3.7 Fråga om barnombud i samhällsvårdsärenden . 143

10 *Stöd och hjälp för barnet (kontaktperson)* 145
10.1 Den tidigare barnavårdsmannainstitutionen 145
10.2 Gällande rätt 146
10.3 Utredningens överväganden och förslag 146
10.3.1 Allmänna synpunkter 146
10.3.2 När behövs kontaktperson för barnet? 147
10.3.2.1 Allmänt 147
10.3.2.2 Risksituationer som regleras i FB 147
10.3.2.3 Risksituationer som regleras i BvL 148
10.3.2.4 Risksituationer som regleras i annan lagstiftning 149
10.3.3 Kontaktpersonens åligganden 149
10.3.4 Vilka kvalifikationer bör barnets kontaktperson ha? . 150
10.3.5 Förordnande av kontaktperson 151
10.3.6 Ersättning till kontaktperson 151
10.3.7 Övrigt 151
10.3.8 Jämförelse med den tidigare barnavårdsmannainstitutionen 151
10.4 Barnombudsman 152
10.5 Alternativa förslag i fråga om representant för barnet . . . 153
10.5.1 Allmänt 153
10.5.2 Fråga om talerätt 153
10.5.3 Ställföreträdarskap samt stöd och hjälp i samma funktion 153
10.5.3.1 Inledning 153
10.5.3.2 Barnassistent 153
10.5.3.3 Representanten som statlig funktion 155
10.5.3.4 God man 155

11 *Kostnader för reformen* 157
11.1 Allmänt 157
11.2 Konfliktbearbetning 157
11.3 Domstolens handläggning i fråga om överlämnande av barn 158
11.4 Representant för barnet (barnombud, kontaktperson m. m.) . 159

12 *Specialmotivering* 161
12.1 Barn- och föräldrabalk (BFB) 161
12.2 Förslaget till lag om ändring i barn- och föräldrabalken . . 161
12.3 Förslaget till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429) . 176
12.4 Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:00) . . 177
12.5 Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken 178

Reservationer och särskilda yttranden 179
Reservationer av
a) Yvonne Hedvall och Märta Fredriksson 179
b) Yvonne Hedvall 179
c) Kerstin Sandelius, Lars Strand och Lars Dencik 182

Särskilda yttranden av
a) Yvonne Hedvall 182
b) Gunnel Linde 183
c) Ivan Ottoson 185

Bilaga 1 *6 och 21 kap. FB i nuvarande lydelse samt kungörelsen (1967:715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. FB* 189

Bilaga 2 *Socialstyrelsens enkät rörande vårdnad och umgängesrätt* 197

Förkortningar

FB = föräldrabalken
BFB = barn- och föräldrabalken
BvL = barnavårdslagen
RB = rättegångsbalken
GB = giftermålsbalken
UL = utsökningslagen
LTO = lagen (1973:558) om tillfälligt omhändertagande
LVU = lagen (1980:00) med särskilda bestämmelser om vård av unga
LU = lagutskottets betänkande
NJA = Nytt juridiskt arkiv avd. I
SFS = Svensk författningsförsamling
SOU = Statens offentliga utredningar

Sammanfattning

Utredningen om barnens rätt, som har i uppdrag att undersöka i vilka fall och på vilka sätt barns rättsliga ställning bör stärkas, tar i detta betänkande upp reglerna om vårdnad, umgängesrätt och överflyttning av barn. I betänkandet lämnas dels ett huvudförslag med lagbestämmelser och dels några alternativa förslag till lösningar i vissa frågor. Anledningen till att utredningen lägger fram olika förslag till lösningar av vissa av de frågor som föreligger är att utredningen hoppas att på så sätt kunna få en allsidig diskussion till stånd innan den slutliga lösningen bestäms.

Enligt utredningen bör reglerna om vårdnad, umgängesrätt och överflyttning av barn anpassas till de förändringar som skett i samhället och i familjemönstret. Vid omprövningen bör den kunskap som numera finns om barn och deras förhållanden tas till vara. Detta kräver en betydande omarbetning av de nuvarande bestämmelserna.

Utredningen framhåller också det angelägna i att regler, som berör förhållandet mellan föräldrar och barn blir omsorgsfullt diskuterade. Detta är av betydelse för att påverka föräldrars och andra vuxnas attityder till barn. En attitydförändring behövs om barnets ställning skall förändras.

Enligt utredningen betonar namnet föräldrabalk alltför starkt föräldrarnas rätt och skjuter barnets rätt i bakgrunden. I syfte att bättre spegla balkens innehåll föreslår utredningen att balkens namn ändras till barn- och föräldrabalken (BFB).

Vidare föreslås att uttrycket vårdnad ersätts med föräldraansvar, eftersom föräldraansvar på ett bättre sätt än vårdnadsbegreppet uttrycker att förälder eller den som ersätter förälder har ett ansvar för barnet i den omfattning som lagen anger. Andra ord som i attitydpåverkande syfte föreslås utbytta är "verkställighet" och "överflyttning av barn" som nu förekommer i 21 kap. FB. I förslaget används i stället för dessa uttryck ordet "överlämnande".

I ett särskilt kapitel lämnas några synpunkter på grundläggande behov som barn har rätt att få tillgodosedda.

Föräldraansvar

Kapitlet om föräldraansvar (6 kap. BFB) inleds med bestämmelser som ger uttryck för barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg, trygghet, förståelse för sina särskilda behov och förutsättningar samt fostran och utbildning.

Det är den som har föräldraansvaret (i fortsättningen kallad förälder) som skall se till att dessa behov tillgodoses. Förälder har vidare ansvaret för att barnet får behövlig tillsyn. Utredningen framhåller att det är viktigt att dessa krav på föräldrarna förenas med en principiell rätt och skyldighet för föräldrarna att bestämma över barnet i personliga angelägenheter. I annat fall kan föräldrarnas möjligheter att uppfylla sitt föräldraansvar avsevärt försämras. Föräldrarnas rätt att bestämma över sina barn bör dock inte gälla oinskränkt som nuvarande lagstiftning anger. Barnet bör mycket tidigt ges möjlighet att få påverka sin situation i egna angelägenheter för att på så sätt vänja sig vid att fatta beslut och stå för dess följder. Föräldrarna skall sålunda samråda med barnet i angelägenheter som rör barnets person så snart detta är möjligt med hänsyn till barnets ålder och utvecklingsgrad. Efter hand som barnet blir äldre bör det få rätt att i allt större utsträckning själv bestämma i personliga angelägenheter. Om konflikt i fråga om bestämmanderätten uppstår mellan föräldrar och barn får föräldrarna dock inte frånsäga sig ansvaret att bestämma i saken. Föräldrarnas beslut skall därvid grunda sig på vad som är förenligt med barnets bästa.

Efter bestämmelserna om vad föräldraansvaret innebär anges vem som skall ha föräldraansvaret för barn. Föräldraansvaret vilar som huvudregel på bägge eller en av föräldrarna. Detta är i enlighet med nuvarande ordning. Liksom f. n. kan föräldraansvaret enligt förslaget i vissa situationer i stället anförtros åt annan person. I förhållande till gällande rätt innehåller förslaget i detta hänseende den nyheten att denne person inte behöver vara särskilt förordnad förmyndare för barnet. Valet av sådan person bör i stället grundas på om personen i fråga kan vara en bra ersättningsförälder för barnet. En nyhet är vidare att två personer – t. ex. fosterföräldrar – skall kunna erhålla föräldraansvaret gemensamt i dessa fall.

I fråga om gemensamt föräldraansvar innehåller förslaget följande nyheter.

Utredningen har tagit som utgångspunkt att båda föräldrarna skall känna lika stort ansvar för barnet oavsett om de är gifta med varandra eller inte. Målsättningen har därför varit att så långt möjligt likställa gifta och ogifta föräldrar när det gäller föräldraansvaret.

Föräldrar som inte är gifta med varandra skall enligt huvudförslaget kunna få gemensamt föräldraansvar genom ett enkelt och kostnadsfritt anmälningsförfarande hos pastorämbetet. Sådan anmälan skall kunna göras exempelvis i samband med att faderskapserkännandet registreras. Syftet med förslaget är att i möjligaste mån underlätta för ogifta föräldrar att ta på sig ett gemensamt ansvar för sina barn.

Ett alternativförslag är att alla föräldrar automatiskt får gemensamt föräldraansvar för sina barn i och med barnets födelse eller – i fråga om ogifta föräldrar – så snart faderskapet fastställts.

Är föräldrarna gifta med varandra är huvudregeln att det gemensamma föräldraansvaret skall fortsätta även efter äktenskapsskillnad. Bara om förälder yrkar upplösning av det gemensamma ansvaret skall frågan upptas till prövning vid rätten.

Gemensamt föräldraansvar förutsätter enligt huvudförslaget att föräldrarna, liksom f. n., är ense om att ha detta. Som ett alternativ diskuteras att domstol även skall kunna besluta om gemensamt föräldraansvar mot den ene förälderns bestridande.

Förslaget innehåller en bestämmelse om betänketid, innebärande att föräldrar inte skall kunna upplösa gemensamt föräldraansvar utan föregående betänketid. Bestämmelsen utgör en komplettering av stadgandet om betänketid i giftermålsbalken och är utformad på motsvarande sätt.

För tiden intill dess slutligt avgörande rörande föräldraansvaret föreligger föreslås att rätten skall kunna förordna om barnets bostad. Bara om särskilda skäl föreligger skall för samma tid kunna förordnas om föräldraansvaret. Enligt ett alternativt förslag skall rätten kunna meddela även slutligt beslut i bostadsfrågan.

Nu gällande bestämmelse om att vårdnaden (föräldraansvaret) skall fråntas förälder som grovt missbrukar eller grovt försummar vårdnaden föreslås ändrad för att få ökad användbarhet. Sålunda skall enligt förslaget förälder som på grund av missbruk eller försummelse av föräldraansvaret visat sig olämplig att ha föräldraansvar för barnet fråntas detta ansvar.

En helt ny bestämmelse i förslaget är att föräldraansvaret i vissa situationer skall kunna flyttas över från förälder till annan person utan att föräldern i och för sig är olämplig att ha föräldraansvaret. Som exempel när sådan överflyttning kan bli aktuell nämns det fallet att barn vistats längre tid i fosterhem och har rotat sig där. Det kan i en sådan situation vara förenligt med barnets bästa att fosterföräldrarna får föräldraansvaret för barnet. Även i vissa fall när föräldrarna i praktiken upphört att fungera som föräldraansvariga för barnet kan det vara lämpligt att föräldraansvaret förs över på annan person.

I en särskild paragraf utsägs att rätten vid prövning av fråga om ändring i föräldraansvaret skall grunda sin bedömning på vad som är förenligt med barnets bästa.

Umgängesrätt

Utredningen anser att nuvarande bestämmelse om umgängesrätt ger uttryck för en stark föräldrarätt. I sitt huvudförslag föreslår utredningen att bestämmelsen omformas så att det är barnet som har rätt till umgänge med båda sina föräldrar. Förslaget innebär att varje bedömning om och i vilken utsträckning umgängesrätt skall utövas skall ske utifrån vad som är förenligt med barnets bästa. Vilar föräldraansvaret på endast en av föräldrarna eller på annan person och motsätter sig denne att umgängesrätt kommer till stånd beslutar rätten i frågan.

Enligt ett alternativt förslag skall bestämmelsen om umgängesrätt i stället utformas så att den ger uttryck för en ömsesidig rätt för föräldrar och barn till umgänge med varandra även då föräldrarna bor åtskilda.

Huvudförslaget innehåller vidare den nyheten att lagstadgad umgängesrätt för barnet införs dels med annan person än förälder som tidigare haft föräldraansvaret och dels – om den ene föräldern avlidit – med den avlidnes släktingar och andra barnet närstående som barnet annars skulle riskera att förlora kontakten med.

I detta hänseende föreslås alternativt att barnet skall ha lagstadgad rätt till umgänge med släktingar och andra barnet närstående, exempelvis tidigare fosterföräldrar, även om föräldrarna lever.

Vid prövning av fråga om umgängesrätten skall vad som är förenligt med barnets bästa vara ledstjärnan.

Socialnämndens och domstolens befattning med mål om föräldraansvar och umgängesrätt

I gällande rätt finns inte någon uttrycklig bestämmelse om att domstol skall inhämta yttrande från socialnämnd före avgörandet av mål eller ärende angående vårdnad (föräldraansvar) eller umgängesrätt. I praktiken torde dock rätten höra nämnden om föräldrarna inte är ense eller det annars föreligger särskilda skäl. I förslaget har intagits en uttrycklig bestämmelse om att rätten i sådana situationer skall höra socialnämnden.

Utredningen anser det inte tillfredsställande att överenskommelser mellan föräldrar om upplösning av det gemensamma föräldraansvaret i princip godtas av domstol utan att det görs någon utredning om att barnets bästa tillgodosetts i sammanhanget. Är föräldrarna överens i fråga om föräldraansvaret skall rätten enligt förslaget bereda socialnämnden tillfälle att yttra sig över om föräldrarnas överenskommelse är förenlig med barnets bästa. Ett alternativförslag i denna del är att nämnden skall avge yttrande även om föräldrarna är ense i fråga om föräldraansvaret.

Vid en skilsmässotvist mellan föräldrar är det av väsentlig betydelse för såväl föräldrarna som barnen att föräldrarna får hjälp med att själva lösa frågan om föräldraansvaret. Föräldrarna behöver ofta hjälp med detta av utomstående. I förslaget har därför kommunerna ålagts skyldighet att erbjuda föräldrar, som i mål om upplösning av gemensamt föräldraansvar tvistar om föräldraansvaret eller umgängesrätten, hjälp att bearbeta sin konflikt och ta ansvar för ett beslut som gagnar alla inblandade parter. Denna hjälp skall ges i form av samarbetssamtal med för ändamålet särskilt utbildad personal.

Vägrar föräldrarna att ställa upp för samarbetssamtal eller leder samtalen inte till samförståndslösning skall socialnämnden liksom f. n. göra en utredning om föräldraansvaret eller umgängesrätten. I förslaget lämnas vissa rekommendationer hur en sådan utredning bör utformas och behandlas av nämnden. Bl. a. rekommenderas att nämnden i möjligaste mån utnyttjar möjligheten att delegera ärendet till en mindre grupp av förtroendevalda eller tjänsteman.

En annan fråga som behandlas i detta avsnitt är de interimistiska besluten och det underlag, som domstolar därvid har tillgång till för att kunna besluta om föräldraansvaret. Det framhålls att domstolarnas material ofta är mycket magert, trots att dessa belut spelar en betydelsefull roll för domstolens slutliga ställningstagande. Kan föräldrarna inte enas om var barnet skall bo under den tid målet pågår föreslås därför att rätten skall ha möjlighet att skyndsamt inhämta upplysningar i frågan från socialnämnden.

Frågan om det bör införas möjlighet för domstol att höra vittnen och annan muntlig bevisning under förberedelsen i mål om föräldraansvar tas också upp i detta sammanhang. Nackdelarna med att tillåta sådan bevisning på detta stadium av processen har bedömts så stora, att någon bestämmelse i detta hänseende inte föreslagits.

I fråga om förfarandet i hovrätt vid överprövning av interimistiska beslut rörande föräldraansvar eller umgängesrätt förordas, att hovrätt i princip alltid skall hålla muntlig förhandling i frågan.

Överlämnande av barn

Gällande bestämmelser om överlämnande av barn återfinns i 21 kap. FB. Förslaget innehållet i denna del väsentliga nyheter.

Till en början kan nämnas att bestämmelser om överlämnande av barn föreslås intagna i 8 kap. BFB.

Mål om överlämnande av barn har mycket ofta mer eller mindre direkt samband med problemställningar som rör föräldraansvar och umgängesrätt. Bl. a. av denna orsak föreslås att beslutande myndighet i frågor om överlämnande blir de allmänna domstolarna och inte som f. n. länsrätterna.

Vidare föreslås att parterna i dessa mål skall kallas till muntlig förberedelse inför rätten om inte den som har hand om barnet kan förmås att frivilligt överlämna barnet. Domaren skall vid denna förhandling sträva efter en samförståndslösning mellan parterna. Vid behov skall domaren ha möjlighet att låta förberedelsen gå över i ett sammanträde inför en av rätten förordnad medlare.

Rätten skall, om det ligger i barnets intresse att frågan om föräldraansvar eller umgängesrätt omprövas, självmant kunna förordna att sådan fråga skall tas upp till prövning.

Det huvudsakliga tvångsmedlet för att få ett överlämnande till stånd skall enligt förslaget vara vite. Vid överlämnande för umgängesrätts utförande föreslås att vite skall vara det enda tvångsmedlet. När fråga är om överlämnande till den som har föräldraansvaret skall det i vissa undantagssituationer vara möjligt att förordna om hämtning av barnet. För att hämtning skall få ske krävs att sådan är påkallad på grund av att barnet riskerar lida skada i den miljö det vistas.

Vid hämtning skall – förutom barnets kontaktperson – barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog medverka. Kraven på fackkunskap i sammanhanget har därmed skärpts i förhållande till nuvarande ordning.

Talerätt och ombud för barnet (barnombud)

Det föreslås att barnet får oinskränkt talerätt i mål och ärenden enligt 6 kap. BFB med undantag för mål om upplösning och återupptagande av gemensamt föräldraansvar. Beträffande dessa senare mål begränsas barnets talerätt till en rätt att, sedan talan väckts av någon av föräldrarna, delta i processen som part och fullfölja talan till högre instans.

I fråga om mål angående överlämnande av barn föreslås att barnet får oinskänkt talerätt.

Den omständigheten att barnet enligt förslaget skall ha talerätt i ovan angivna situationer innebär inte att barnet i egen person skall föra sin talan. En förutsättning för att barnet i det konkreta fallet skall få föra talan är

att det utsetts särskild ställföreträdare för barnet (barnombud). Barnombud förordnas av rätten. Bestämmelser om barnombud föreslås intagna i rättshjälpslagen. De regler som gäller för offentligt biträde skall därvid delvis tillämpas på barnombudet. En skillnad mellan det offentliga biträdet och barnombudet är att barnombudet föreslås få rätt att utan fullmakt väcka talan för barnet, föra barnets talan och fullfölja talan till högre instans.

Enligt förslaget skall barnet, förälder eller annan föräldraansvarig samt socialnämnd kunna göra ansökan om att barnombud utses. Vidare skall rätten självmant kunna ta upp frågan om den anser att behov av barnombud föreligger. Barnombud skall dock inte förordnas automatiskt då ansökan görs utan domstolen har att ta ställning till om barnet befinner sig i sådan situation att det behöver någon som bevakar uteslutande barnets intresse.

Kontaktperson

Barn behöver i många situationer stöd och hjälp av en person som kan koncentrera sig uteslutande på barnets intresse. Detta gäller såväl i de situationer då barnombud skall utses som i andra situationer då föräldrastödet sviktar, exempelvis då problem uppstått beträffande umgängesrätten. En lämplig ordning för att ge barnet stöd och hjälp från utomstående är enligt utredningen att bygga ut den av socialutredningen föreslagna kontaktmannafunktionen. I motsats till vad som föreslås att gälla för kontaktperson enligt socialtjänstlagen, föreslås i detta förslag att kontaktperson skall kunna förordnas för barn även i de fall förälder motsätter sig detta. Kontaktpersonens uppgift skall vara att hjälpa och stödja barnet i risksituationer samt i förekommande fall vara förmedlande länk mellan barnet och barnombudet.

Barnombudsman

Det har från flera håll hävdats att den helhetssyn på familjeproblemen, som numera gäller, har inneburit att barnets speciella situation i sammanhanget inte fått tillräcklig framtoning i nämndernas arbete. Ett sätt att råda bot på denna situation skulle enligt utredningen kunna vara att avdela någon person inom kommunen eller socialnämnden eller utse en särskild statlig tjänsteman med uppgift att vara förmedlande länk mellan allmänheten och socialnämnden i barnfrågor. Denna person – som i förslaget kallas barnombudsman – skulle bl. a. ha till uppgift att ge allmänheten råd i olika barnfrågor och eventuellt även vara handledare åt kommunens kontaktpersoner. Vidare skulle barnombudsmannen kunna ta initiativ till att kontaktperson utses.

Alternativa förslag rörande talerätt och representant för barnet

I alternativt förslag diskuteras möjligheten att inte ge barnet talerätt i mål och ärenden om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn utan att en person, motsvarande den tidigare barnavårdsmannen, å det allmännas vägnar skulle företräda barnet.

Vidare presenteras förslag innebärande att ställföreträdarskapet och stödfunktionen för barnet utövas av en och samma person. Denna person skulle kunna fungera antingen i kommunal eller statlig regi. Ett alternativ är här att socialnämnden utser en person – vilken skulle kunna benämnas barnassistent – i de fall barnet befinner sig i en risksituation. Barnassistentens uppgifter skulle bli en kombination av kontaktpersonens och barnombudets dock med den jämkning att barnassistenten i processer om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn skulle kunna anlita ett juridiskt biträde. Barnassistenten skulle sålunda vara barnets ställföreträdare i målet.

Utredningen diskuterar även barnassistenten som en statlig funktion. Exempelvis skulle man kunna låta barnavårdskonsulenterna vid länsstyrelserna få till uppgift att utse, övervaka och entlediga barnassistenterna.

Ytterligare ett alternativ är att bygga ut det nuvarande godmanskapet i 18 kap. FB till att avse även nu aktuella situationer.

Kostnader

Beträffande kostnaderna för de reformer som föreslås konstateras till en början att eftersom det enligt gällande lag åligger kommunerna att verka för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden är det naturligt att merparten av kostnaderna för reformen läggs på kommunerna. I många kommuner kommer det att krävas nya resurser för att möjliggöra samarbetssamtal för föräldrar som inte är överens om föräldraansvaret och umgängesrätten. Behov kommer att finnas av personer som kan fungera som samtalsledare och personer med funktion som handledare. Vidare kommer att krävas viss utbildning av denna personal. I vissa mindre kommuner kan det bli fråga om att köpa dessa tjänster från andra kommuner. Härtill kommer kostnader för att bereda föräldrar som bor på skilda orter, tillfälle att mötas i samarbetssamtal. Å andra sidan kommer enligt utredningen konfliktbearbetning på sikt att medföra besparingar i andra sammanhang, t. ex. kan antalet tvister som leder till utredning i frågor om föräldraansvar och umgängesrätt komma att minska.

Förslagen om inställelse till muntlig förberedelse och särskild medling i mål om överlämnande av barn kan komma att kräva ökade rättshjälpskostnader för parterna. Med hänsyn till att antalet sådana mål är förhållandevis litet bedöms kostnadsökningen dock bli ganska marginell.

Kostnaderna för barnombudet skall enligt förslaget utgå av allmänna medel. Antalet mål, vari barnombud kommer att förordnas, torde vara svårt att beräkna men blir sannolikt inte alltför omfattande. Under alla förhållanden är detta en kostnad som staten bör ta på sig för att barnens rättsliga ställning skall stärkas i dessa sammanhang.

Vad angår kostnaderna för kontaktperson anser utredningen att kommunerna bör svara för dessa. Utredningen menar att det f. n. torde vara ogörligt att beräkna behovet av kontaktpersoner för barn och sålunda även kostnaderna härför.

Införs barnombudsman tillkommer för kommunernas del lönekostnad för sådan.

Summary

The Commission on Children's Rights is charged with the task of inquiring into in what areas and in what manner the legal position of children should be strengthened. In the first of its interim reports (SOU 1978:10), the Commission recommended a ban on corporal punishment and other offensive treatment of children. The recommendation resulted in the introduction of a new piece of legislation prohibiting corporal punishment as of 1st July 1979.

In this report, the Commission discusses the regulations governing custody, right of access and transference of children. The report sets forth a) a body of main recommendations dealing with provisions of law and b) a number of alternative solutions for particular issues.

In the view of the Commission, the regulations governing custody, right of access and transference of children should be adapted to the changes which have taken place in society and in the pattern of family life. In reviewing these, the knowledge which is now available regarding children and their relationships should be converted to use. This calls for considerable revision of present legislation.

The Commission also stresses how important it is that regulations concerning the relationship between parents and children are discussed thoroughly. The importance of this lies in being able to influence the attitudes of parents and other adults towards children. A change in attitude is necessary if a change in the situation of the child is to be brought about.

A special section is devoted to a presentation of views as to what fundamental needs a child has a right to have satisfied.

Custody (parental responsibility)

The section dealing with parental responsibility begins with provisions expressing the right of the child to physical and mental care, security, understanding for his/her particular needs and abilities, and the right to upbringing and education. It is that person who bears parental responsibility (hereafter referred to as the parent) who is to ensure that these needs are satisfied. The parent also bears responsibility for ensuring that the child receives the necessary supervision. The Commission stresses that it is important that these demands on the parents are coupled with a fundamental right and obligation on the part of the parents to determine matters relating to the personal affairs of their children. Otherwise, the ability of the parents

to discharge their responsibilities as parents may be seriously impaired. The right of parents to determine matters affecting their children should not, however, be an unlimited one, as current legislation allows. The child should be given the opportunity at a very early stage of being allowed to influence his/her position with regard to his/her own affairs and thus become accustomed to making decisions and taking the consequences of these. The parents should therefore consult the child on matters pertaining to the person of the child as soon as his/her age and level of development allow. As the child grows older, he/she should acquire the right of self-determination in personal affairs to an ever greater extent. If conflict arises between parents and child over the right of determination, the parents must not absolve themselves from the responsibility of determining the matter. In so doing, the parent's decision must be founded on what is consistent with the good of the child.

After the provisions concerned with the implications of parental responsibility is it specified who is to bear parental responsibility for children. As a rule, parental responsibility rests with both or one of the parents. This is as matters stand under the present system. As at present, parental responsibility according to the recommendations may, in certain situations, be entrusted to another person instead. In relation to the present law, the recommendations incorporate a new feature in this respect in that this person need not be a specially appointed guardian of the child. The choice of such a person should be based instead on whether the person in question could be a good substitute parent for the child. Another new feature is that it should be possible to appoint two people – foster parents, for example – in these cases.

The recommendations contain the following new features with regard to joint parental responsibility.

The Commission has assumed from the outset that both parents have an equal sense of responsibility for the child regardless of whether they are married to each other or not. Thus the goal has been to put married un unmarried parents as far as possible on a par with each other in terms of parental responsibility.

Under the main recommendations, parents who are not married to each other shall be able to obtain joint parental responsibility by means of a simple, no-cost procedure of application to the parish office. It should be possible to make such an application in conjunction with registrering the acknowledgement of paternity. The object of this proposal is to make it as easy as possible for unmarried parents to assume joint responsibility for their children.

An alternative proposal is that all parents automatically obtain joint parental responsibility for their children upon the child being born or – where unmarried parents are involved – as soon as paternity has been established.

If the parents are married to each other, the main rule is that joint parental responsibility should continue even after dissolution of the marriage. Only if the parents apply for termination of their joint responsibility shall the matter be taken before a court of law.

Under the main recommendations, joint parental responsibility presupposes that the parents, as is the case at present, are agreed on it. An alternative

discussed is that it should also be possible for a court to rule in favour of joint parental responsibility against the contestation of one of the parents.

The recommendations incorporate a provision stipulating a period of consideration, the import of which is that parents shall not be able to terminate their joint responsibility without a prior period of consideration. The provision acts as a complement to the stipulation of a period of consideration contained in the Marriage Code and is formulated in a similar manner.

Until such time as a final decision is pronounced with respect to parental responsibility, it is proposed that the court should be able to determine the child's domicile. Only where there are special grounds for doing so should it be possible to make a simultaneous ruling in the matter of parental responsibility. Under an alternative proposal, it would be possible for the court to pronounce a final decision in the matter of domicile too.

It is proposed that the current provision under which a parent can be deprived of custody (parental responsibility) for gross abuse or gross negligence of custody be amended to increase its applicability. The recommendations thus propose that a parent who has shown by his/her abuse or negligence of parental responsibility that he/she is unfit to have parental responsibility for the child, should be deprived of this responsibility.

A completely new provision contained in the recommendations is that it should be possible in certain situations to transfer parental responsibility from a parent to another person without the parent actually being unfit to have parental responsibility. As an example of when transference of this type might be appropriate, a case is mentioned in which a child has spent a long time in a foster home and has put down roots there. In a situation such as this, it might be consistent with the good of the child for the foster parents to bear parental responsibility for the child. Also in cases where the parents have in practice ceased to act as responsible parents vis-à-vis the child, it may be advisable to transfer parental responsibility to another person.

In a specific paragraph it is stipulated that in considering a case concerning a change in parental responsibility, the court shall found its judgement on what is consistent with the good of the child.

Right of access

It is the view of the Commission that current regulations pertaining to the right of access are a firm expression of parental rights. In its main recommendations, the Commission proposes that these regulations are reformulated so that it is the child who has the right of access to both of his/her parents. The import of the proposal is that any judgement as to whether and to what extent the right of access shall be exercised, must be made on the basis of what is consistent with the good of the child. If parental responsibility rests with one of the parents only and if the latter is opposed to there being any right of access to the other parent, the court determines the matter.

Under an alternative proposal, the regulations concerning the right of access would instead be formulated so that they express the mutual right

of parents and children to access to each other even when the parents are living apart.

Another new feature contained in the main recommendations is the introduction of a right of the child prescribed in law to access a) to any person other than the parents who has had parental responsibility for the child in the past and b) – if one of the parents is deceased – to the relatives of the deceased and any other persons close to the child with whom the child would otherwise risk losing contact.

In this respect, it is proposed as an alternative that the child should have a legally prescribed right of access to relatives and any other persons close to the child, such as foster parents, even if the parents are alive.

In considering matters concerning the right of access, the guiding principle shall be what is consistent with the good of the child.

The involvement of the Social Welfare Board and the Courts in cases concerning parental responsibility and right of access

There is no explicit provision in current law stipulating that a court must obtain a statement from the Social Welfare Board prior to adjudicating in an action or matter concerning custody (parental responsibility) or right of access. In practice, however, the court will consult the Board if the parents are not agreed or if there are other exceptional grounds for doing so. The recommendations incorporate an explicit provision to the effect that the court must consult the Social Welfare Board in such situations.

In the view of the Commission it is not satisfactory that agreements between parents to terminate joint parental responsibility are accepted in principle by the courts without any inquiry being made into whether the good of the child has thereby been safeguarded. If the parents are agreed as regards parental responsibility, it is proposed that the court afford the Social Welfare Board the opportunity of stating its opinion as to whether the agreement made between the parents is consistent with the good of the child. An alternative proposal in this respect is that the Board should state its opinion even if the parents are agreed as regards parental responsibility.

Where a divorce suit between the parents is involved, it is of great importance to both parents and children that the parents receive help in resolving the matter of parental responsibility themselves. The parents often need outside help with this. In the recommendations, therefore, the local government authorities have been charged with offering parents disputing parental responsibility or right of access in cases concerning the termination of joint parental responsibility help in coming to terms and taking responsibility for a decision which benefits all parties involved. This help is to be given in the form of joint discussions with personnel specially trained for the purpose.

If the parents refuse to take part in joint discussions or if the discussions do not produce a compromise solution, the Social Welfare Board, as is the case at present, is to make an inquiry into parental responsibility or right of access. A number of recommendations are put forward as to what form an inquiry of this type should take and how the Board should deal with

it, one of these being that the Board use all the scope available to it to delegate the matter to a small group of advisors or a welfare officer.

Another issue discussed in this section concerns interlocutory orders and the information the court has available on which to base a ruling as to parental responsibility. Attention is drawn to the fact that the material available to the courts is often very scant despite the fact that these orders play an important part in determining the final position adopted by the court. If the parents are unable to agree on where the child is to live during the course of the proceedings, it is proposed that the court should have the option of procuring data in the matter swiftly from the Social Welfare Board.

The question of whether options should be introduced to allow the court to hear witnesses and other oral evidence during the preliminary hearing in cases concerning parental responsibility is also discussed in this connection. The drawbacks of allowing evidence of this type to be given at this stage of the proceedings have been deemed so great that no proposal for provisions to this effect has been put forward.

With respect to the procedure at the Court of Appeal in reconsidering interlocutory orders concerning parental responsibility or right of access, it is recommended that the Court of Appeal should in principiale always hold a preliminary hearing in the matter.

Surrender of children

On this topic the proposals contain some far-reaching changes.

Legal actions concerning the surrender of children are very often directly related, to a greater or lesser degree, to problems concerning parental responsibility and right of access. For this reason among others, it is proposed that the authority ruling in matters concerning surrender should be the ordinary courts of law and not, as is the case at present, the county courts of appeal.

It is also proposed that the parties involved in these cases should be summoned to a preliminary hearing before the court if the party in whose care the child is cannot be brought to surrender the child voluntarily. At this hearing, the judge should endeavour to bring about a compromise solution between the parties. Where necessary, the judge would have the option of allowing the hearing to proceed as a session before a medaitor appointed by the court.

It should be possible, if it is in the interest of the child that the matter of parental responsibility or right of access be reconsidered, for the court to order reconsideration of the matter on its own initiative.

The principal means of coercion to enforce surrender should, according to the recommendations, be a fine. In certain exceptional situations, however, it should be possible to order that the child be fetched. A condition of this is that surrender is requested by the party having parental responsibility. Another requirement is that fetching the child is necessary for the reason that the child runs the risk of getting hurt if he/she remains in the environment where he/she stays.

In addition to the child's contact, a pediatrician and a child psychiatrist or child psychologist are to assist in fetching the child. Demands for specialist knowledge to be involved here have thus been stepped up in relation to the current system.

Right of the child to plead his/her cause and to representation

It is recommended that the child hold an unlimited right to plead his cause[1] in actions and matters concerning parental responsibility and right of access with the exception of cases concerning termination and re-establishment of joint parental responsibility. In these latter cases, the right of the child to plead his/her cause is to be restricted to a right to be a party to proceedings and to appeal to a higher court after the action has been brought to court by one of the parents.

The fact that the child is to be entitled to plead his/her cause in the above-mentioned situations according to the recommendations does not mean that the child is to plead the cause in his/her own person. A condition of the child being able to plead his/her cause in this case is that a separate representative has been appointed for the child (child attorney). The child attorney is to be appointed by the court. It is proposed that provisions covering child attorneys be incorporated into the Legal Aid Act and, in so doing, that the regulations applying to public counsel be applied in part to the child attorney. A difference between public counsel and the child attorney is that it is proposed that the child attorney should have the right, without power of attorney, to institute proceedings on behalf of the child, to plead the child's cause and prosecute the action before a higher court.

Under the recommendations, the child, a parent or anyone else standing in loco parentis, and the Social Welfare Board shall be able to make application for the appointment of a child attorney. The court shall also be able to take the matter up on its own initiative if it deems that there is a need for a child attorney. A child attorney shall not, however, be appointed automatically upon application. The court must decide whether the child is in such a situation that he/she is in need of someone to safeguard his/her interests exclusively.

Child contact

In many situations, a child needs the support and help of a person who is able to concentrate exclusively on the interests of the child. This is true of both those situations in which a child attorney is to be appointed and of other situations in which parental support wanes. A suitable method of providing the child with outside help and support, according to the Commission, is to expand the system of contacts proposed by the Commission on Social Welfare. As opposed to the proposed regulations governing contacts under the Social Services Act. this recommendation proposes that it should be possible to appoint a contact for the child even in cases where a parent is opposed to it. The function of the contact will be to help and support the child in situations of risk and, where necessary, to act as intermediary between the child and his/her attorney.

[1] In the sense of being a competent party in proceedings concerned with a certain, specific matter.

Child ombudsman

The claim has been made in several quarters that the current 'total' approach to family problems, which is now prevalent, has meant that the special situation of the child in these circumstances has not been sufficiently accentuated in committee work. One way of remedying this situation, according to the Commission, could be to assign someone within local government or the Social Welfare Board or appoint a special government officer to function as an intermediary link between the public and the Social Welfare Board in matters concerning children. One of the duties of this person – referred to in the recommendations as child ombudsman – would be to give the public advice on matters concerning children and possible to act as a supervisor for the local authority contacts. The child ombudsman would also be able to take the initiative in appointing a contact.

Alternative proposals with respect to the right of the child to plead his/her cause and to representation

In one of these proposals, the alternative is discussed of not giving the child the right to plead his/her cause in actions and matters concerning parental responsibility, right of access and surrender of the child but rather to have a person – the equivalent of the former children's visitor – to represent the child on behalf of the public.

Other proposals are also put forward to the effect that one and the same person should function as representative and support for the child. This person could function either within a local or central government framework. One alternative here is that the Social Welfare Board appoint a person – whom we might call a children's officer – in cases where the child is in a situation of risk. The duties of the children's officer would be a combination of those of the contact and the child attorney, though with the modification that in legal proceedings concerning parental responsibility, right of access or surrender of the child, the children's officer would be able to engage the services of a legal counsel. The children's officer would thus be the child's representative in the proceedings.

The Commission also discusses the children's officer as a central government function. One might, for instance, assign the child welfare consultants at county level the task of appointing, supervising and discharging the children's officers.

Another alternative is to expand the system of legal representation to cover current situations too.

Costs

With regard to the costs of the reforms proposed, it is initially noted that since under current law it is incumbent on the local government authorities to take an active part in ensuring that children grow up in secure and satisfactory conditions, it is natural that the bulk of the costs of the reforms be borne by the local authorities. Many local authorities will require new

resources to enable joint discussion sessions to be held with parents who are not agreed on parental responsibility and right of access. There will be a need for people who can lead these discussions and people to act as supervisors. There will also be a need to train this personnel to some extent. Some small local authorities may have to buy these services from other authorities. In addition, there are the costs involved in affording parents living in different towns the opportunity of attending a joint discussion session. On the other hand, it is the view of the Commission that analysis of the conflicts involved will, in the long term, produce savings in other areas; the number of disputes which result in inquiries into matters concerning parental responsibility and right of access, for instance, may decrease.

The proposals dealing with attendance at preliminary hearings and special mediation in actions concerning the surrender of a child may call for an increase in legal aid to the parties involved. In view of the fact that the number of cases of this type if relatively small, however, it is estimated that the increase in costs will be fairly marginal.

With regard to the costs of the child attorney – according to the recommendations to be paid by public funds – it is pointed out that the number of cases in which a child attorney will be appointed should be relatively small.

With respect to the costs involved in having people as contacts, it is the view of the Commission that the local government autorities should bear these. The Commission considers that it would not be feasible at the present time to define the need for contacts for children and consequently to calculate the costs involved.

If child ombudsmen are introduced in all local government areas, the local authorities will have to bear the cost of their salaries.

Författningsförslag

1. Förslag till Lag om ändring i föräldrabalken

Härigenom föreskrivs i fråga om föräldrabalken

dels att 21 kap. skall upphöra att gälla,

dels att rubriken till balken och 6 kap. skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i balken skall införas ett nytt kapitel, 8 kap., av nedan angivna lydelse.

Barn- och föräldrabalk

6 kap. Om föräldraansvar

Föräldraansvarets innebörd

1 § Barn har rätt till omsorg, trygghet och förståelse.

2 § Barn har rätt till fostran men får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

3 § Barn har rätt till utbildning som motsvarar dess önskemål, behov och förutsättningar.

4 § Föräldraansvaret medför skyldighet att se till att barnets behov enligt 1–3 §§ blir tillgodosedda samt att den tillsyn utövas över barnet som behövs med hänsyn till barnets ålder, utvecklingsgrad och övriga omständigheter.

5 § Föräldraansvaret medför rätt och skyldighet att bestämma rörande barnets personliga förhållanden om annat inte följer av 6 eller 7 § eller föreskrift i annan författning.

6 § Föräldraansvaret medför också skyldighet att, så snart det är möjligt, samråda med barnet i angelägenheter som rör dess personliga förhållanden.

Den som har föräldraansvaret skall, med iakttagande av bestämmelserna i 4 §, ge barnet en med stigande ålder och mognad allt större rätt att själv bestämma i personliga angelägenheter. Vad nu sagts innebär inte inskränkning i bestämmanderätt som enligt annan författning tillkommer föräldraansvarig.

Om rätt att bestämma över barnet i ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9–16 kap.

7 § Har barn, med samtycke av den som har föräldraansvaret, tagit arbete, får barnet, sedan det fyllt sexton år, själv säga upp avtalet och sluta avtal om annat arbete av liknande art.

Föräldraansvaret medför rätt att häva avtal som barnet har slutit enligt första stycket, om det är påkallat med hänsyn till barnets utveckling eller hälsa. Har avtalet hävts får barnet inte därefter själv sluta arbetsavtal.

I fråga om verkan av avtal, som barnet slutit utan erforderligt samtycke, finns bestämmelser i 9 kap.

8 § Föräldraansvaret består från barnets födelse till dess barnet har fyllt arton år.

Bestämmelser om vem som har föräldraansvaret

9 § Föräldraansvaret vilar på bägge eller en av föräldrarna. Rätten kan dock flytta över föräldraansvaret till annan person.

10 § Är vid barnets födelse föräldrarna gifta med varandra eller gifter de sig senare har de gemensamt föräldraansvar.

Är vid barnets födelse föräldrarna inte gifta med varandra och har de inte efter anmälan som avses i 24 §, gemensamt föräldraansvar, vilar föräldraansvaret på barnets moder.

Första och andra styckena gäller inte om annat följer av 12–17 §§ eller 19 §.

11 § Föreligger gemensamt föräldraansvar och kan en av de föräldraansvariga till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak inte delta i beslut rörande barnet beslutar den andre ensam. Detta gäller dock inte om beslutet utan olägenhet kan uppskjutas. Inte heller får beslut av ingripande betydelse för barnets framtid fattas, såvida inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Ändring i fråga om föräldraansvaret m. m.

12 § Föreligger gemensamt föräldraansvar och vill de föräldraansvariga eller en av dem, att deras gemensamma ansvar för barn skall upphöra, skall rätten på talan av de föräldraansvariga eller en av dem förordna förälder eller annan person att ha föräldraansvar för barnet. Sedan talan väckts har barnet rätt att delta i rättegången.

Om betänketid vid upplösning av gemensamt föräldraansvar finns bestämmelser i 32 §.

13 § Vilar föräldraansvaret på en av föräldrarna kan rätten på talan av den andre föräldern eller barnet överföra föräldraansvaret till den andre föräldern eller till annan person.

Har föräldraansvaret genom dom lagts på en av föräldrarna kan rätten, på talan av föräldrarna, förordna att föräldrarna skall ha gemensamt ansvar för barnet. Sedan talan väckts har barnet rätt att delta i rättegången.

14 § Är föräldraansvarig på grund av missbruk eller försummelse av föräldraansvaret olämplig att ha föräldraansvar för barnet, skall rätten förordna att föräldraansvaret anförtros åt annan föräldraansvarig ensam eller överförs till förälder utan del i föräldraansvaret eller till annan person.

Fråga om att överföra föräldraansvaret enligt första stycket prövas på talan av föräldraansvarig, förälder utan del i föräldraansvaret, barnet eller socialnämnd.

15 § Bor barn varaktigt hos annan än den som har föräldraansvar för barnet kan rätten på talan av barnet eller socialnämnd förordna att föräldraansvaret flyttas över till annan person. Sådant förordnande får också meddelas i annat fall om synnerliga skäl föreligger.

16 § Föreligger gemensamt föräldraansvar för barn och dör en av de föräldraansvariga får den andre föräldraansvaret ensam.

Finns efter föräldraansvarigs död inte någon som har föräldraansvar för barnet skall rätten på ansökan av förälder, barnet eller på anmälan av socialnämnd förordna förälder eller annan person att ha föräldraansvaret.

17 § Har föräldraansvaret anförtrotts åt annan person än föräldrarna kan rätten på talan av förälder, barnet eller socialnämnd, besluta att föräldraansvaret skall föras över på föräldrarna eller på en av dem.

18 § Rätten skall vid prövning av fråga om ändring i föräldraansvaret besluta efter vad som är förenligt med barnets bästa.

19 § Förändring av föräldraansvaret kan ske även enligt lagen (1980.00) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Barns rätt till umgänge

20 § Barnet har rätt till umgänge med bägge föräldrarna. Vilar föräldraansvaret endast på en av föräldrarna eller på annan person och motsätter sig denne att umgängesrätten utövas beslutar rätten i frågan på talan av förälder eller barnet.

21 § Barnet har rätt till umgänge med annan person som haft föräldraansvaret. Är förälder död har barnet även rätt till umgänge med den avlidnes släktingar och andra som har nära anknytning till barnet. Motsätter sig föräldraansvarig att umgängesrätt utövas beslutar rätten i frågan på talan av barnet eller socialnämnd.

22 § Rätten skall vid prövning av fråga om umgängesrätt besluta efter vad som är förenligt med barnets bästa.

Rättens avgörande får förses med villkor.

23 § I fråga om umgängesrätt under rättegången finns bestämmelser i 31 §.

Vissa rättegångsbestämmelser m. m.

24 § Anmälan om gemensamt föräldraansvar för föräldrar som inte är gifta med varandra görs hos pastor i den församling där barnet är eller skall vara kyrkobokfört. Om barnet inte är eller skall vara kyrkobokfört i svensk församling, görs anmälan till pastor i den församling där barnet vistas. Vistas barnet i sådant fall inte i riket, får anmälan i stället göras hos annan myndighet, som regeringen bestämmer. Anmälan kan göras även före barnets födelse.

Anmälan skall göras skriftligen av bägge föräldrarna och bevittnas av två personer.

Föranleder anmälan inte anteckning i kyrkobok eller hos myndighet som avses i första stycket får talan föras genom besvär. Talan mot beslut av pastor förs hos domkapitlet. Mot domkapitlets beslut och mot beslut av myndighet som avses i första stycket förs talan hos kammarrätten.

25 § Fråga rörande föräldraansvar eller umgängesrätt upptas av rätten i den ort där den föräldraansvarige är mantalsskriven. Sådan fråga kan upptas även i samband med äktenskapsskillnadsmål. Saknar barnet föräldraansvarig skall frågan upptas av rätten i den ort där barnet är mantalsskrivet.

Finns inte behörig domstol enligt vad som sägs i första stycket upptas fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt av Stockholms tingsrätt.

26 § Fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt som avses i 12–15 §§, 17 § samt 20 eller 21 § handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Har bägge föräldrarna eller en av dem föräldraansvaret och är föräldrarna ense i saken, kan de dock anhängiggöra frågan genom ansökan.

Är fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt anhängiggjord i behörig ordning, kan utan stämning i målet underhållsbidrag yrkas för barnet.

Dom i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt får meddelas utan huvudförhandling om parterna är ense i saken.

27 § Barnets talan i mål eller ärende om föräldraansvar eller umgängesrätt förs av barnombud. Närmare bestämmelser om barnombud lämnas i rättshjälpslagen (1972:429).

28 § Innan rätten avgör mål eller ärende angående föräldraansvar eller umgängesrätt skall rätten höra socialnämnden i den kommun där barnet är kyrkobokfört. Är föräldrarna ense i frågan kan rätten i stället bereda nämnden tillfälle att yttra sig.

Om barnet inte är eller skall vara kyrkobokfört i svensk församling får rätten vända sig till socialnämnden i den kommun där barnet vistas. Vistas barnet i sådant fall inte i riket får rätten i stället vända sig till socialnämnden i den kommun där någon av föräldrarna är kyrkobokförd.

29 § Föreligger i mål om upplösning av gemensamt föräldraansvar oenighet i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten skall socialnämnden, om inte särskilda skäl är emot det, erbjuda de föräldraansvariga tillfälle till samarbetssamtal.

30 § Är mål om föräldraansvar eller umgängesrätt tvistigt eller föreligger annars särskilda skäl skall barnets mening i frågan inhämtas, om det är lämpligt och möjligt.

31 § I mål eller ärende angående föräldraansvar eller umgängesrätt kan rätten för tiden intill dess laga kraft ägande dom eller beslut föreligger förordna om bostad för barnet och om umgängesrätt efter vad rätten finner förenligt med barnets bästa. Föreligger särskilda omständigheter kan rätten för samma tid förordna om föräldraansvaret.

Förordnande enligt första stycket kan på yrkande meddelas utan huvudförhandling. Innan förordnande meddelas skall motpart beredas tillfälle att yttra sig över yrkandet. Är parterna oense eller föreligger annars särskilda skäl kan rätten inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan.

Förordnande som nu nämnts går i verkställighet lika med laga kraft ägande dom men kan när som helst återkallas av rätten.

32 § Upplösning av gemensamt föräldraansvar enligt 12 § skall, när fråga är om barn under 16 år, föregås av betänketid.

Betänketid inleds när de föräldraansvariga gemensamt ansöker om upplösning av föräldraansvaret eller när föräldraansvarigs yrkande om upplösning delges den andre föräldraansvarige.

Har betänketid löpt under sex månader skall rätten, om föräldraansvarig framställer yrkande om upplösning av föräldraansvaret, förordna förälder eller annan person att ha föräldraansvar för barnet. Har sådant yrkande inte framställts inom ett år från betänketidens början, är frågan om upplösning av gemensamt föräldraansvar förfallen. Avvisas talan eller avskrivs mål om upplösning av gemensamt föräldraansvar upphör betänketiden.

Löper betänketid enligt giftermålsbalken och framställs yrkande om upplösning av gemensamt föräldraansvar senast i samband med fullföljd av ansökan om äktenskapsskillnad skall sådan betänketid tillgodoräknas även vid upplösning av gemensamt föräldraansvar, såvida inte parterna är ense om att särskild betänketid bör löpa innan det gemensamma föräldraansvaret slutligt upplöses.

33 § I mål eller ärende angående föräldraansvar eller umgängesrätt gäller i fråga om rättegångskostnad andra och tredje styckena i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Part skall bära sin rättegångskostnad. Dock kan part förpliktas att helt eller delvis ersätta motparts rättegångskostnad, om han förfarit på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om annars särskilda skäl föreligger.

Skall part enligt andra stycket helt eller delvis ersätta motparts rättegångskostnad och har partens ställföreträdare, ombud eller biträde förfarit på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken och därigenom vållat kostnaden eller del därav, kan han förpliktas att jämte parten ersätta kostnaden. Rätten kan besluta om detta även utan yrkande.

Första–tredje styckena skall ha motsvarande tillämpning vid målets eller ärendets handläggning i högre rätt.

8 kap. Om överlämnande av barn efter dom eller beslut rörande föräldraansvar m. m.

Överlämnande av barn efter dom eller beslut

1 § Har i dom eller beslut bestämts om föräldraansvar eller umgängesrätt kan den som enligt domen eller beslutet har rätt att få barnet överlämnat till sig begära rättens förordnande om barnets överlämnade. Sådan begäran kan även göras av barnet.

Har domen eller beslutet inte vunnit laga kraft och är inte särskilt medgett att överlämnande ändå får ske, får rätten inte vidta annan åtgärd enligt detta kapitel än som anges i 11 § första stycket.

2 § När förordnande för överlämnande av barnet begärts, får rätten uppdra åt företrädare för socialtjänsten att verka för att den som har hand om barnet frivilligt skall överlämna barnet. Sådant uppdrag får även lämnas åt annan lämplig person.

Den som fått uppdrag enligt första stycket skall inom tid som rätten bestämmer lämna denna en redogörelse för de åtgärder som vidtagits och vad som förekommit vid uppdragets utförande.

3 § Anser rätten att åtgärd enligt 2 § inte bör vidtas eller har åtgärden inte lett till överlämnande, skall rätten kalla parterna till förberedelse.

Kallelse till sådan förhandling bör även tillställas kontaktperson för barnet, om sådan utsetts.

4 § Under förberedelsen skall rätten söka uppnå överenskommelse mellan parterna.

Finner rätten att särskild medling bör ske, kan rätten förelägga parterna att inställa sig till sammanträde inför medlare, som förordnas av rätten.

5 § Kommer förberedelsen inte till stånd eller uppnås inte överenskommelse mellan parterna, får rätten, om det är förenligt med barnets bästa, besluta att barnet skall överlämnas i enlighet med domen eller beslutet.

Vid förordnande om överlämnande får rätten förelägga vite eller, om överlämnande begärts av den som har föräldraansvaret och det anses påkallat med hänsyn till barnets bästa, besluta att barnet skall hämtas genom polismyndighetens försorg. Rätten kan även i samband med förordnandet lämna uppdrag enligt 2 §, om sådant inte förekommit tidigare.

6 § Vid hämtning skall kontaktperson för barnet och barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog medverka.

Om särskilda skäl föreligger får rätten, för att underlätta barnets överlämnande, föreskriva att barnet tillfälligt skall omhändertas på lämpligt sätt.

Bör barnet på grund av sjukdom inte flyttas eller möter annat särskilt hinder, skall hämtningen uppskjutas.

7 § Om det ligger i barnets intresse att fråga om ändring beträffande föräldraansvar eller umgängesrätt prövas av rätten, kan rätten vägra överlämnande och uppta frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten till prövning.

Överlämnande av barn i andra fall

8 § Även om dom eller beslut som avses i 1 § inte föreligger kan den som har föräldraansvaret, när barnet vistas hos annan, begära rättens förordnande att barnet skall överlämnas till honom.

Motsvarande skall gälla vid gemensamt föräldraansvar om en av dem som har föräldraansvaret utan beaktansvärt skäl bortfört eller kvarhåller barnet och den andre begär överlämnande av barnet.

I övrigt skall 2–7 §§ ha motsvarande tillämpning.

Gemensamma bestämmelser

9 § Fråga om överlämnande av barn upptas av rätten i den ort där den som har hand om barnet är mantalsskriven eller där barnet uppehåller sig.

10 § I mål om överlämnande av barn skall barnets mening i frågan inhämtas, om det är lämpligt och möjligt.

11 § Föreligger i mål enligt detta kapitel fara att barnet förs ur landet eller är målet av annan anledning brådskande, kan rätten förordna att barnet omedelbart skall omhändertas på sätt rätten finner lämpligt.

Kan beslut enligt första stycket inte avvaktas, får polismyndighet vidta sådan omedelbar åtgärd som kan ske utan skada för barnet. När sådan åtgärd vidtas skall om möjligt företrädare för socialtjänsten och läkare vara närvarande. Åtgärden skall genast anmälas till rätten, som utan dröjsmål prövar om den skall bestå.

12 § Hämtning och annan åtgärd beträffande barnet skall utföras på ett för barnet så skonsamt sätt som möjligt.

13 § I mål enligt detta kapitel kan rätten förordna att barnet skall undersökas av läkare.

I kallelse till läkarundersökning får rätten förelägga vite.

14 § Rätten bestämmer efter vad som finns skäligt om och till vilket belopp tappande part bör ersätta motpart hans kostnad i målet.

Uppkommer kostnad för utförande av uppdrag enligt 2 § första stycket andra punkten och 4 § andra stycket, för hämtning eller omhändertagande av barn eller för läkarundersökning betalas kostnaden av allmänna medel.

Den som har hand om barnet får tillerkännas ersättning och förskott i anledning av kostnad för resa och uppehälle i samband med inställelse vid läkarundersökning enligt 13 §. Härvid skall 15 § förvaltningsprocesslagen (1971:291) ha motsvarande tillämpning.

Fråga om ersättning enligt andra och tredje styckena prövas av rätten.

15 § Rätten kan förordna att dom eller beslut enligt detta kapitel, som inte avser utdömande av vite eller ersättning för parts kostnad, skall gälla utan hinder av att domen eller beslutet inte vunnit laga kraft.

16 § Beslut angående överlämnande av barn utgör inte hinder mot att den därvid avgjorda frågan prövas på nytt, när ändrade förhållanden eller annat särskilt skäl föranleder det.

17 § Barnets talan i mål enligt detta kapitel förs av barnombud. Närmare bestämmelser om barnombud lämnas i rättshjälpslagen (1972:429).

2. Förslag till Lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

Härigenom föreskrivs i fråga om rättshjälpslagen (1972:429)[1]

dels att rubrikerna närmast före 46 och 49 §§ skall utgå,

dels att nuvarande 46–51 §§ skall betecknas 52–57 §§ och ha motsvarande rubriker som tidigare,

dels att i lagen skall införas nya paragrafer 46–51 §§, och närmast före den nya 46 § rubrik av nedan angivna lydelse.

Rättshjälp genom barnombud

46 § Rättshjälp genom barnombud lämnas i mål eller ärende om föräldraansvar eller umgängesrätt enligt 6 kap. barn- och föräldrabalken och om överlämnande av barn enligt 8 kap. samma lag.

47 § Barnombud förordnas för barnet om det behövs för att ta till vara barnets rätt.

Barnombudet är barnets ställföreträdare i målet eller ärendet.

48 § Barnombud förordnas efter ansökan av barnet, förälder eller annan föräldraansvarig, socialnämnd eller då annars anledning föreligger.

Barnombud förordnas av den domstol som handlägger målet eller ärendet.

49 § Innan barnombud förordnas skall socialnämnd beredas tillfälle att yttra sig i frågan.

50 § I fråga om barnombud tillämpas vad som i 22 § första och andra styckena samt 23 § är föreskrivet i fråga om offentligt biträde.

Ersättning till barnombud utgår av allmänna medel.

51 § I fråga om barnombuds rätt att föranstalta om utredning skall 45 § tillämpas.

3. Förslag till Lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:00)

Härigenom föreskrivs att 10 och 48 §§ socialtjänstlagen (1980:00)[2] skall ha nedan angivna lydelse.

[1] Lagen omtryckt 1979:240.

[2] Lydelse enligt prop. 1979/80:1.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
10 §	
Socialnämnden bör genom hjälp i hemmet, färdtjänst eller annan service underlätta för den enskilde att bo hemma och ha kontakter med andra. Nämnden bör även i övrigt tillhandahålla sociala tjänster genom rådgivningsbyråer, socialcentraler och liknande, social jour eller annan därmed jämförlig verksamhet. Nämnden kan utse en särskild person (kontaktperson) eller en familj med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter, om den enskilde begär eller samtycker till det.	
	För barn kan kontaktperson utses utan samtycke av den som har föräldraansvaret.
48 §	
Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller föräldrabalken avse endast uppgifter som anges i följande lagrum.	Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller *barn- och föräldrabalken* avse endast uppgifter som anges i följande lagrum
1 kap. 4 § föräldrabalken,	1 kap. 4 § *barn- och föräldrabalken,*
2 kap. föräldrabalken, dock inte uppgifter enligt 7 § eller beslut att inte påbörja utredning eller att lägga ned påbörjad utredning enligt 9 §,	2 kap. *barn- och föräldrabalken,* dock inte uppgifter enligt 7 § eller beslut att inte påbörja utredning eller att lägga ned påbörjad utredning enligt 9 §,
3 kap. föräldrabalken,	3 kap. *barn- och föräldrabalken,*
	6 kap. 28 och 31 §§ barn- och föräldrabalken,
7 kap. 2 och 7 §§ föräldrabalken, dock inte om avtalet innefattar åtagande att utge engångsbelopp, samt 11 § föräldrabalken.	7 kap. 2 och 7 §§ *barn- och föräldrabalken,* dock inte om avtalet innefattar åtagande att utge engångsbelopp, samt 11 § *barn- och föräldrabalken.*

Uppdrag att besluta på socialnämnds vägnar får inte heller omfatta befogenhet att meddela beslut i fråga som avses i 25, 27 eller 28 § denna lag eller att fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt 5 § lagen 1947:529) om allmänna barnbidrag eller enligt 9 § lagen (1964:143) om bidragsförskott.

4. Förslag till Lag om ändring i giftermålsbalken

Härigenom föreskrivs
att 11 kap. 1 § giftermålsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
11 kap.	
Om äktenskapsskillnad	
1 §	
Är makarna ense om att äktenskapet skall upplösas, har de rätt till äktenskapsskillnad. Äktenskapsskillnaden skall föregås av betänketid om makarna begär det eller om make varaktigt bor tillsammans med eget barn under sexton år som står under den makens vårdnad.	Är makarna ense om att äktenskapet skall upplösas, har de rätt till äktenskapsskillnad. Äktenskapsskillnaden skall föregås av betänketid om makarna begär det eller om make varaktigt bor tillsammans med eget barn under sexton år som *han har föräldraansvar för.* *Om betänketid i samband med upplösning av gemensamt föräldraansvar finns bestämmelse i 6 kap. 32 § barn- och föräldrabalken.*

5. Förslag till Förordning om tillämpningen av 8 kap. barn- och föräldrabalken

Härigenom föreskrivs följande.

Ansökningsförfarandet hos tingsrätt

1 § Fråga om överlämnande av barn handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål.

2 § Ansökan till tingsrätten om överlämnande av barn enligt 8 kap. barn- och föräldrabalken skall, utöver vad som följer av rättegångsbalken, innehålla uppgift om barnets namn, födelsedatum och uppehållsort.

3 § Vid ansökan om överlämnande av barn efter dom eller beslut fogas domen eller beslutet i huvudskrift eller bestyrkt avskrift samt lagakraftbevis. Sådant bevis behövs dock inte, om överlämnande får äga rum oberoende av om domen eller beslutet vunnit laga kraft.

Avser ansökningen överlämnande av barn enligt 8 kap. 8 § barn- och föräldrabalken, skall bifogas handling som visar att sökanden har föräldraansvar för barnet.

Uppdrag enligt 8 kap. barn- och föräldrabalken

4 § Uppdrag enligt 8 kap. 2 § barn- och föräldrabalken bör inte lämnas, om det är osannolikt att uppdraget kommer att leda till barnets överlämnande eller om uppdrag kan antas onödigt fördröja målets behandling.

Uppdraget får lämnas utan att den som har hand om barnet fått del av ansökningen.

5 § Finner den som fått uppdraget att frivilligt överlämnande av barnet kommer att ske, bör han genast underrätta sökanden om detta och medverka till att tid och plats bestäms för överlämnandet. När överlämnandet skett, skall han meddela detta till rätten.

6 § Om frivilligt överlämnande inte kommer till stånd, skall i redogörelse som avses i 8 kap. 2 § barn- och föräldrabalken anges vad den som har hand om barnet har anfört som skäl för sin vägran att överlämna barnet samt, i förekommande fall, barnets mening. I redogörelsen bör också anges, om det synes föreligga sådant förhållande som enligt 8 kap. 7 § barn- och föräldrabalken utgör hinder för överlämnande.

7 § Rätten kan i övrigt lämna den som får uppdrag närmare anvisningar om vad han skall iaktta vid uppdragets fullgörande.

Tingsrättens handläggning i övrigt

8 § Skall barn under 15 år kallas till läkarundersökning bör kallelse med föreläggande att inställa barnet tillställas den som har hand om barnet samt kontaktperson och barnombud, om sådana förordnats.

9 § Framkommer under rättens handläggning att barnet finns utom rättens domkrets, får rätten ändå avgöra målet. Om det anses lämpligt får rätten dock överlämna målet till tingsrätten i den domkrets där barnet finns.

Överlämnas målet till annan tingsrätt, skall sökanden underrättas. Den som har hand om barnet skall också underrättas om han fått del av ansökningen. Har kontaktperson eller ombud förordnats skall även denne underrättas.

10 § Förordnar rätten om överlämnande utan att besluta om hämtning, skall rätten bestämma tid och plats för överlämnandet, om det inte är uppenbart obehövligt.

11 § När dom eller beslut om hämtning får genomföras, skall rätten genast sända domen till polismyndigheten i den ort där barnet uppehåller sig.

Hämtning

12 § Polismyndigheten bestämmer tidpunkten för hämtning och kallar dem som enligt 8 kap. 6 § första stycket barn- och föräldrabalken skall vara närvarande vid förrättningen.

Den som har hand om barnet skall underrättas om tidpunkten för förrättningen, om inte synnerliga skäl föranleder annat.

Sökanden skall underrättas om var och när han skall inställa sig för att ta emot barnet.

13 § Polismyndighet, som fått dom eller beslut om hämtning för genomförande, får genomföra hämtningen även om barnet flyttas till ort i annat polisdistrikt. Polischefen i detta distrikt skall underrättas före förrättningen.

Anser den polismyndighet som fått domen eller beslutet att det är lämpligare att hämtningen genomförs av polismyndigheten i det andra distriktet, överlämnas ärendet till denna. Rätten skall underrättas om detta.

14 § Föreligger hinder som avses i 8 kap. 6 § tredje stycket barn- och föräldrabalken och kan det antas att hindret inte är endast tillfälligt, skall polismyndigheten meddela detta till rätten.

15 § Hämtning skall ske så, att åtgärden inte väcker onödig uppmärksamhet eller bereder dem som berörs större olägenhet än som är oundviklig. Polisman bör inte vara iförd tjänstedräkt och inte heller använda fordon, som särskilt utmärkts som polisfordon.

Övriga bestämmelser

16 § Har talan förts mot dom eller beslut om hämtning, som skall genomföras utan hinder av att domen eller beslutet inte vunnit laga kraft, skall underrättelse om beslut i inhibitionsfråga genast sändas till tingsrätten vare sig inhibition beslutats eller inte. Rätten underrättar genast polismyndighet för det fall inhibition beslutats.

17 § Vad som i denna förordning föreskrivs om överlämnande av barn skall, utom såvitt gäller 12–15 §§, ha motsvarande tillämpning när sökanden enligt dom eller beslut får sammanträffa med barnet utan att detta överlämnas till honom.

Denna förordning träder i kraft den
då kungörelsen (1967:715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. FB skall upphöra att gälla.

1 Inledning

1.1 Direktiven m. m.

Frågan om barns rättsskydd behandlades i riksdagen i samband med handläggningen av förslaget till ny lagstiftning om faderskap och vårdnad[1]. I ärendet förelåg en motion[2] med yrkande att en arbetsgrupp borde tillsättas för att se över hela området för barns rättsliga ställning.

I sitt utlåtande över motionen förklarade lagutskottet:

Utskottet finner det föga sannolikt att en lagreglering skall kunna lösa alla de problem som uppstår i förhållandet mellan vuxna och barn. Vilka ingående regler man än utformar, när det gäller t. ex. vårdnad och umgängesrätt, är deras effekt till sist beroende av de enskilda människornas inställning till problemen och deras handlande. För att barnets ställning skall kunna verkligen stärkas fordras därför en attitydförändring hos föräldrar och andra vuxna när det gäller förhållandet till barn. En sådan förändring torde bäst kunna uppnås genom information, råd och stöd samt utbildning.

Vad utskottet nu anfört innebär emellertid inte att man skall avstå från att genom lagstiftning söka öka barnets rättsskydd. Säkerligen finns det på många områden lagar i vilka barns intressen skulle kunna bättre tillvaratas. Utskottet anser att det därför skulle vara av värde om man, såsom motionären yrkar, tillsatte en brett förankrad arbetsgrupp för att se över lagstiftningen med utgångspunkt i barnets bästa och för att föreslå de förbättringar som kan befinnas erforderliga. Redan tillsättandet av en sådan utredning och den viljeinriktning som statsmakterna därigenom visar bör enligt utskottets mening kunna bidra till den attitydförändring som utskottet ansett så nödvändig. På grund av det anförda tillstyrker utskottet bifall till motionen.

Riksdagen anslöt sig till utskottets ståndpunkt.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Sven Romanus, ansåg det angeläget att den av riksdagen begärda utredningen kom till stånd. I ett anförande till statsrådsprotokollet den 24 februari 1977 gav justitieministern kommittén följande direktiv:

Allmänt kan utredningens uppgift sägas vara att undersöka i vilka fall och på vilka sätt barns intressen och behov bör tillgodoses bättre än f. n. genom föreskrifter som – huvudsakligen inom ramen för lagstiftningen i övrigt – särskilt tar sikte på barnens rätt. Jag är väl medveten om att en sådan förstärkning av det rent rättsliga skyddet för barn endast är en av många åtgärder som behövs för att skapa goda uppväxtbetingelser för barn och främja deras harmoniska utveckling. Bl. a. är det nödvändigt att samhället genom generella socialpolitiska åtgärder stöder särskilt utsatta grupper. Viktigast är givetvis att föräldrar och andra fostrare handlar i en anda av omtanke om barnen och låter deras rättmätiga behov gå före det egna intresset. På den punkten är en förbättrad föräldrautbildning av stor betydelse. Nya lagregler om barns rättsliga ställning kan emellertid medverka till en önskvärd attitydförskjutning.

[1] LU 1975/76:33, rskr 397.

[2] Motion 1975/76:1111.

Riksdagen har inte funnit anledning att föreslå några särskilda direktiv för utredningen. Inte heller jag anser det behövligt att närmare precisera utredningsuppgifterna. Jag skall i det följande ta upp några områden som bör ägnas särskild uppmärksamhet. Hit hör främst reglerna om vårdnad och umgängesrätt samt överflyttning av barn. I det väsentliga bör det emellertid kunna överlåtas åt kommittén att själv kartlägga problemområdet och ange i vilka ämnen lagändringar bör komma ifråga. I linje härmed ligger att kommittén i en första etapp bör inrikta sitt arbete på att mera diskussionsvis presentera olika uppslag och förslag till lösningar, gärna i form av alternativ. De synpunkter och förslag som läggs fram bör remissbehandlas. En sådan arbetsmetod svarar enligt min mening väl mot utredningens syfte. Den gör det möjligt för kommittén att tillgodogöra sig erfarenheter och synpunkter från betydligt fler instanser än som rimligtvis kan delta i själva utredningsarbetet. Samtidigt kan förfarandet stimulera den allmänna debatten i de viktiga frågor som det här rör sig om. Särskilt betydelsefullt är det att nya regler om vårdnad och umgängesrätt blir noggrant genomlysta och omsorgsfullt diskuterade.

De nya regler om föräldrars gemensamma vårdnad som riksdagen beslöt i fjol och som trädde i kraft den 1 januari 1977 syftar till att främja barnets intresse av goda förhållanden till båda föräldrarna. Kommittén bör undersöka vilka möjligheter som står till buds att ytterligare tillgodose barnets eget intresse i vårdnadsfrågor. Den bör sålunda söka belysa den centrala frågan om vilka faktorer som bestämmer barnets bästa i vårdnads- och umgängesfrågor. Skäl talar vidare för att barnet behöver någon som under hela handläggningen av ett tvistigt vårdnadsärende har att bevaka uteslutande barnets intresse. Detsamma gäller i fråga om ärende om överflyttning av barn. Också i övrigt kan formerna för behandlingen av vårdnadsärenden behöva bättre anpassas efter vad barnets intresse kräver. En möjlighet är att genom särskilda regler underlätta för föräldrar som står i begrepp att separera att nå en frivillig överenskommelse i vårdnadsfrågan.

1.2 Utredningsarbetet

Detta delbetänkande avser reglerna om vårdnad om barn, umgängesrätt och överflyttning av barn. Vi lämnar ett förslag på ändrade lagbestämmelser till vilket vi ger en allmänmotivering och en specialmotivering. Vidare presenterar vi några tänkbara alternativa förslag, som ej försetts med lagtext.

I betänkandet diskuterar vi sålunda skilda lösningar på en del problemställningar. Vår förhoppning är att detta skall bidra till att de frågor som vi tar upp blir omsorgsfullt debatterade och allsidigt belysta.

Vårt förslag rör det födda barnet. Det kan diskuteras om inte förslaget i vissa hänseenden borde omfatta även det ofödda barnet. Födelsen är inte som man ansåg förr avgörande för barnets utveckling. Redan det ofödda barnet kan påverkas av miljön. Kunskaper om de infektioner och gifter m. m. som kan drabba foster har ökat betydligt. Hur det ofödda barnets rätt skall kunna tas till vara är emellertid en invecklad fråga, som kräver överväganden av delvis annan art än den lagstiftning som rör det födda barnet. På grund härav och av tidsskäl har vi inte behandlat detta spörsmål i nu förevarande sammanhang utan begränsat oss till bestämmelser som avser det födda barnet.

Under detta år – det internationella barnåret – har press, radio och television ägnat ett relativt stort utrymme åt frågor som rör barn, vilket torde

ha lett till ett ökat intresse hos allmänheten. Vi anser det angeläget att ta till vara det intresse som finns i samhället för dessa frågor. Eftersom vi vidare anser att barnets rättsliga ställning snarast bör stärkas i den lagstiftning det här är fråga om, har vi bedrivit arbetet med skyndsamhet för att snabbt kunna lägga fram våra förslag.

Trots att vi arbetat under viss tidspress har vi strävat efter att få ett så brett underlag som möjligt för våra förslag. För att få del av erfarenheter och synpunkter från flera håll har vi varit i kontakt med myndigheter och enskilda.

Ordförande och sekreterare har besökt socialförvaltningarna i Sundsvall, Malmö, Göteborg och Östersund, tingsrätterna i Sundsvall och Malmö samt länsrätterna i Göteborg och Östersund. Sekreterarna har besökt länsrätten i Stockholm. Vid dessa besök har frågor som har anknytning till gemensam vårdnad, konfliktbearbetning vid vårdnads- och umgängestvister samt överflyttning av barn tagits upp. Vid besök av ordförande och sekreterare på riksskatteverkets folkbokföringsenhet har vårdnadsreglerna diskuterats från kyrkobokföringssynpunkt. Vidare har ordförande och sekreterare besökt justitiedepartementet i Oslo och diskuterat det i Norge framlagda förslaget till lag om barn och föräldrar[1]. Vi har också haft en hearing med representanter för sociala nämnder och tingsrätter m. fl. Vid hearingen har gemensam vårdnad, sociala nämndens roll och barnets ställning i vårdnadsprocessen diskuterats. Genom sekretariatet har vi deltagit i arbetet med en enkätundersökning som socialstyrelsen utfört under våren 1978 rörande vårdnad om barn[2]. För att få en överblick över den praktiska rättstillämpningen av bestämmelserna om överflyttning av barn gick vi under sommaren 1978 ut med en rundfrågning till länsrätterna. Slutligen har vi i skrivelser från allmänheten och skilda intresseorganisationer fått synpunkter på det ämne vi behandlar i detta betänkande. Samråd har förekommit med företrädare för familjelagssakkunniga (Ju 1970:52), namnlagsutredningen (Ju 1972:06), rättegångsutredningen (Ju 1977:06), utredningen (Ju 1977:07) om barnolycksfall samt kommittén (S 1977:16) för översyn av samhällsstödet till ensamstående föräldrar.

Under den fortsatta debatten bland remissinstanser och andra kan det visa sig att ett eller flera av alternativförslagen vinner större gehör än huvudförslaget. Vi har därför ansett att vi nu kan underlåta att lämna förslag på övergångsbestämmelser och på de formella ändringar i andra lagar som kan bli följden av våra förslag.

I våra förslag har vi i vissa fall utgått från bestämmelser rörande den sociala vårdlagstiftningen som föreslagits av socialutredningen[3]. Nuvarande barnavårdslag, nykterhetsvårdslag och socialhjälpslag samt barnomsorgslagen föreslås bli ersatta av en ny socialtjänstlag, som skall vara gemensam för hela vårdområdet. Vidare föreslås en fristående lag med särskilda bestämmelser om vård av unga. Bestämmelserna skall i viss utsträckning ersätta barnavårdslagens bestämmelser om omhändertagande för samhällsvård.

Angående den formella sidan i övrigt har vi valt att använda "utredning" i stället för det långa namn som kommittén antagit, nämligen "utredningen om barnens rätt".

[1] NOU 1977:35 Förslag till Lov om barn og foreldre.

[2] Se bilaga 2.

[3] SOU 1977:40. Se även prop. 1979/80:1.

2 Allmänna överväganden

Såsom framgått av redogörelsen för våra direktiv är vårt uppdrag att undersöka i vilka fall och på vilka sätt barns behov och intressen bör tillgodoses bättre än f. n. genom föreskrifter som särskilt tar sikte på barnens rätt. Det har överlåtits på oss att kartlägga problemområdet och ange vilka lagändringar som bör komma i fråga. Eftersom problemområdet är omfattande har vi funnit det lämpligast att dela upp arbetet i etapper. Vi har i detta betänkande begränsat oss till reglerna om vårdnad, umgängesrätt och överflyttning av barn samt frågor som har nära samband därmed. Vi kommer senare att ta upp frågor som rör internationella adoptioner, fosterbarn m. m.

Den lagliga regleringen av rätten att bestämma över barnets person och angelägenheter var fram till början av 1900-talet synnerligen torftig. Att föräldrarna hade rätt och plikt att ta hand om barnen låg i sakens natur och det förutsattes också i åtskilliga föreskrifter i 1734 års lag. Bl. a. fanns bestämmelser om vilken av makarna som vid återgång av äktenskap, skillnad till säng och säte eller äktenskapsskillnad skulle ha barnen hos sig och "förese" dem. Det ansågs också att föräldrarna hade en rättslig makt över barnet och rätt att aga det. Den enda direkta bestämmelse om hur barnen skulle uppfostras återfanns i 22 kap. 2 § ärvdabalken. Där föreskrevs att barnen skulle "upptuktas i den rätta evangeliska läran, gudsfruktan, dygd och ära och till sådana övningar och hanteringar hållas, som dess stånd, villkor och ämne kräver". De bestämmelser som i övrigt fanns rörande barn i 1734 års lag gällde huvudsakligen skötseln av de ekonomiska angelägenheterna och arv.

En väsentlig förändring i fråga om barnens rättsliga ställning kom till stånd genom 1917–1920 års barnlagstiftning. Under nämnda år tillkom lagen om äktenskaplig börd, lagen om barn utom äktenskap, lagen om adoption, lagen om barn i äktenskap och lagen om makes underhållsskyldighet mot andra makens barn. Denna barnlagstiftning gav regler om barns börd och om fastställande av faderskap, reglerade närmare vårdnaden om barn och underhållsskyldigheten för dem samt förbättrade de ogifta mödrarnas ställning bl. a. genom att ge dem stöd av barnavårdsmän.

De föräldrarättsliga regler som tillkom under åren 1917–1920 överfördes sedermera i stort sett oförändrade till föräldrabalken år 1949. De mer betydelsefulla förändringar, som skett sedan dess är följande. Skillnaden mellan barn i och utom äktenskap har kunnat utmönstras. Genom lagändring har även dessa beteckningar borttagits ur lagen. Det obligatoriska barnavårdsmannaskapet har avskaffats. En bestämmelse om att förälders skuld till

skilsmässan hade betydelse för vem som skulle få vårdnaden har upphört att gälla. Den tid under vilken barn står under vårdnad har, till följd av att myndighetsåldern sänkts, ändrats från 21 år till 18 år. Föräldrar, som inte är gifta med varandra, har fått möjlighet att ha gemensam vårdnad om barn. Det har införts ett uttryckligt förbud mot att aga barn.[1]

Många andra bestämmelser som reglerar förhållandet mellan föräldrar och barn har emellertid inte förändrats i nämnvärd grad under de senaste 50 åren. Samhället och familjens sammansättning och struktur däremot har undergått stora förändringar.

Vi har övervägt att ge en beskrivning av samhällsförändringen under detta sekel. En sådan beskrivning skulle dock för att vara i någon mån fullständig kräva ett stort utrymme. Ett flertal utredningar har under 1970-talet i betänkanden beskrivit samhällsförändringen och familjens utveckling. Av utrymmesskäl hänvisar vi till dessa betänkanden och den litteratur i övrigt som finns i ämnet.[2] Vi vill emellertid – även om vi är medvetna om att generaliseringar i sådana här sammanhang inte alltid blir fullt rättvisande – i detta avsnitt peka på några förändringar, som medfört att barnens situation i dag är en annan än den var för 50 år sedan.

Sverige har under detta sekel utvecklats från ett jordbrukarsamhälle till ett industrisamhälle. Vi har i dag ett materiellt välstånd, som inte fanns vid seklets början. Människorna har i stor utsträckning flyttat från landsbygd till tätorter. Detta innebär att de flesta barn i dag växer upp i tätorter och inte såsom för 50 år sedan på landsbygden. Allt fler människor byter bostad och bostadsort flera gånger under sin levnad. Detta har medfört att färre barn än tidigare får tillbringa sin uppväxttid på ett och samma ställe. Avståndet till släkt och vänner har ökat. Isolering och anonymitet har blivit allt vanligare.

Familjemönstret har ändrats. Familjeenheterna har blivit mindre. Antalet barn i varje familj har sjunkit markant sedan början av 1900-talet. Andelen barn födda av ogift mor har de senaste årtiondena ökat och ligger nu på ungefär 35 procent. Det finns emellertid anledning anta, att endast några få procent hänför sig till ensamstående mödrar medan återstoden hänför sig till samboende ej gifta föräldrar. Det har under de senaste årtiondena blivit vanligare att föräldrar lever samman utan att vara gifta med varandra.[3]

Det är också vanligare i dag än för 50 år sedan att föräldrar skiljer sig eller separerar från varandra. Många fler barn än tidigare har alltså föräldrar som lever åtskilda.[4] Det finns mycket som tyder på att det även i framtiden kommer att vara vanligt och kanske vanligare än i dag, att föräldrar endast lever samman med varandra en kortare tid. Många av de som skiljer sig eller separerar från varandra torde komma att flytta samman med ny partner. Betydligt fler barn än för några årtionden sedan kommer därför att ha sociala relationer till och kontakter med föräldrar, som lever åtskilda, och med styvföräldrar.

Ett annat förhållande som påverkat barnen är den omständigheten att gifta kvinnor med barn i ökad utsträckning arbetar utom hemmet. Från 1930-talet till mitten av 1970-talet har antalet anställda kvinnor mer än fördubblats; från 700 000 till 1 500 000. De kvinnor som arbetar utanför hemmet i dag har i en helt annan utsträckning än på 1930-talet minderåriga barn. År 1977 utgjorde andelen förvärvsarbetande kvinnor med barn under sju år 66 procent av samtliga kvinnor med barn i den åldern.[5]

[1] Beträffande gällande rätt i övrigt se kap. 5, 6 och 8.

[2] Barnens livsmiljö, SOU 1975:30, Målet är jämställdhet, SOU 1975:58, Roller i omvandling, SOU 1976:7, Socialstyrelsen redovisar, 1979:4 Mödra- och barnhälsovård.

[3] Tabeller och diagram rörande äktenskapliga förhållanden m. m. se SOU 1978:55 Att sambo och gifta sig.

[4] Enligt familjelagssakkunnigas beräkningar (SOU 1977:37) är det 20 procent av alla barn, som har föräldrar som lever åtskilda. I denna siffra ingår även barn till föräldrar, som aldrig levt samman.

[5] SOU 1975:37 s. 57 samt statistisk årsbok 1978.

Det förhållandet att – i många familjer – båda föräldrarna arbetar utanför hemmet har medfört förändringar för barnen, både positiva och negativa. Kraven på fäderna att de skall dela ansvaret med mödrarna för barnens vård och fostran har ökat.[1] Större krav har även ställts på samhället. Under senare år har samhället sökt tillgodose de krav, som den förändrade familjen ställt. Föräldraförsäkring har införts, barnomsorgen har byggts ut m. m. Förskolan och olika fritidsaktiviteter har gett barnen nya miljöer. Skolan och kamraternas betydelse har ökat. Det nya mönstret har för många barn medfört långa vistelser utanför hemmet. För många barn innebär det också att de får klara sig själva när föräldrarna arbetar.

Flertalet av de bestämmelser som nu gäller på föräldrarättens område tillkom som nämnts huvudsakligen för mer än 50 år sedan. Förändringarna i samhället och familjens utveckling under denna tid har alltså inte i någon högre grad påverkat lagstiftningen. När dessa bestämmelser tillkom var de anpassade till det samhälle som då rådde. De var uppbyggda på den kunskap, som man vid den tiden hade om barns behov. Kunskaperna om barns behov var emellertid inte så stora. Forskningen på området var i det närmaste obefintlig. I dag har vi vidgade kunskaper om barns villkor och behov. Medvetenheten om att barn är självständiga individer med en med stigande ålder och mognad allt större förmåga att själva ta ansvar i frågor som rör deras personliga förhållanden har ökat.

Föräldrabalken har således enligt vår mening inte ändrats i takt med den samhällsförändring som skett och anknytits till den förändrade synen på barns behov och villkor. I stället speglar förädrabalken alltjämt en äldre tids uppfattning, där det nödvändiga samspelet mellan föräldrar och barn skjuts i bakgrunden och en stark föräldramyndighet står i förgrunden. Vi anser att bestämmelserna om vårdnad, umgängesrätt och överflyttning av barn bör prövas om mot bakgrund av den kunskap som numera finns om barns förhållanden. Vi anser det särskilt angeläget att lagstiftningen ges ett innehåll som bättre anger att förhållandet mellan föräldrar och barn skall bygga på ömsesidigt hänsynstagande och i möjligaste mån respekt för varandras åsikter och uppfattningar.

[1] I giftermålsbalken utsägs numera att man och hustru gemensamt skall vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa.

3 Utländsk rätt

3.1 Allmänt om utländsk lagstiftning rörande vårdnad om barn m. m.

För närvarande pågår såväl i de nordiska länderna som på flera andra håll i världen arbete med att se över lagstiftningen på föräldrarättens område. Beträffande de nordiska länderna kan nämnas att det i Danmark år 1969 tillsattes en utredning, aegteskabsudvalget, som åren 1973–1977 avgett kortfattade betänkanden om den framtida lagstiftningens huvudlinjer rörande äktenskap och vårdnad om barn. I Norge tillsattes ett Barnelovutvalg år 1975. Utvalget framlade år 1977 ett betänkande Lov om barn og foreldre (barneloven). I Finland avlämnade förmynderskapskommissionen år 1974 ett betänkande Förmynderskap, vårdnad och god man.

I detta kapitel lämnas kortfattade redogörelser för dels nordisk dels viss annan utländsk lagstiftning rörande vårdnad om barn m. m.

3.2 Dansk rätt

Bestämmelser om vårdnad (foraeldremyndighed) och umgängesrätt finns i myndighedsloven och i aegteskabsloven.

Bestämmelserna i de ovannämnda danska lagarna överensstämmer i stort med de bestämmelser som finns i svensk rätt om vårdnad om barn (FB). Några betydelsefulla skillnader finns dock.

Frågor som rör föräldramyndighet kan avgöras såväl av allmän domstol som av administrativ myndighet. Om den ene föräldern under längre tid är förhindrad att utöva föräldramyndigheten, kan det på administrativ väg[1] bestämmas, att den andre föräldern tills vidare ensam skall utöva föräldramyndigheten. Vid grovt missbruk eller grov försummelse vid utövandet av föräldramyndigheten samt då förälder är hemfallen åt alkoholmissbruk eller för ett lastbart liv kan administrativ myndighet likaså besluta att den andre föräldern ensam skall utöva föräldramyndigheten.

Skilsmässa kan fås antingen genom dom eller genom beslut av administrativ myndighet. För att frågan skall kunna avgöras av administrativ myndighet krävs dock att parterna är helt ense. Är de oense skall allmän domstol besluta om skilsmässa och andra därmed sammanhängande frågor.[2]

[1] Myndigheten benämns overøvrigheden.

[2] Mindre än 10 procent av separations- och skilsmässomålen handläggs vid allmän domstol. Betänkande av aegteskabsudvalget år 1977, nr 796 s. 15.

Fråga om umgänge med barn tas inte upp av allmän domstol i samband med skilsmässa. Kan föräldrarna inte komma överens om umgängesrätten, kan frågan prövas administrativt.

Enligt dansk lag kan inte ogifta eller frånskilda föräldrar ha "gemensam vårdnad om barn". Aegteskabsutdvalget[1] föreslår inte heller att sådana bestämmelser införs. Det är inte heller enligt dansk lag möjligt att utse särskild förordnad förmyndare för barnet i de fall båda föräldrarna är olämpliga. I utdvalgets betänkande tas även denna fråga upp. Skäl att införa bestämmelse om särskild förmyndare anses inte föreligga, enär barnets bästa i tillräcklig mån är tillgodosett genom bestämmelserna i lovgivningen om børne og ungdomsforsorg.

Aegteskabsudvalget diskuterar även införandet av ett system med vårdnadsutredare knutna till domstolarna. Udvalget hänvisar till en ordning som används i England, där en s. k. "welfare officer" anställd vid domstolen gör en utredning på ungefär 10 sidor. Utredningen omfattar bostadsförhållanden, ekonomi, eventuellt samliv med annan man eller kvinna och andra omständigheter som kan ha betydelse. Inte sällan inhämtas upplysningar från lärare och familjens läkare. Aegteskabsudvalget är positivt inställd till en sådan ordning men menar att en förutsättning måste vara att man finner personer som har nödvändiga kvalifikationer för denna typ av arbete.

I likhet med den svenska lagen saknar den danska lagen bestämmelse om att barnet skall höras i vårdnadsmål. Aegteskabsudvalget diskuterar denna fråga. En majoritet är i och för sig för införandet av en bestämmelse om att domstol skall inhämta barnets synpunkter i vårdnadsmål i de fall barnet fyllt 12 år. Udvalget anser dock att slutligt ställningstagande till en sådan bestämmelse bör anstå tills dess det skett en bearbetning av resultatet från en tvåårig försöksverksamhet med barnpsykiatrisk undersökning i vårdnadsmål, som företagits under åren 1974–1976.

3.3 Norsk rätt

Familjerättsliga bestämmelser finns i två lagar från 1956, lov om barn i ekteskab och lov om barn utom ekteskab.

Föräldrarna har om de är gifta med varandra gemensamt vårdnaden (foreldremyndighet) för barnet så länge de lever tillsammans. Detta följer inte direkt av någon lagbestämmelse men är förutsatt enligt flera regler.[2] För "barn utom äktenskap" har moder ensam föräldramyndigheten.

Efter det att sammanlevnaden hävts är lagens utgångspunkt att den som barnet bor hos skall ha föräldramyndigheten. Om föräldrarna inte kommer överens skall domstol eller administrativ myndighet[3] avgöra vem som skall ha föräldramyndigheten.

Utom vid separation och vid skilsmässa kan den som har föräldramyndigheten för ett barn i princip inte ge avkall på sitt ansvar på annat sätt än genom samtycke till adoption. Moder till ett barn fött utom äktenskap kan dock ge sitt samtycke till att föräldramyndigheten överförs på fadern. Det är dock hon som avgör om detta bör ske.

[1] Betaenkning nr 1974:719 samt 1977:796.

[2] NOU 1977:35 s. 60.

[3] Denna benämns fylkesman.

Föräldrar kan emellertid bli fråntagna föräldramyndigheten enligt bestämmelserna i barnevernsloven (§ 20) men det är i så fall inte vanligt att säga att föräldramyndigheten övergår på annan. Medför fråntagandet av föräldramyndigheten att barnet blir utan förmyndare skall det sörjas för att en ny sådan utses. Vidare ger reglerna i barnevernsloven möjlighet att överföra föräldramyndigheten från modern till fadern när modern inte är lämplig i fråga om barn fött utom äktenskap. Om de eller den som har föräldramyndigheten dör skall barnavårdsnämnd avgöra vem barnet skall uppfostras hos. Om detta inte sker hos den överlevande föräldern är det inte heller i dessa fall vanligt att tala om att den som fostrar barnet får föräldramyndigheten.

"Barn i äktenskap" har rätt till umgänge med bägge föräldrarna om de lever i sär. Om föräldrarna inte kan enas om omfattningen av umgängesrätten skall domstol eller administrativ myndighet avgöra tvisten. Lagen ger inga direkta bestämmelser om vad beslutet skall innefatta mer än att umgänge inte får ske om det kan vara skadligt för barnet. För barn födda utom äktenskap finns ingen principiell regel om umgängesrätt för båda föräldrarna.

Om den som har föräldramyndigheten ensam är avliden eller bägge föräldrarna är avlidna, kan det fastställas umgängesrätt för släktingar och andra som har nära anknytning till barnet. Det krävs dock att starka skäl talar därför. Sådan umgängesrätt kan inte genomföras med tvång.

Som tidigare nämnts har Barnelovutvalget år 1977 framlagt ett förslag till Lov om barn og föreldre[1] (barneloven). Förslaget har remissbehandlats.

Förslaget innehåller en hel del nyheter i förhållande till gällande norsk rätt. Vad som kan vara av särskilt intresse för svenskt vidkommande är bl. a. följande. Barnelovutvalget anser uttrycket foreldremyndighet förlegat och föreslår att uttrycket föräldraansvar används i stället. Föräldraansvarets innehåll definieras i en särskild lagbestämmelse. Barnets medbestämmanderätt regleras också i en bestämmelse. Den innebär att föräldrarna, om barnet är över sju år, skall höra vad barnet anser innan de träffar beslut i frågor, som rör barnets personliga förhållanden samt att föräldrarna skall lägga vikt vid vad barnet anser. Beträffande vem eller vilka som skall ha föräldraansvaret föreslår utredningen att föräldrarna om de lever samman, oavsett om de är gifta med varandra eller inte, skall ha gemensamt föräldraansvar. Vid skilsmässa skall föräldrarna även i fortsättningen ha gemensamt föräldraansvar om de inte avtalar om annat. Om föräldrarna är oense om var barnet skall bo eller i fråga om föräldraansvaret skall de enligt förslaget kunna föra saken inför domstol. Saken kan dock i stället föras inför administrativ myndighet om föräldrarna önskar det. Flyttar föräldrarna samman igen, skall de automatiskt därefter ha gemensamt föräldraansvar. Det finns även i förslaget en bestämmelse, som innebär, att om föräldrarna är oeniga om vem som skall ha föräldraansvaret eller hos vem barnet skall bo så får ingen av dem, utan den andre förälderns samtycke, ta med sig barnet utomlands.

Slutligen föreslås beträffande umgängesrätten att det i lagen skrivs in vad som menas med "vanlig umgängesrätt".

[1] NOU 1977:35.

3.4 Finsk rätt

I den finska lag som reglerar vårdnaden, förmynderskapslagen, används inte något särskilt begrepp för vårdnaden. I äktenskapslagen används däremot uttrycket vårdnad. Såsom grundbegrepp förekommer i förmynderskapslagen det allmänna begreppet förmynderskap, vilket omfattar allsidig skötsel av omyndig persons angelägenheter. Förmynderskapet omfattar således såväl den omyndiges ekonomiska angelägenheter som hans personliga förhållanden.

I stora drag överensstämmer de finska bestämmelserna med svensk rätt. Dock är det inte möjligt för ogifta eller frånskilda föräldrar att ha gemensam vårdnad om barn.

Vid det finska justitiedepartementet arbetar man med att se över förmynderskapslagstiftningen på grundval av ett betänkande av förmynderskapskommissionen från år 1974. Enligt kommissionens förslag införs begreppet vårdnad i förmynderskapslagstiftningen. En huvudprincip i förslaget har varit att det inte skall göras någon skillnad mellan barn födda i eller utom äktenskap. Om föräldrarna är gifta med varandra skall de ha vårdnaden gemensamt. Är föräldrarna inte gifta med varandra skall modern ha vårdnaden, men föräldrarna skall hos rätten kunna ansöka om och genom beslut av rätten få gemensam vårdnad om de lever samman och utgör en familj.

3.5 Annan utländsk lagstiftning m. m.

Även i andra länder än i de nordiska har det under senare år genomförts reformer på familjerättens område. Vi vill här främst peka på den helt nya lagstiftning, som införts i Australien år 1975. Av visst intresse är även det system som tillämpas i en del domstolar i USA bl. a. i Los Angeles för att söka lösa tvister om vårdnaden om barn samt den försöksverksamhet, som under tre år bedrevs vid en kandensisk domstol, efter förebild från domstolen i Los Angeles.

Beträffande den *australiensiska lagen*[1] kan följande nämnas. Som huvudregel anges att båda föräldrarna är förmyndare och vårdnadshavare för barnet. Domstol kan emellertid förordna annorlunda, exempelvis att endast en av föräldrarna skall ha vårdnaden eller att utomstående person skall ha denna. Domstolen har emellertid även möjlighet att låta den gemensamma vårdnaden bestå även om föräldrarna önskar att den upplöses. I beslut om vårdnad kan även ges föreskrifter om umgängesrätt. Vidare kan domstolen i beslut om vårdnad, förmynderskap och umgängesrätt föreskriva att efterlevnaden av beslutet skall i den utsträckning det är praktiskt möjligt övervakas av socialvårdstjänsteman.

När det gäller rättegången i mål som rör barn finns vissa särbestämmelser. Domstol kan, då parterna är oense, antingen på eget initiativ eller på parts begäran besluta att parterna i målet skall sammanträffa med en socialvårdstjänsteman och diskutera vad som är förenligt med barnets bästa. Är parterna oense i frågor rörande barnets bästa skall vid sammanträffandet försök göras att lösa tvistefrågorna. I avvaktan på att domstolen får en rapport från socialvårdstjänstemannen angående utgången av sammanträffandet i de frågor

[1] Family Law Act år 1975 (federal lag).

domstolen anser betydelsefulla, kan förhandlingen inför domstolen avbrytas. Domstolen kan medge att rapporten får läggas fram som bevismaterial. Vad som övrigt förekommit vid sammanträffandet får däremot inte åberopas som bevis. En domare har vidare möjlighet att själv sammanträffa med ett barn, beträffande vilket tvist råder. De uppgifter som därvid kan förekomma får inte accepteras som bevis. I mål angående vårdnad, förmynderskap, umgängesrätt och underhåll till barn kan domstolen slutligen på eget initiativ, eller på begäran av barnet, en organisation med uppgift att ta till vara barns bästa eller annan person besluta att barnet skall ha en särskild företrädare i rättegången. En förutsättning är dock att domstolen har anledning anta att barnet behöver företrädas särskilt. Slutligen kan nämnas att förseelser mot lagens bestämmelser om vårdnad, förmynderskap och umgängesrätt kan medföra bötesstraff på upp till 1 000 australiska dollars (ca 5 000 svenska kronor). Domstolen kan också förelägga part att vid vite i pengar eller fängelse efterkomma rättens beslut.

Vid en domstol i *Los Angeles* bereder man parterna i en skilsmässoprocess tillfälle att med en familjerådgivare diskutera igenom frågor som rör bl. a. vårdnaden om eventuella barn. För detta ändamål är särskilda familjerådgivare anställda vid domstolen. Rådgivarna tar emot parterna för samtal, vanligtvis är det fyra samtal, dels med parterna gemensamt dels med var och en av dem. Genom samtalen får parterna hjälp med att diskutera de problem som upptstått i samband med skilsmässan.

Efter förebild från domstolen i Los Angeles startade en domstol i *Canada* år 1972[1] en försöksverksamhet med rådgivare anställda vid domstolen. Verksamheten bedrevs vid en familjedomstol i staden Edmonton, som ligger i delstaten Alberta och som har ca 450 000 invånare.

Försöksverksamheten gick ut på att bereda människor, som var i en sådan situation att de ansåg att de behövde rättslig hjälp, antingen så att de sökt advokathjälp eller gett in stämningsansökan vid domstolen, möjlighet att genom samtal med en rådgivare försöka lösa sina problem. Om en person sökte hjälp hos en advokat, kunde denne ringa till domstolen och tala med den rådgivare som var i tjänst och genast bestämma en tid då klienten kunde få träffa rådgivaren.

Rådgivaren hade samtal med båda parterna och med vardera parten ensam. Genom samtalen fick parterna hjälp att diskutera och tänka över sina problem. Om de kom överens om att fortsätta äktenskapet fick de hjälp att söka komma över de tillfälliga problemen och att lära sig att möta kommande problem. Om de däremot kom överens om att skiljas fick de hjälp att söka komma över bitterheten och att förstå sina roller som frånskilda föräldrar. I de flesta fall behövdes inte mer än tre samtal för att få parterna att nå ett beslut om hur framtiden skulle utformas.[1] De fick också rådgivarens hjälp att göra upp en plan för hur de skulle kunna uppfylla vad de kommit överens om.

Tanken var att den service som domstolen stod till tjänst med endast skulle vara av kortvarig natur. Fanns det på grund av att problemen var av djupgående eller psykiatrisk natur behov av långvarig rådgivning, hänvisades parterna till sociala myndigheter och liknande.

Under senare delen av försöksverksamheten förekom även gruppsamtal.

[1] Edmonton Family Court.

Denna försöksverksamhet, som var den första i sitt slag i Canada, pågick således i tre år. För försöksverksamheten redogörs i särskilda rapporter. Dessa rapporter har blivit uppmärksammade bl. a. i Canadas senat.

4 Några synpunkter på barns behov

4.1 Barn som individer med egna behov

Under det senaste århundradet har det skett stora förändringar i vårt samhälle. Dessa förändringar har påverkat familjen och familjemedlemmarnas roller. Jämsides därmed har även synen på barnen, fostran av barn och målet för fostran ändrats.

Ännu i början av detta sekel var samhället klassbundet och auktoritärt. Lydnad var något mycket viktigt och något som i hög grad reglerade förhållandet mellan individer och samhällsklasser. Lydnad var i viss utsträckning en förutsättning för detta samhälles existens. Föräldraauktoriteten blev en förebild för relationerna mellan människor ute i samhället. Man ifrågasatte därför inte att barn alltid skulle lyda föräldrar och andra vuxna samt att föräldramakten skulle vara stark. Om barnet inte lydde hade föräldrarna rätt och skyldighet att med kroppslig bestraffning (aga) tillrättaföra barnet. Man var vid denna tid i allmänhet inte medveten om de skador, såväl fysiska som psykiska, som kunde bli följden av sådan fostran.

Parallellt med att det i samhället skedde snabba ekonomiska och sociala förändringar blev andra egenskaper hos medborgarna än lydnad viktiga. Den officiella målsättningen för fostran av barn blev därmed en annan. Barn skulle fostras till självständiga individer med förmåga att samarbeta med andra, att komma fram till egna omdömen och att kunna fatta egna beslut. Medvetenheten hos vuxna om att barn är individer med egna behov samt kunskapen om vilka problem och skadeverkningar som kan bli följden av en alltför hämmande fostran har ökat alltmera under detta sekel.

Vi anser att lagen bör ge klart uttryck för dessa kunskaper och den syn som samhället idag har på frågor som rör förhållandet mellan föräldrar och barn, barns behov och barns rätt att utveckla sin egen personlighet. Innan vi övergår till att redogöra för de ändringar, som vi föreslår, vill vi ange några av barns grundläggande behov, som barnet har rätt att få tillgodosedda.

När vi i detta kapitel använder begreppet förälder avser vi därmed såväl biologisk förälder, adoptivförälder, fosterförälder som den eller de som eljest varaktigt har barn i sin vård.

4.2 Några grundläggande behov

- ☐ *Barn behöver omvårdnad och skydd.*
- ☐ *Barn behöver människor som de kan ta emot kärlek av och ge kärlek till.*
- ☐ *Barn behöver ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrar.*
- ☐ *Barn behöver utvecklas i en miljö som tillgodoser dess behov av stimulans.*
- ☐ *Barn behöver föräldrars hjälp med att sätta gränser för sitt handlande.*
- ☐ *Barn måste få känna att de behövs och att de får ta ansvar.*
- ☐ *Barn behöver få påverka sin situation.*
- ☐ *Barn behöver efter hand frigöra sig från sitt beroende av föräldrarna.*
- ☐ *Barn har behov av samhörighet med båda föräldrarna även om dessa är i konflikt med varandra.*

För att det lilla barnet över huvud taget skall kunna överleva måste det få *omvårdnad och skydd*. Barnets behov av näring måste tillgodoses. Föräldrarna måste se till att risker inte uppstår för barnets hälsa. De måste vidare vaka över barnet, så att det inte utsätts för fara till liv och lem.

Barn har behov av människor som de kan *ta emot kärlek av och ge kärlek till*. De behöver bli erkända och igenkända som individer på sina egna villkor. De behöver känna att de trots fel och brister i grunden är godtagna, dvs. bli villkorslöst mottagna i världen.

Ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrar är av väsentlig betydelse för barn. Längre avbrott i kontakten med föräldrarna medför i regel en mycket stor påfrestning för barnet. Sådana avbrott kan få barnet att känna sig varaktigt övergivet och därmed föreligger risk för att barnets trygghetskänsla blir i grunden störd. Inte minst allvarligt är upprepade avbrott i kontakten med föräldrarna, vilket kan leda till att barnets känslomässiga bindning till föräldrarna försvagas.

Det bör i detta sammanhang framhållas att barn har en annan tidsuppfattning och en annan minnesförmåga än vuxna. Ett endast några månader gammalt barn har inte några egentliga minnesbilder av föräldrarna. Om det vid denna ålder skiljs från föräldrarna saknar det inte dessa som individer, utan snarare den stimulans som föräldrarna gett såsom föda, ömhet, hudkontakt m. m. Allmänt gäller att ju yngre barnet är desto svårare har det att i sitt minne hålla kvar bilden av föräldrarna. Allt eftersom barnet blir äldre, börjar det emellertid få mer fast förankrade minnesbilder av föräldrarna och hur dessa tillfredsställer dess behov och önskningar. Först framemot treårsåldern får barnet en mer stabil, varaktig förmåga att inom sig fasthålla minnesbilder av och föreställningar om föräldrarnas existens.

Under de första levnadsåren klarar inte barnet längre avbrott i kontakten med föräldrarna – avbrott som sträcker sig över veckor eller månader – utan att uppleva sig varaktigt övergivet med risker för störningar i dess trygghetskänsla. Barnets tidsuppfattning är då ännu så outvecklad att det inte kan överblicka ens den närmaste framtiden. Därmed blir det också

svårt eller omöjligt för barnet att uppfatta föräldrarnas förklaringar om skilsmässans längd och deras återkomst som en verklig tröst. Barnet har således under sina första levnadsår ett mycket stort behov av den trygghet som det innebär att utan längre avbrott ha föräldrarna i sin närhet.

När barnet blir litet äldre behöver det föräldrarna att identifiera sig med och efterlikna. En sådan identifikation sker bäst då de känslomässiga banden är stabila. Ett avbrytande av den känslomässiga kontakten med föräldrarna kan utgöra en mycket stor påfrestning för barnet och medföra risker för dess personlighetsutveckling, både den intellektuella och känslomässiga. Detta är speciellt fallet vid upprepade avbrott i kontakten med föräldrarna.

Eftersom det är så viktigt för barnet med ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrarna, bör man så långt möjligt undvika att rubba detta. Om ett barn av någon anledning – exempelvis till följd av sjukdom, skilsmässa eller dödsfall – måste skiljas från sina föräldrar, bör åtgärder vidtas för att hjälpa barnet. Dessa åtgärder bör grundas på kunskaper om barnets mognad och utveckling i olika åldrar och om vad avbrott i kontakten med föräldrarna innebär, så att påfrestningar och därmed risker för skadeverkningar så långt det är möjligt minskas eller undviks.

Det är också viktigt att barn får tillfälle att känslomässigt och socialt träna sig i samspelet med andra barn och med vuxna av skilda kön, åldrar och personligheter i såväl sin egen hemmiljö som i andra miljöer. Barnet har också behov av att få utforska omvärlden och göra nya erfarenheter. Över huvud taget behöver barnet *få leva i en miljö som kan tillgodose dess olika behov av stimulans*. Barn har också behov av att föräldrarna ägnar intresse åt deras utveckling, såväl den fysiska som den psykiska. Det är därför viktigt att barnet får stöd och engagemang från föräldrarnas sida under exempelvis sin skolgång och utbildning.

Barn – framför allt mindre barn – kan ha svårt att skilja mellan vad som är fantasier, förnimmelser och vad som sker i verkligheten utanför barnet. De kan också ha svårt att skilja mellan vad som är orsak och verkan. Barn vill genast ha sina behov tillfredsställda och kan inte vänta på detta till ett senare tillfälle. De kan inte heller inse följderna av ett visst handlande. Barnet, i synnerhet det mindre barnet, behöver föräldrarnas hjälp att hantera sina inre impulser, t. ex. då det överväldigas av besvikelse och ilska. Barnet behöver sålunda den trygghet det innebär att få hjälp av föräldrarna med att *lära sig sätta gränser för sitt handlande*. När föräldrarna måste hindra barnet från att göra sådant som kan skada barnet själv eller dess omgivning måste de göra detta utan att ta avstånd från barnet och med godtagande av barnets känslor.

Barn måste *få känna att de behövs*, att de har en uppgift att fylla *och att de får ta ansvar*. Utifrån sin mognad bör barnet i hemmet, förskolan och skolan bli tilldelat meningsfulla uppgifter, som det kan klara av och som gör att det känner sig delaktigt av och kan identifiera sig med vuxenvärlden. Barn behöver också lära sig ta ansvar och fatta beslut. De måste med stigande ålder och mognad få ta allt större ansvar för sina personliga förhållanden och sitt eget handlande.

Barn bör ha *rätt att få påverka sin situation*. Det är viktigt att föräldrarna är lyhörda för om barnet har en egen åsikt och låter barnet ge uttryck för denna samt att de tar största möjliga hänsyn till vad barnet anser. Föräldrarna bör även uppmuntra barnets förmåga och vilja att uttrycka sina önskemål. Detta innebär givetvis inte att föräldrarna alltid kan låta barnet fatta alla beslut som rör barnet. I vissa lägen har föräldrarna förmåga att bättre än barnet inse konsekvenserna av ett visst handlande. De måste därför i sådana situationer fatta besluten och ta ansvaret för dem.

Som tidigare nämnts är det viktigt att det lilla barnet får leva i ett nära beroende till sina föräldrar. Minst lika viktigt är emellertid att föräldrarna, när barnet blir äldre, kan godta barnets gradvis växande behov av att *frigöra sig från föräldrarna* för att så småningom bli självständigt. Detta innebär att föräldrarna måste visa respekt för barnets egenart, åsikter och personliga integritet.

Barn har *behov av samhörighet med båda sina föräldrar*. Föräldrarna bör respektera att barnet känner lojalitet och samhörighet med båda föräldrarna även om dessa är i konflikt med varandra. Särskild uppmärksamhet bör ägnas de situationer där föräldrarna står i motsatsförhållande till varandra och håller på att skiljas från varandra. Barnet skall inte behöva välja sida och ta ansvar i dessa konflikter. Men det skall inte heller lämnas okunnigt om föräldrarnas beslut. Barnet bör i denna svåra och för barnet omvälvande situation få hjälp att reda ut sina problem. Konflikter mellan föräldrar innebär ofta en stor påfrestning för barnet och kan äventyra dess utveckling. Det ligger därför även i barnets intresse att föräldrarna får hjälp att lösa dessa konflikter.

I detta kapitel har vi velat ta med vad vi anser vara några av barns grundläggande behov. Vi är medvetna om att barn även har andra behov som kanske är minst lika viktiga. De behov, som vi redogjort för ovan, är i första hand sådana som föräldrarna bör tillgodose. Men också de företrädare för samhället som har att ta ställning till barns framtid måste ta hänsyn till dessa vid sina överväganden och beslut. Självfallet kan föräldrarna i vissa situationer ha svårt att tillgodose dessa behov. Föräldrarna kan då behöva stöd av andra människor i sin omgivning och av samhället.

5 Föräldraansvar

5.1 Gällande rätt

Bestämmelserna om *vårdnad* om barn finns i 6 kap. FB. Vårdnaden innefattar enligt dessa bestämmelser en plikt för vårdnadshavaren att sörja för barnets person och ge det sorgfällig uppfostran. Vårdnadshavare skall se till att barnet får uppehälle och utbildning efter vad som är tillbörligt med hänsyn till föräldrarnas villkor och de tillgångar barnet kan äga samt barnets anlag (2 §). I vårdnaden ingår vidare en skyldighet för vårdnadshavare att utöva den uppsikt över barnet som behövs med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter. Sedan den 1 juli 1979 är inskrivet också ett förbud mot att utsätta barnet för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (3 §). Vårdnaden om barn upphör när barnet fyllt 18 år eller ingått äktenskap (1 §). I skilda författningar har barnet getts rätt att själv bestämma i eller yttra sig över frågor som rör barnets person, t. ex. 6 kap. 4 § FB vad gäller arbetsavtal.

I 6 § anges vem eller vilka som är vårdnadshavare för ett barn. Barnet står från födelsen under vårdnad av bägge föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. Om föräldrarna efter barnets födelse gifter sig med varandra blir de från den tidpunkten gemensamt vårdnadshavare för barnet.

Om barnet står under bägge föräldrarnas vårdnad skall sålunda föräldrarna utöva bestämmanderätten i förening. Om en av föräldrarna på grund av sjukdom eller annan orsak är hindrad att delta i beslut rörande vårdnaden vilket inte utan olägenhet kan uppskjutas, får den andre föräldern bestämma. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det (5 §). Om den ene av föräldrarna gör sig skyldig till grovt missbruk eller grov försummelse vid vårdnadens utövande eller innebär hans deltagande i vårdnaden i annat avseende fara för barnets utveckling skall domstolen på talan av barnavårdsnämnden förordna, att vårdnaden skall tillkomma endast den andre om det inte är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Om endast den ene av föräldrarna är vårdnadshavare skall domstolen i motsvarande situation förordna den andre att vara vårdnadshavare om det inte är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare (9 §).

Vill föräldrarna eller en av dem att gemensam vårdnad skall upplösas, skall domstolen bestämma vem av föräldrarna som skall ha vårdnaden om barnen. Om inte alla barnen bör stå under den enes vårdnad, skall domstolen bestämma hur de fördelas mellan föräldrarna. I samband med dom på äktenskapsskillnad skall domstolen självmant förordna angående vårdnaden om makarnas barn. Om föräldrarna är överens kan domstolen under närmare angivna förutsättningar bestämma att vårdnaden skall tillkomma föräldrarna gemensamt (7 §).

I 7 § ges också vissa riktlinjer för domstolens avgörande av vårdnadsfrågan när föräldrarna har gemensam vårdnad och önskar upplösa den. Är föräldrarna ense skall domstolen meddela beslut i överensstämmelse med deras önskan, såvida det inte är uppenbart stridande mot barnets bästa. Är föräldrarna inte ense, skall domstolen bestämma "efter vad med hänsyn till barnets bästa finnes skäligt". Om det med hänsyn till barnets bästa är uppenbart att ingendera av föräldrarna bör utöva vårdnaden, skall denna anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Om barnet står under vårdnad av endast den ene av föräldrarna, skall domstolen på talan av den andre överföra vårdnaden till honom, om det kan anses skäligt med hänsyn till barnets bästa. Är föräldrarna, då vårdnaden tillkommer endast en av dem, ense att vårdnaden skall överföras till den andre eller att vårdnaden skall tillkomma dem gemensamt, skall domstolen på talan besluta i enlighet med föräldrarnas önskan, om detta inte är uppenbart stridande mot barnets bästa (8 §).

När vårdnaden om barn tillkommer föräldrarna gemensamt och den ene dör, blir den efterlevande automatiskt ensam vårdnadshavare. Om vårdnaden tillagts den ene av föräldrarna och denne dör, skall domstolen efter anmälan eller ansökan förordna den andre till vårdnadshavare, såvida det inte är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Är bägge föräldrarna döda skall vårdnaden utövas av förmyndaren (10 §).

Om barn står under särskild förmyndares vårdnad kan vårdnaden föras över till föräldrarna eller till en av dem om det är skäligt med hänsyn till barnets bästa (10 a §).

Vårdnaden är att skilja från *förmynderskapet*. Förmyndaren har att sörja för den omyndiges person samt att förvalta den omyndiges förmögenhet och företräda honom i angelägenheter som rör denna (13 kap. 1 § första stycket). Bestämmelser om vem som skall vara barns förmyndare finns i 11 kap. FB. I lagen har de båda funktionerna förmyndare och vårdnadshavare i princip kopplats samman. För barn som står under vårdnad av bägge föräldrarna är sålunda enligt huvudregeln föräldrarna gemensamt förmyndare (11 kap. 1 § första stycket) och för barn som står under vårdnad av endast den ene av föräldrarna är denne förmyndare (11 kap. 1 § andra stycket). Ingår underårigt barn äktenskap är den som vid äktenskapets ingående var förmyndare för barnet även i fortsättningen barnets förmyndare.

Förmyndare kan entledigas, om han prövas vara olämplig (11 kap. 9 §). Vårdnaden och förmynderskapet kan i sådant fall komma att utövas av olika personer. Detsamma är fallet om vårdnadshavaren själv är omyndig och av denna anledning inte kan vara förmyndare (11 kap. 4 §) eller om det bestämts att av flera särskilt förordnade förmyndare endast en skall

ha vårdnaden om barnet och inte delta i handhavandet av barnets övriga angelägenheter (13 kap. 8 § andra stycket andra punkten).

5.2 Utredningens överväganden och förslag

5.2.1 *Innebörden i några centrala begrepp*

5.2.1.1 Vårdnad och förmynderskap

Begreppet *vårdnad* innebär enligt gällande rätt en sammanfattning av olika rättsliga skyldigheter och befogenheter som gäller i förhållande till barn. Vårdnaden är begränsad till omsorg om och bestämmanderätt över barnets person. I vårdnaden ingår skyldighet att 1) sörja för att barnets kroppsliga behov tillgodoses 2) svara för barnets utbildning och uppfostran samt 3) ha uppsikt över barnet. Vårdnaden innebär även rätt att bestämma över barnets personliga angelägenheter, att ha barnet hos sig eller bestämma var det skall bo samt att inom vissa gränser besluta i frågor som rör barnet. Den som har vårdnaden kan besluta att lämna över *den faktiska vården* dvs. den dagliga omsorgen till annan t. ex. fosterföräldrar. Därigenom sker emellertid ingen ändring i vårdnadshavares rätt att bestämma för barnet. Vårdnadshavaren kan i princip återta den faktiska vården om barnet, när han finner det lämpligt.

Begreppet vårdnad tillkom genom lagstiftningen år 1920 och är en förkortning av ordet "omvårdnad". Uttrycket valdes för att man skulle komma ifrån ord som "föräldramakt" och "föräldramyndighet" vilka var vanliga i utländsk lagstiftning.

Från vårdnaden är att skilja *förmynderskapet,* dvs. skyldigheten för förmyndare att i första hand förvalta den omyndiges egendom och att vara barnets ställföreträdare i förmögenhetsrättsligt avseende.

Vi har övervägt möjligheten av att göra vårdnaden och förmynderskapet till en gemensam funktion. Ett steg i en sådan riktning togs genom lagändring år 1976, varigenom förmyndaren – förutom att handha myndlingens ekonomiska angelägenheter – även fick skyldigheten att sörja för myndlingens person (13 kap. 1 § FB). En sådan ändring skulla bl. a. kunna undanröja den begreppsförvirring som uttrycket vårdnad i dag lätt leder till. Eftersom ändringar av nu antytt slag skulle få relativt vittgående konsekvenser i lagstiftningshänseende har vi emellertid inte ansett oss på detta stadium kunna ta upp denna fråga.

5.2.1.2 Föräldraansvar

Vi anser att vårdnadsbegreppet betonar något positivt, nämligen omsorgen om och ansvaret för barnet. Enligt vår uppfattning bör emellertid föräldrarnas ansvar för sina barn komma till tydligare uttryck i lagen. Som framgår av det följande vill vi betona båda föräldrarnas ansvar gentemot sina barn även i de fall föräldrarna bor åtskilda. Vi anser det därför ändamålsenligt att byta ut begreppet vårdnad mot uttrycket föräldraansvar, som vi anser på ett bättre sätt uttrycker att föräldrar (eller motsvarande) har ansvar för

sina barn i den omfattning lagen anger. Vi beaktar därvid också att uttrycken rättslig vårdnad och faktisk vård har skapat begreppsförvirring hos många människor.

Vi föreslår sålunda att uttrycket vårdnad i lagen ersätts med uttrycket föräldraansvar, eftersom föräldraansvar bättre än vårdnad understryker just föräldrarnas ansvar för sina barn, vilket vi anser vara betydelsefullt. I övrigt avser vi inte att åstadkomma någon saklig förändring av innebörden i vårdnadsbegreppet.

5.2.1.3 Förälder och föräldraansvarig

I de allra flesta fall är det föräldrarna eller en av dem som har föräldraansvaret (vårdnaden) för sina barn. I vissa fall (t. ex. när båda föräldrarna är döda) anförtros föräldraansvaret åt särskilt förordnad förmyndare. Enligt gällande rätt kan i sådana fall föräldraansvaret inte anförtros åt flera personer gemensamt.

Enligt vår uppfattning är det mindre lämpligt att knyta föräldraansvaret till den särskilt förordnade förmyndaren i de fall föräldrarna inte kan eller skall ha detta ansvar.

Förmyndaren utses huvudsakligen för att förvalta den omyndiges egendom och företräda honom i ekonomiska angelägenheter. Visserligen skall förmyndaren enligt lagen även sörja för myndlingens person. Denna omsorg har emellertid enligt vårt förmenande inte tillräckligt framträdande plats i förmyndarens faktiska sysslor. Vi menar att det är mer ändamålsenligt att till föräldraansvarig för barnet i dessa situationer utses en person som kan förutsättas vara en bra ersättningsförälder för barnet. Detta innebär sålunda att barnet kan ha såväl förmyndare förordnad enligt bestämmelserna i 11 kap. FB. som särskild förordnad föräldraansvarig. Självfallet kan den förordnade förmyndaren många gånger vara lämplig att handha även uppdraget som föräldraansvarig.

Vi anser vidare att det många gånger kan vara lämpligt att två personer – t. ex. fosterföräldrar – skall kunna gemensamt få föräldraansvaret för barn.

När vi i fortsättningen talar om föräldrar avser vi i princip även personer som särskilt förordnats att ha föräldraansvaret för barn.

5.2.2 *Föräldraansvarets innehåll och varaktighet*

5.2.2.1 Barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg

På sätt som närmare beskrivits i kapitel 4 har barnet behov av omsorg i såväl fysiskt som psykiskt avseende. I den fysiska omsorgen ligger att barnet får näring och att det får tillgång till bostad och uppehälle. I den fysiska omsorgen ligger även att barnet får möjlighet att utbilda sig efter sina önskemål, behov och förutsättningar. I detta begrepp ligger också att inte större krav får ställas på barnet än det fysiskt klarar av. Med psykisk omsorg avses bl. a. att barnet får omtanke, trygghet och förståelse samt att gränser sätts för barnets beteende. Den psykiska omsorgen innefattar även att barnet får fostran. Det är i första hand föräldrarnas uppgift att

tillgodose barnets behov av fysisk och psykisk omsorg och möjlighet att utbilda sig efter sina önskemål, behov och förutsättningar.

I gällande rätt behandlas omsorg om barn i 6 kap. 2 och 3 §§ FB. För omsorgen svarar vårdnadshavaren. Omsorgen beskrivs med uttrycken "sörja för barnets person och giva det sorgfällig uppfostran", "tillse att barnet erhåller uppehälle och utbildning efter vad som är tillbörligt med hänsyn till föräldrarnas villkor och de tillgångar barnet kan äga samt barnets anlag" och "utöva den uppsikt över barnet som är erforderlig med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter". Härmed torde avses att ålägga vårdnadshavaren skyldighet att tillgodose barnets behov av såväl fysisk som psykisk omsorg.

I fråga om den fysiska omsorgen har utvecklingen gått i den riktningen att samhället i allt större utsträckning kommit att lämna stöd åt barn och barnfamiljer. Syftet är att underlätta för föräldrarna att skapa förutsättningar för att barnen skall få en god uppväxt och att över huvud taget ge ekonomisk trygghet åt familjerna. De olika sociala förmåner som riktar sig till barn och barnfamiljer rör delvis förmåner som utgår generellt. Hit hör föräldrapenning, allmänna barnbidrag, fri sjukvård och tandvård samt fri skolutbildning med fria läroböcker och skolmåltider. I något högre ålder underlättas de ungas utbildning genom studiehjälp och studiemedel. Andra stödformer tar mera sikte på att utjämna villkoren mellan olika barnfamiljer. Hit hör bostadsbidragen och de ekonomiska insatserna för att få till stånd barntillsyn till rimlig kostnad för den enskilde. Av central betydelse är bestämmelserna om bidragsförskott. Bidragsförskottet garanterar en minimistandard för barn som är berättigade till underhållsbidrag dvs. barn som inte varaktigt bor tillsammans med båda sina föräldrar.

Föräldrarnas ekonomiska ansvar för sina barns försörjning har nyligen setts över och resulterat i en ny lagstiftning om underhåll, vilken gäller från den 1 juli 1979 (SFS 1978:835). Vi anser därför att bestämmelserna i vårdnadskapitlet om föräldrarnas ansvar för barnets uppehälle kan utmönstras.

I samband med underhållsreformen har föräldrarnas ekonomiska ansvar för barnets grundläggande utbildning slagits fast. Vi anser att när det gäller val av sådan utbildning barnets önskemål, behov och förutsättningar bör skjutas i förgrunden. Valet av utbildning bör enligt vår mening göras med utgångspunkt i barnets hela personlighet och sålunda inte bara i dess intellektuella kapacitet. Stor hänsyn bör tas till barnets egna önskemål.

Det har under senare år blivit alltmer uppmärksammat att barnet är i behov av psykisk omsorg för en välbalanserad utveckling och social anpassning. I kapitel 4 lämnas en närmare beskrivning av barns grundläggande behov i fråga om den psykiska omsorgen. Vi anser det väsentligt att denna sida av omsorgen kommer till klarare uttryck i lagtexten än vad som f. n. är fallet. Vårdnadshavarens (den föräldraansvariges) plikt att sörja för barnets person och ge barnet sorgfällig uppfostran bör enligt vårt förmenande ersättas med uttryck som på ett mera positivt sätt för tankarna till barnets behov av psykisk omsorg.

Med hänsyn till det anförda föreslår vi att kapitel 6 inleds med bestämmelser som ger uttryck för barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg, trygghet, förståelse för sina särskilda behov och förutsättningar samt fostran.

För en harmonisk utveckling hos barnet är det av vikt att föräldrarna i möjligaste mån försöker tillgodose barnets grundläggande behov. I detta ligger att hänsynen till barnet skall vara det primära dvs. barnets rättmätiga behov skall gå före föräldrarnas egna intressen. Det sagda innebär dock inte att föräldrarna ensidigt skall tillgodose barnets behov och intresse. En avvägning måste ske mellan vad barnet och den övriga familjen kräver. Även syskons behov måste tillfredsställas. Likaledes har föräldrarna krav på att få leva ett liv som i rimlig utsträckning tillfredsställer dem själva.

I det sagda ligger även att barnet skall ha rätt och skyldighet att ta ansvar för sina handlingar i den mån detta är möjligt.

En speciell fråga i sammanhanget är barnets behov av en mot insyn skyddad sfär. Vi finner det angeläget – för att barnet skall kunna utveckla en sund självkänsla – att det åtnjuter ett rimligt integritetsskydd gentemot föräldrarna. Sålunda bör föräldrarna inte – såvida inte särskilda skäl talar för ett ingripande – ha rätt att genomsöka barnens byrålådor, handväskor, fickor osv. eller avlyssna deras telefonsamtal. Föräldrarna bör i princip inte heller ha rätt att utan barnets samtycke öppna brev eller annan försändelse som är adresserat till barnet. Detta gäller oavsett om försändelsen kommer från myndighet, privatperson eller annan. Det är dock uppenbart att en sådan regel måsta anpassas till barnets ålder och mognad. Det bör uppmärksammas att föräldrarnas tillsynsplikt över barnet bör innefatta en skyldighet att i vissa fall undersöka brev, exempelvis då det på goda grunder kan misstänkas att brevet innehåller narkotika.

Någon särskild bestämmelse om integritetsskydd för barnet anser vi inte behövas. Detta skydd får i stället anses ligga i att föräldrarna skall se till att barnets behov av omsorg, trygghet och förståelse tillgodoses.

När det gäller frågan vilken fostran barnet har rätt till vill vi inte lämna några närmare riktlinjer. Denna fråga har behandlats i andra sammanhang.[1] Vi vill endast understryka att en målsättning med fostran bör vara att hjälpa barnet till att ta ansvar för sig själv och att visa andra hänsyn.

I fråga om människor som invandrar från utlandet till Sverige gäller att de ofta har ett annat kulturmönster. Riksdagen har slagit fast att invandrare och minoriteter skall ha frihet att välja om de vill behålla och vidareutveckla sitt språk och sin kultur eller om de vill uppgå i den svenska kulturen. Ett viktigt medel att bevara en kultur är att mer eller mindre starkt hålla fast vid denna kulturs barnuppfostringsmönster. Detta bör respekteras. I de fall invandrare har värderingar som är oförenliga med några av våra mest grundläggande värderingar, t. ex. fostran utan våld, bör dock det svenska synsättet prägla fostran även om detta strider mot viss familjs uppfattning.

5.2.2.2 Skyldighet att utöva tillsyn över barnet

Enligt nuvarande ordning är vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) skyldig att utöva den uppsikt över barnet som är erforderlig med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter.

Uppsiktsplikten är i första hand tillkommen för att skydda barnet från att skada sig själv. Vårdnadshavarens plikt att utöva uppsikt över barnet är dock även i vissa hänseenden straffsanktionerad och har viss betydelse för barnets skadeståndsskyldighet.

[1] Se t. ex. "Skolan skall fostra" utgiven av utbildningsdepartementet år 1979.

När det gäller vårdnadshavares straffansvar stadgas i 23 kap. 6 § 2 st. BrB straff för föräldrar eller andra uppfostrare eller förmyndare som underlåter att från brott hindra den som står under deras vård eller lydnad, när det kan ske utan fara för dem själva eller deras närmaste och utan anmälan till myndighet. Även andra lagrum i 23 kap. BrB kan bli tillämpliga. Sålunda gäller bl. a. att vårdnadshavare i särskilda fall kan, liksom envar annan, straffas för underlåtenhet att i tid anmäla eller avslöja brott som är på färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste. I dessa fall måste vårdnadshavaren likaväl som andra människor ingripa, även om det skulle fordras anmälan till myndighet. Också i specialstraffrätten förekommer bestämmelser om vårdnadshavares straffansvar för barns förseelse. Sålunda stadgas i 34 § körkortslagen (1977:477) att om moped eller terrängskoter förs av barn som inte fyllt 15 år döms – utom i visst undantagsfall – vårdnadshavaren om han har underlåtit att göra vad som ankommit på honom för att hindra förseelsen. Ett annat exempel är vårdnadshavares straffansvar för att hans eller hennes barn innehar stilett (3 § tredje stycket lagen 1959:312 om förbud mot innehav av vissa stiletter m. m.).

I fråga om barnets skadeståndsansvar för person- eller sakskada stadgas i 2 kap. 2 § skadeståndslagen (1972:207) att barn skall ersätta skada som det vållar i den mån det är skäligt med hänsyn till dess ålder och utveckling, handlingens beskaffenhet, föreliggande ansvarsförsäkring och andra ekonomiska förhållanden samt övriga omständigheter. Barnet är sålunda i princip personligt ansvarigt. Trots att föräldrarna alltså juridiskt sett inte bär ansvaret för skador som deras barn vållar är det i realiteten ofta föräldrarna som betalar sina barns skadestånd. Om familjen har ansvarsförsäkring skyddas barnet av denna. Försäkringen bekostas väl som regel av föräldrarna och på den vägen svarar de alltså för kostnaden för de skador som deras barn vållar. Förälder kan också bli skadeståndsansvarig om han eller hon själv varit vårdslös t. ex. genom att inte se till barnet tillräckligt noga eller genom att ge barnet farliga leksaker. I vissa fall kan barn och förälder båda blir ansvariga för en skada.

Någon anledning att ändra på förälders (vårdnadshavares) tillsynsskyldighet föreligger enligt vår mening inte. Föräldrarna bör sålunda även fortsättningsvis vara skyldiga att ha tillsyn över barnet till dess att det nått sådan ålder och utvecklingsgrad att tillsyn inte längre behövs.

Självfallet behöver den omedelbara tillsynen över barnet inte utövas personligen av föräldrarna utan kan anförtros åt annan lämplig person.

5.2.2.3 Rätt och skyldighet att bestämma över barnet

I gällande rätt är utgångspunkten att det är vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) som bestämmer över barnet i personliga angelägenheter. Denna princip modifieras emellertid genom en rad bestämmelser om barnets med- och självbestämmanderätt.[1]

Vi har ovan slagit fast att föräldrarna ansvarar för att barnets behov av omsorg, fostran och utbildning blir tillgodosedda. Vidare har anförts att det i första hand bör ligga i föräldrarnas händer att utöva behövlig tillsyn över barnet. Enligt vår uppfattning är det viktigt att dessa krav på föräldrarna

[1] Se vidare lagutskottets sammanställningar över åldersgränser inom olika områden LU 1973:31 och LU 1975/76:9.

förenas med en principiell rätt och skyldighet för föräldrarna att bestämma över barnet i personliga förhållanden. I annat fall kan föräldrarnas möjligheter att uppfylla sitt föräldraansvar avsevärt försvåras.

Det sagda innebär inte att föräldrarna generellt och utan diskussion skall bestämma vad barnet skall göra. Föräldrarna måste emellertid kunna sätta sig över barnets vilja i de fall de anser att barnets bästa kräver detta. Detta bör inte ske utan att barnet i möjligaste mån fått komma till tals och framlägga sina synpunkter på probelemen. Det är också rimligt att kräva att barnet får en förklaring till varför dess intresse inte blir tillgodosett på det sätt som barnet själv önskar.

5.2.2.4 Medbestämmanderätt för barnet

Föräldrarnas rätt att bestämma över sina barn bör inte gälla så oinskränkt som nuvarande lagstiftning anger. Rent allmänt bör föräldrarna vid utövande av föräldraansvaret i möjligaste mån försöka tillgodose barnets bästa.[1] Därvid är det enligt vår uppfattning av stor vikt för barnets personlighetsutveckling att barnet själv får möjlighet att vara med och bestämma i angelägenheter som rör dess personliga förhållanden. Barnet skall känna att det kan lägga fram sina problem för föräldrarna och få råd och förståelse för dem. Detta kräver emellertid att föräldrarnas situation är sådan att de kan ta sig tid att lyssna på barnet och ta hänsyn till vad barnet har att säga. Särskilt när barnet kommer upp i skolåldern bör det få ett alltmer vidgat ansvar för angelägenheter som berör dess person. Föräldrarnas roll blir då mer och mer att lyssna till och diskutera med barnet samt ge upplysningar och råd angående skilda problem. Uppstår i sådant sammanhang konflikt mellan föräldrar och barn får föräldrarna dock, som tidigare sagts, inte frånsäga sig ansvaret att bestämma i saken. Föräldrarnas beslut bör därvid emellertid grunda sig på vad som är förenligt med barnets bästa.

Vi anser det inte lämpligt att fastslå någon bestämd åldersgräns för barnets rätt att få komma till tals om sina personliga förhållanden. Barn i samma ålder kan vara olika utvecklade och ha varierande mognadsgrad. Vi anser dock att barnet redan mycket tidigt bör ges möjlighet att få påverka sin situation i egna angelägenheter för att på så sätt vänja sig vid att fatta beslut och stå för de följder de för med sig. Härigenom torde barnet även ges den insikten att varje människa har rätt till en åsikt och att frihet i detta hänseende leder till ansvar. De små personliga avgöranden som mindre barn naturligt kan tränas i kan vara grunden till de långtgående avgöranden om utbildning och yrkesval som barnet redan i skolåldern ställs inför. Barnets medverkan i ett beslut som rör dess person torde ge barnet lust att fullfölja beslutet och medverka till dess förverkligande.

Vi anser därför att det får bedömas från fall till fall huruvida frågan är av sådan beskaffenhet att barnets åsikt bör bli utslagsgivande. Föräldrarna får därvid inte vara för försiktiga när det gäller att rådgöra med barnet. I stället bör barnet uppmuntras till att uttrycka en egen genomtänkt åsikt. Därigenom tränas barnet till att bli en självständig och ansvarskännande människa.

[1] Se vidare avsnitt 5.2.2.1.

Å andra sidan skall ett barn inte tvingas att ge uttryck för en mening i personliga angelägenheter. I många allvarliga och ingripande frågor (t. ex. vem barnet skall bo hos efter skilsmässa) kan det bli en allvarlig belastning för barnet att behöva ta ställning eller ge uttryck för ett ställningstagande.[1] Ett lagstadgande bör i stället ha den innebörden att barnet skall ha möjlighet att öva inflytande över beslut som rör dess person.

5.2.2.5 Självbestämmanderätt för barnet

Som angetts tidigare finns det vissa lagbestämmelser som ger barnet rätt att själv bestämma i särskilt angivna situationer.[2] Enligt vår uppfattning är det av vikt för barnets utveckling till en självständig och ansvarkännande människa att barnet generellt ges en med stigande ålder och mognad allt större självbestämmanderätt i frågor som rör barnets person. Detta bör av inte minst psykologiska skäl komma till klart uttryck i lagtexten. En bestämmelse med sådan innebörd får betydelse redan från det barnet är förhållandevis litet. Bestämmelsen innebär också att föräldraansvaret i vissa hänseenden uttunnas innan ansvaret slutligen upphör. Särskilt uttunnat blir av naturliga skäl föräldraansvaret, om barnet flyttar hemifrån före 18 års ålder.

Bestämmelsen får inte tolkas så att föräldrarnas skyldighet att ge barnet omsorg, trygghet och förståelse tunnas ut eller upphör. Visserligen får barnets behov av daglig omsorg anses vara störst när barnet är litet och avta ju äldre barnet blir – vilket är en naturlig process i barnets utveckling[3] – men dess behov av allmän omsorg i övrigt torde för den skull inte minska med stigande ålder. Däremot får omsorgen om barnet ett nytt och förändrat innehåll. Sålunda är det av vikt för barnets utveckling att föräldrarnas roll utvecklas dithän att föräldern blir någon som kan lyssna till och diskutera med barnet samt dela med sig av egna erfarenheter.

Det bör vidare betonas att en ökad självbestämmanderätt för barnet inte medför att föräldrarnas skyldighet att ge barnet fostran och att utöva tillsyn över det bortfaller. Sålunda innebär den föreslagna bestämmelsen ingen förändring i förhållande till nuvarande ordning exempelvis i straff- och skadeståndshänseende. Bestämmelsen innebär inte heller att förälder kan flytta över bestämmanderätten till barnet i de fall lagstiftaren kräver den föräldraansvariges handlande t. ex. i fråga om rätten att bestämma om pass bör sökas för barnet eller inte.

En särskild fråga i detta sammanhang rör frågan om barns rätt att säga upp och sluta avtal om arbete. Enligt nu gällande lag är vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) avtalsslutande part för barn. Barnet har dock under vissa förutsättningar rätt att själv säga upp och sluta avtal om arbete varigenom barnet kan försörja sig själv.

Bakgrunden till att det är vårdnadshavaren som är avtalsslutande part för barnet är att en annan ordning skulle kunna minska vårdnadshavarens "auktoritet" och bli ett hinder i deras omsorg om barnets utbildning.[4]

Enligt vår uppfattning bör ingen annan än barnet själv kunna genom avtal om förvärvsarbete förfoga över dess arbetskraft. Detta är i linje med den allmänt sett större självbestämmanderätt som vi vill tillerkänna barnet med stigande ålder och mognad. Vi föreslår därför att barnet skall vara avtalsslutande part och inte föräldrarna.

[1] Se vidare avsnitt 7.2.3.4.

[2] Se vidare lagutskottets sammanställningar över åldersgränser inom olika områden, LU 1973:31 och LU 1975/76:9.

[3] Se kap. 4.

[4] Prop. 1949:93.

Till särskilt skydd för barnet, utöver det som kommer till uttryck i arbetarskyddslagstiftningen och annan lagstiftning, bör dock gälla att barnet måste ha samtycke av den föräldraansvarige för att ingå avtal om förvärvsarbete. Ett barn som med erforderligt samtycke har slutit avtal om arbete bör, när det fyllt 16 år, kunna betros med att häva avtalet och ingå nytt avtal om arbete av liknande slag.

I fråga om vilken typ av arbete som barnet bör ha bestämmanderätt över anser vi inskränkningen till arbete varigenom barnet själv kan försörja sig vara för snäv. Barnet bör även kunna ta t. ex. feriearbete eller extraarbete.

Barnets rätt att själv bestämma över sin arbetskraft bör självfallet inte hindra att föräldrarna kan begära att barnet hjälper till med lämpliga sysslor så länge det vistas i hemmet.

5.2.2.6 Föräldraansvarets varaktighet

Enligt nuvarande lagbestämmelse gäller föräldraansvaret (vårdnaden) till dess barnet fyllt 18 år eller ingått äktenskap.

De flesta av de befogenheter och skyldigheter som tillkommer föräldrarna är till sin natur sådana att de upphör att gälla innan barnet fyllt 18 år. Från denna utgångspunkt kan det synas naturligt att föräldraansvaret för barnet upphör även när barnet före 18 års ålder flyttar hemifrån och själv bildar familj. Nuvarande undantagsbestämmelse begränsar sig emellertid till barn som före 18 års ålder gifter sig. Vi menar att även barn som utan att gifta sig flyttar ihop med annan sakligt sett befinner sig i samma situation som barn som ingår äktenskap. Enligt vår uppfattning bör därför dessa grupper av barn likställas i förevarande hänseende.

Trots det mycket uttunnade föräldraansvar som kan finnas kvar sedan barnet flyttat hemifrån på grund av äktenskap eller samboende kan det enligt vår mening finnas skäl att föräldrarna har kvar vissa beståndsdelar i föräldraansvaret som har betydelse för barnets välfärd och framtid t. ex. att tillgodose barnets rätt till utbildning. Vi föreslår därför att föräldraansvaret i princip skall gälla generellt till dess barnet fyllt 18 år. Med detta förslag kommer tiden för föräldraansvarets varaktighet att sammanfalla med den som gäller för förmynderskap.

5.2.3 *Vem skall ha föräldraansvaret?*

5.2.3.1 Allmänt

I fråga om vårdnaden (föräldraansvaret) för barn är utgångspunkten enligt gällande ordning att man skiljer på föräldrar som är gifta med varandra och föräldrar som inte är det. Sålunda har gifta föräldrar gemensam vårdnad för barnet. Är föräldrarna inte gifta med varandra när barnet föds har modern vårdnaden. Det sagda gäller under förutsättning att domstol inte förordnat om annan ordning. Genom lagändring år 1977 öppnades möjlighet för föräldrar som inte är gifta med varandra att på ansökan vid domstol få gemensam vårdnad om barn.

Det har under senare år blivit allt vanligare att föräldrar har barn tillsammans utan att vara gifta med varandra.[1] I de fall föräldrarna bor till-

[1] Se vidare SOU 1978:55 Att sambo och gifta sig.

sammans torde de i praktiken utöva föräldraansvaret för sina barn gemensamt, även om endast den ene av föräldrarna rättsligen har föräldraansvaret. I övriga fall torde föräldraansvaret vanligtvis utövas av den som har barnet hos sig. Den faktiska situation som råder för föräldrar som inte är gifta med varandra torde i fråga om föräldraansvaret över huvud taget inte skilja sig speciellt mycket från den som gäller för gifta föräldrar. Vi anser därför tiden mogen att när det gäller föräldraansvaret i möjligaste mån likställa barn till föräldrar som är gifta med varandra med barn till föräldrar som inte är det.

Utgångspunkten bör vara att båda föräldrarna skall kunna känna lika stort ansvar för barnet oavsett om de är gifta med varandra eller inte. Vidare – vilket är inte minst viktigt – skall barnet kunna känna att det har två föräldrar oberoende av om föräldrarna bekräftat sitt förhållande genom att ingå äktenskap eller inte. Enligt vår uppfattning bör de faktiska förhållandena under vilka föräldrarna lever som huvudregel vara avgörande för föräldraansvaret.

5.2.3.2 Föräldrarna bor tillsammans

Det råder i dag stor enighet inom beteendevetenskapen om att det för barnets utveckling är viktigt att det har nära och goda relationer till båda föräldrarna. Bor föräldrarna tillsammans torde de som regel i praktiken dela på föräldraansvaret. Detta gäller både den dagliga omsorgen och beslut rörande barnets personliga förhållanden som är av mera ingripande betydelse. Någon större vikt i sammanhanget torde inte kunna tillmätas frågan huruvida föräldrarna är gifta med varandra eller inte. Enligt vår uppfattning är det viktigt för ett harmoniskt förhållande mellan föräldrar och barn att föräldrarna tilldelas samma rättsliga ställning när det gäller det gemensamma barnet oavsett om de är gifta med varandra eller inte. Gemensamt föräldraansvar torde vara ägnat att stärka föräldrarnas intresse och ansvar för barnet till gagn för barnets samhörighet med båda föräldrarna. Mot denna bakgrund anser vi att samboende föräldrar – gifta såväl som ogifta – i princip bör ha gemensamt föräldraansvar.

I de fall *föräldrarna är gifta med varandra* har de f. n. automatiskt gemensamt föräldraansvar för sina barn såvida inte domstol förordnat om annan ordning. Denna regel bör gälla även fortsättningsvis.

För *samboende som inte är gifta med varandra* gäller f. n. att de har möjlighet att ansöka hos domstol om att få gemensamt föräldraansvar. Det har visat sig att denna möjlighet hittills utnyttjats i ganska liten utsträckning. Av en enkät[1] som socialstyrelsen utfört vid fem av landets tingsrätter[2] framgår att under år 1977 fick 182 samboende föräldrapar som inte var gifta med varandra gemensam vårdnad (föräldraansvar). Av dessa tillhörde 113 Stockholm, 45 Göteborg och 24 Malmö medan däremot antalet i Västerås och Lycksele var noll.

En av orsakerna – enligt vad som upplysts från bl. a. domstols- och advokathåll – till att denna möjlighet hittills inte kommit till så stor användning är att många finner det dyrt och krångligt att hos domstol få bekräftat ett ansvar som de redan påtagit sig i praktiken.

[1] Enkäten "Mamma, pappa eller båda. En enkät om vårdnasutredningar" kommer att publiceras i "Socialstyrelsen redovisar" under hösten 1979.

[2] Stockholm, Göteborg, Malmö, Västerås och Lycksele.

Som anförts ovan är vår målsättning att så långt möjligt likställa gifta och ogifta föräldrar när det gäller föräldraansvaret. De praktiska svårigheterna att vid exempelvis kyrkobokföringen utröna när ett samboendeförhållande är av sådant slag att gemensamt föräldraansvar bör uppkomma gör emellertid enligt vår mening att samboende föräldrar som inte är gifta med varandra inte helt kan likställas med gifta föräldrar som bor tillsammans dvs. samboendet i sig kan inte omedelbart konstituera ett gemensamt föräldraansvar för dessa grupper.[1] För ogifta samboende föräldrar behövs därför enligt vår mening någon form av registrering av det gemensamma föräldraansvaret.

Vi anser att den nuvarande prövningen vid domstol, som huvudsakligen är av formell natur, bör ersättas av ett enklare förfarande. Det bör räcka att föräldrarna genom en skriftlig, bevittnad handling gemensamt anmäler till pastorsämbetet att de avser att ha gemensamt föräldraansvar för sitt barn.[2] Anmälningen, som förutsätts vara kostnadsfri, bör vanligtvis kunna ske i samband med anmälan från socialnämnden om faderskapet. Det gemensamma föräldraansvaret bör gälla från den dag föräldrarnas önskemål registreras i kyrkoboken eller, om anmälan har gjorts före barnets födelse, från den dag barnet föds.

De bör ankomma på riksskatteverket att närmare reglera anmälningsförfarandet.

Om domstol tidigare förordnat att en av föräldrarna skall ha föräldraansvaret bör detta förordnande enligt vår mening inte kunna brytas genom en anmälan till pastorsämbetet. I dessa fall bör krävas ny domstolsprövning.[3]

Genom anmälningsplikten ger man föräldrar som inte är gifta med varandra möjlighet att tänka över om de vill ha gemensamt föräldraansvar, något som framför allt kan få betydelse när föräldrarna har bott mycket kort tid tillsammans. Intill dess registrering av det gemensamma föräldraansvaret skett är det enligt vår mening mest ändamålsenligt att – liksom enligt gällande ordning – modern ensam har föräldraansvaret för barnet.

Det får förutsättas att föräldrar som behöver rådgivning i frågor om föräldraansvaret kan få detta genom socialnämndens försorg. En lämplig ordning kan vara att tillhandahålla anmälningsblanketter och information hos socialnämnden. Om detta bör socialstyrelsen kunna lämna närmare anvisningar. Det skulle sannolikt vara värdefullt om skriftlig information om vad gemensamt föräldraansvar innebär kunde tillhandahållas allmänheten även hos domstolar, advokater och pastorsämbeten. Det bör ankomma på vederbörande centralmyndighet att ombesörja sådan information.

5.2.3.3 Föräldrarna bor inte tillsammans

Om föräldrarna inte bor tillsammans har de enligt gällande bestämmelser ändå gemensam vårdnad (föräldraansvar) om sina barn under förutsättning att de är gifta med varandra och domstol inte förordnat om annan ordning. Ogifta föräldrar som erhållit gemensam vårdnad har under motsvarande förhållanden fortsatt gemensam vårdnad, om domstol inte förordnat om upplösning av denna. I övriga fall är modern ensam vårdnadshavare.

Det förekommer att ogifta föräldrar önskar gemensamt föräldraansvar för sina barn utan att bo tillsammans. Enligt nuvarande ordning kan de

[1] Se alternativt förslag i avsnitt 5.2.3.4.

[2] Se alternativt förslag om föräldrarna inte är överens i avsnitt 5.2.5.3.

[3] Se vidare 5.2.5.2.

i sådana fall hos domstol begära gemensam vårdnad. Enligt vad som angetts i det föregående finner många föräldrar detta förfarande dyrt och krångligt. Möjligheten har hittills utnyttjats i ringa utsträckning. Av socialstyrelsens enkät[1] framgår att endast 45 ogifta föräldrapar som inte sambodde erhöll gemensamt föräldraansvar under år 1977 vid de fem ifrågavarande tingsrätterna. Av dessa hade Stockholm 32 ärenden, Göteborg 7, Malmö 4 samt Västerås och Lycksele vardera 1.

Mot bakgrund av vad som anförts tidigare om barnets behov av nära och goda relationer till bägge föräldrarna även när de bor åtskilda bör enligt vår uppfattning föräldrarna ges bättre möjligheter att ta på sig större ansvar för sina barn. Genom att förenkla rutinerna för erhållande av gemensamt föräldraansvar anser vi att man gagnar detta syfte. Sålunda föreslår vi att domstolsförfarandet även i detta fall ersätts med det registreringsförfarande vid pastorsämbetet som beskrivits i föregående avsnitt.

5.2.3.4 Alternativt förslag beträffande gemensamt föräldraansvar

En tänkbar ordning för att åstadkomma fullständig likställighet i fråga om barnen mellan föräldrar av olika kategorier är att införa ett generellt gemensamt föräldraansvar för alla föräldrar som har gemensamma barn. Sådant gemensamt ansvar skulle automatiskt uppstå i och med barnets födelse respektive fastställandet av faderskapet och skulle alltid föreligga såvida inte domstol förordnat om annan ordning. Föreslaget innebär sålunda att i princip även föräldrar som inte är gifta med varandra automatiskt och utan registrering får gemensamt föräldraansvar för sina barn.

Som tidigare anförts är det förhållandet att föräldrar som har gemensamma barn också har gemensamt föräldraansvar ägnat att stärka båda föräldrarnas intresse och känsla av ansvar för barnet. Härigenom markeras barnets rätt till och behov av fortlöpande relationer till båda föräldrarna oavsett om de sammanbor, separerat eller aldrig varit samboende. Genom alternativförslaget betonas ytterligare det ansvar varje förälder har för sitt barn.

För många föräldrar som inte är gifta med varandra men som lever under äktenskapsliknande former torde en sådan reform vara välkommen. Som påpekats tidigare skiljer sig den faktiska situation i fråga om föräldraansvaret som råder för föräldrar som sammanbor med varandra utan att vara gifta inte speciellt mycket från den som gäller för föräldrar i äktenskap.

Alternativförslaget innebär att alla barn likställs med avseende på rätten till föräldraomsorg av båda föräldrarna. Samtidigt markerar samhället därigenom båda föräldrars skyldighet att ta på sig föräldraansvar för barnet om inte synnerliga skäl talar emot det.

Givetvis finns det situationer när förutsättningar för gemensamt föräldraansvar inte föreligger eller när förälder bör skiljas från föräldraansvaret av hänsyn till barnet. I sådana fall bör de vanliga reglerna om ändringar i det gemensamma föräldraansvaret tillämpas.

[1] Se s. 69 fotnot 1.

5.2.4 *Föräldraansvaret under förälders frånvaro, sjukdom etc.*

I gällande 6 kap. 5 § FB ges föreskrifter om hur uppkommande vårdnadsfrågor skall lösas, om den ene av föräldrarna på grund av frånvaro, sjukdom eller liknande är hindrad att delta i beslut rörande vårdnaden (föräldraansvaret). Dessa föreskrifter innebär att den andre föräldern i sådant fall ensam får utöva bestämmanderätten. Är det fråga om beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, får dock beslut fattas på det sättet endast om barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Vi ansluter oss till de principer som gällande rätt ger uttryck för. I ett system som bygger på gemensamt föräldraansvar är det sannolikt att paragrafens betydelse kommer att öka. Detta förutsätter emellertid att föräldrarna i huvudsak kan komma överens i fråga om föräldraansvarets utövande och att förälder som av någon orsak inte deltagit i beslut rörande föräldraansvaret i efterhand godtar den andre förälderns beslut. Föreligger inte dessa förutsättningar har föräldrarna möjlighet att begära att det gemensamma föräldraansvaret skall upplösas.

5.2.5 *Ändringar i samlevnadsförhållandena*

5.2.5.1 Gemensamt föräldraansvar efter skilsmässa eller separation

Genom lagändring år 1977 infördes bl. a. möjlighet för föräldrar att få gemensam vårdnad (föräldraansvar) om sina barn även efter äktenskapsskillnad. Om detta uttalade departementschefen bl. a. följande i prop. 1975/76:170.

> För egen del vill jag först understryka att en ordning med gemensam vårdnad om barn efter skilsmässa självfallet inte passar alla frånskilda föräldrar. I en del fall kan föräldrarnas inbördes förhållanden vara sådana att de inte gärna kan vara rättsliga vårdnadshavare gemensamt. Man kan emellertid inte bortse från att åtskilliga föräldrar som står i begrepp att skiljas torde se relativt lidelsefritt på sin situation och vara beredda att även i fortsättningen ta ett gemensamt ansvar för barnen. Att föräldrar i dessa fall skall kunna ha möjlighet till fortsatt gemensam vårdnad om barnen finner jag önskvärt. Som har framhållits både i promemorian och under remissbehandlingen torde ett delat rättsligt ansvar många gånger kunna främja ett harmoniskt förhållande mellan föräldrarna och barnen. Inte minst för äldre barn kan det också framstå som en trygghetsfaktor att de rättsliga relationerna till båda föräldrarna förblir oförändrade och barnet alltså inte behöver uppleva den ena föräldern som en mer eller mindre utanförstående person. Beaktas bör vidare att det vid många skilsmässor är vårdnadsfrågan som vållar de allvarligaste motsättningarna mellan makarna. Det är också förklarligt att nuvarande regler, som ju innebär att den ena maken alltid måste förlora föräldramyndigheten över ett barn, skapar prestigekonflikter. I många fall torde förhållandena vara sådana att den ena maken förhållandevis lätt kan acceptera att den andre får hand om den faktiska vårdnaden, om han bara själv får stå kvar som rättslig vårdnadshavare jämte den andre. Givetvis medför en ordning med gemensam rättslig vårdnad vissa praktiska problem för de föräldrar som bor i sär. Att vårdnaden är gemensam innebär att föräldrarna i princip skall fatta beslut gemensamt i angelägenheter som rör barnet. Detta i sin tur förutsätter att föräldrarna hela tiden står i nära kontakt med varandra. Man får emellertid förutsätta att de föräldrar som väljer att gemensamt ha vårdnaden om sina barn efter skilsmässan bägge är inställda på att samarbeta och att de känner ett starkt tryck på sig att verkligen göra det, eftersom

en följd av bristande samarbeta kan bli att den gemensamma vårdnaden måste upphöra. Beaktas bör också att det i praktiken inte kan krävas av föräldrarna att de skall i samråd bestämma om varje vårdnadsåtgärd beträffande barnet. Så torde inte heller ske beträffande gifta föräldrar. Är det fråga om en mera vardaglig angelägenhet kan den avgöras av den förälder som är närmast till hands, oberoende av att också den andre föräldern har den rättsliga vårdnaden om barnet. Det är alltså bara när mera ingripande beslut skall fattas som det krävs samråd. Även i sådant fall har emellertid den ena föräldern viss möjlighet att ensam besluta. Sålunda gäller redan nu enligt 6 kap. 5 § FB att en av föräldrarna kan handla på bådas vägnar, när den andre av någon anledning är hindrad från att delta i beslut rörande vårdnaden. Som några remissinstanser har påpekat har bestämmelserna i 6 kap. 5 § FB tillkommit för att användas endast i undantagsfall. Om möjlighet till gemensam vårdnad införs för frånskilda föräldrar torde bestämmelserna dock komma att få tillämpas i större omfattning än hittills.

Möjligheten att få gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad har under det första året utnyttjas i liten utsträckning. Av socialstyrelsens enkät[1] framgår sålunda att under år 1977 endast 145 föräldrapar (Stockholm 89, Göteborg 26, Malmö 21, Västerås 7 och Lycksele 2) begärde och fick gemensam vårdnad i samband med äktenskapsskillnad. Denna siffra är att jämföra med det totala antalet vårdnadsdomar under år 1977 i samband med äktenskapsskillnad där föräldrarna var överens om vårdnaden: 2 757 (Stockholm 973, Göteborg 886, Malmö 639, Västerås 227 och Lycksele 32). Orsaken till det låga utnyttjandet av den nya möjligheten är enligt enkäten bl. a. oenighet om hur mycket barnet skall vistas hos vardera föräldern, oenighet kring den faktiska vården av barnet i övrigt samt tvist om ekonomiska frågor.

Enligt vår uppfattning bör möjligheten för föräldrar att ha gemensamt föräldraansvar även efter skilsmässa finnas kvar. Möjligheten bör finnas även för föräldrar som inte är gifta med varandra och som flyttar i sär[2] efter det att de låtit registrera att de har gemensamt föräldraansvar.

Om föräldrarna flyttar i sär medför detta enligt gällande rätt inte automatiskt att vårdnadsfrågan upptas till myndighetsprövning. Döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna är domstolen dock skyldig att även förordna angående vårdnaden. I promemorian (Ds Ju 1975:17) Faderskap och vårdnad, som utarbetats inom justitiedepartementet och som låg till grund för lagändringar den 1 januari 1977 angående gemensam vårdnad m. m., föreslogs att vid äktenskapsskillnad domstolen endast om någon av föräldrarna yrkar upplösning av den gemensamma vårdnaden skall ta upp frågan till prövning och att i annat fall den gemensamma vårdnaden utan vidare skall fortsätta automatiskt. Förslaget motiverades med att det måste vara en stor fördel för förhållandet mellan frånskilda föräldrar och deras barn om de i möjligaste mån kunde slippa att vid skilsmässan ta ställning till frågan vem av dem som skall ha den rättsliga vårdnaden om barnen. Förslaget godtogs i allmänhet under remissbehandlingen. Några remissinstanser framförde dock invändningar mot förslaget och menade att det skapade risk för att parterna utan att tillräckligt diskutera igenom vårdnadsfrågan låter den gemensamma vårdnaden fortsätta med senare uppkommande problem som följd. I prop. 1975/76:170 yttrade föredragande bl. a. följande.

[1] Se s. 69 fotnot 1.

[2] I fortsättningen talar vi om *separation* när föräldrar, som inte är gifta med varandra, flyttar i sär. Med *skilsmässa* avser vi föräldrar i äktenskap som skiljs.

För egen del kan jag i och för sig ansluta mig till promemorians uppfattning att det många gånger kan innebära fördelar för de inblandade parterna om föräldrar som vill skiljas slipper att ta upp vårdnadsfrågan inför domstol. Beaktas bör dock att även om vårdnadsfrågan inte behöver behandlas i domstolsförfarandet, så måste föräldrarna naturligtvis själva ta ställning till hur de vill ha vårdnadsfrågan ordnad efter skilsmässan. Inte minst med tanke på de ekonomiska verkningarna som kan följa av en ordning med gemensam vårdnad är det viktigt att parterna verkligen penetrerar hithörande problem. På denna punkt får man självfallet bättre garantier, om vårdnadsfrågan alltid måste tas upp vid domstolen, låt vara att domstolen i princip skall vara skyldig att meddela beslut i enlighet med parternas önskemål. På grund av det sagda förordar jag att beslut i vårdnadsfrågan alltid skall meddelas i samband med skilsmässa.

Vid en skilsmässa mellan föräldrar vållar ofta striden om barnen allvarliga motsättningar mellan makarna. De problem som en skilsmässa ofrånkomligen för med sig ökar ofta genom den prestigekamp om barnen som föräldrarna driver, både för föräldrarna själva och i deras förhållande till barnen. En obligatorisk prövning av föräldraansvaret i samband med en skilsmässa markerar också en enligt vår uppfattning onödigt negativ inställning till möjligheten för båda föräldrarna att fortsätta att ha gemensamt juridiskt ansvar för sina barn. Om frågan om föräldraansvaret inte nödvändigtvis måste ingå i en skilsmässouppgörelse torde också många gånger bättre förutsättningar kunna skapas för föräldrarna att göra upp i godo. Enighet mellan föräldrarna torde i sin tur kunna bidra till att båda föräldrarna även efter skilsmässan känner större ansvar och intresse för barnet än om någon helt frikopplas från föräldraansvaret. Genom möjligheten till underhållsbidrag och bidragsförskott även i de fall då föräldrar som har del i föräldraansvaret (vårdnaden) inte båda varaktigt bor tillsammans med barnet[1] undanröjs ett väsentligt ekonomiskt hinder mot gemensamt föräldraansvar efter skilsmässa.

Mot bakgrund av vad nu sagts föreslår vi den huvudregeln att det gemensamma föräldraansvaret automatiskt fortsätter även efter äktenskapsskillnad, såvida inte någon av makarna begär att det gemensamma ansvaret skall upplösas. En sådan ordning torde kunna bidra till att förstärka synsättet att gemensamt föräldraansvar skall vara det naturliga för föräldrar med gemensamma barn. Vidare åstadkommer man en överensstämmelse i detta hänseende mellan föräldrar som är gifta med varandra och föräldrar som inte är det.

I vissa fall kan det vara opraktiskt eller olämpligt att föräldrarna har fortsatt gemensamt föräldraansvar för sina barn efter skilsmässa eller separation. Bor t. ex. föräldrarna långt ifrån varandra eller är den ena föräldern ofta på resa kan de praktiska svårigheterna vara alltför stora. I andra fall kan slitningarna mellan föräldrarna vara så svåra att ett meningsfullt samarbete i fråga om föräldraansvaret ter sig ogörligt. Även andra orsaker kan finnas till att gemensamt föräldraansvar inte är lämpligt. En förälder bör därför alltid kunna yrka upplösning av det gemensamma ansvaret vid domstol. Vi menar sålunda att det inte finns förutsättningar för ett gemensamt föräldraansvar om inte båda föräldrarna är överens om en sådan ordning.[2]

Gemensamt föräldraansvar efter skilsmässa eller separation har ibland

[1] Prop. 1978/79:12. Förslaget har trätt i kraft den 1 juli 1979 (SFS 1978:835).

[2] Se alternativt förslag i avsnitt 5.2.5.3.

kommit att uppfattas som att barnet skall bo lika mycket hos båda föräldrarna. I praktiken har många föräldrar utan gemensamt föräldraansvar delat på omsorgen om barnen på olika sätt, allt från den umgängesrätt som blivit praxis till ett mer kontinuerligt växelvis boende där detta varit möjligt och praktiskt och barnet själv velat ha det så.

Ett växelvis boende behöver troligen inte i sig vara negativt för barnet. Men det ställer vissa krav. Föräldrarna bör bo i närheten av varandra eller i vart fall så att barnets kontakt med skola, daghem, kamrater etc. inte försvåras. Båda föräldrarnas bostäder bör vara sådana att barnet känner att det har två riktiga hem. Detta är självklart mer ekonomiskt betungande.

Om nämnda förutsättningar inte är uppfyllda – och ofta även om de är det – kan en ständig växling av boendemiljö medföra otrygghet hos barnet och blir då knappast ägnad att skapa gynnsamma uppväxtbetingelser för det. I de flesta fall torde vara att förorda att föräldrar med gemensamt föräldraansvar efter skilsmässa eller separation kommer överens om att barnet huvudsakligen skall bo hos den ena av föräldrarna. En sådan överenskommelse leder till att den ena föräldern har hand om den dagliga omsorgen om barnet men att beslutanderätten i mera övergripande frågor som gäller barnet t. ex. i fråga om skola och val av utbildning tillkommer båda föräldrarna.[1] Detta bör kunna bidra till att hos barnet ingjuta känslan av att ha kvar ett naturligt föräldraförhållande även efter skilsmässan eller separationen.

Det får mot bakgrund av vad nu sagts anses viktigt att bostadsfrågan får en för barnet tillfredsställande lösning vid skilsmässa och separation dvs. föräldrarna måste komma överens om var barnet skall bo. Kan de inte nå en överenskommelse i denna viktiga fråga anser vi att en av grundvalarna för gemensamt föräldraansvar saknas. Det gemensamma ansvaret får då ytterst upplösas.[2]

5.2.5.2 Föräldrarna flyttar samman

Föräldrar med gemensamt föräldraansvar skall enligt vårt förslag automatiskt fortsätta att ha det gemensamma ansvaret efter skilsmässa såvida inte domstol på talan av någon av föräldrarna förordnat om annan ordning. Detsamma gäller i motsvarande situation i fråga om föräldrar som separerar. I dessa fall föreligger inget problem om föräldrarna flyttar samman igen. De har hela tiden kvar sitt gemensamma ansvar.

Har däremot domstolen förordnat att föräldraansvaret skall tillkomma en av föräldrarna kommer denna ordning att gälla även om föräldrarna flyttar samman igen. Fråga uppkommer hur föräldrar som är överens skall kunna återfå det gemensamma föräldraansvaret i denna situation. Samma fråga kan f. ö. ställas i de fall domstol beträffande samboende föräldrar förordnat om upplösning av det gemensamma föräldraansvaret t. ex. på grund av missbruk vid föräldraansvarets utövande.[3] Enligt vår mening bör under inga förhållanden domstols förordnande om att förälder frånkänts föräldraansvaret på grund av missbruk eller liknande orsak kunna upphävas på annat sätt än att domstolen på nytt prövar frågan om föräldraansvaret.

[1] Ang. innebörden i begreppet föräldraansvar, se vidare avsnitt 5.2.1.

[2] Se alternativt förslag i avsnitt 7.2.3.7.

[3] Se avsnitt 5.2.6.2.

I övriga fall kan man ifrågasätta om det inte skulle räcka att föräldrarna, som tidigare beskrivits, anmäler till pastorsämbetet att de avser att återuppta det gemensamma föräldraansvaret.

Enligt riksskatteverket kan registerföraren på pastorsämbetet inte gärna ingå i prövning huruvida domstolens förordnande är av den ena eller andra kategorin. Mot bakgrund härav finner vi det mest ändamålsenligt att införa den generella regeln att om domstol har förordnat angående föräldraansvaret kan förordnandet inte ändras på annat sätt än genom nytt domstolsförordnande.

Som vi tidigare anmärkt menar vi att en grundförutsättning för att gemensamt föräldraansvar skall fungera är att föräldrarna kan samarbeta om barnet. Om ena föräldern skulle kunna genomdriva gemensamt föräldraansvar mot den andres vilja torde ett sådant samarbete ha små möjligheter att fungera. Vi anser därför att fråga om gemensamt föräldraansvar bara skall kunna tas upp till domstolsprövning på föräldrarnas gemensamma begäran.[1]

5.2.5.3 Det alternativa förslaget om gemensamt föräldraansvar

Tanken bakom alternativförslaget i fråga om gemensamt föräldraansvar[2] är att föräldrarna i princip alltid bör ha ett gemensamt ansvar för barnet, i syfte att gagna båda föräldrarnas intresse och känsla av ansvar för barnet. Detta är så viktigt för barnet att den ena föräldern i princip inte skall kunna motsätta sig en önskan från den andra föräldern att bli delaktig i föräldraansvaret.[3]

Det alternativa förslaget i denna del innebär sålunda att, om det är förenligt med barnets bästa, skall en förälder kunna begära och få gemensamt föräldraansvar med den andre föräldern även om denne motsätter sig detta. I sådant fall räcker dock inte anmälan till pastorsämbetet, som förutsätts vara gemensam, utan saken måste bli föremål för domstolsprövning.

5.2.6 *Överflyttning av föräldraansvaret*

5.2.6.1 Allmänt

Som vi tidigare framhållit är gemensamt föräldraansvar ägnat att förstärka båda föräldrars intresse och ansvar för sina barn.

I vissa fall kan det vara opraktiskt, olämpligt eller inte möjligt att föräldrarna har gemensamt föräldraansvar. Det bör därför finnas möjlighet att få det gemensamma föräldraansvaret upplöst. Föräldraansvaret måste kunna flyttas över från en förälder till den andre föräldern eller till annan person om det är förenligt med barnets bästa. Vidare måste föräldraansvaret kunna överflyttas från särskilt förordnad föräldraansvarig till förälder eller annan person.

5.2.6.2 Missbruk eller försummelse vid föräldraansvarets utövande

Enligt gällande rätt skall rätten på talan av barnavårdsnämnd förordna att förälder under vissa omständigheter fråntas vårdnaden (föräldraansvaret). Detta gäller om förälder grovt försummar eller missbrukar vård-

[1] Se alternativt förslag i följande avsnitt.

[2] Se avsnitt 5.2.3.4.

[3] Jfr föräldrars skyldighet att behålla det gemensamma föräldraansvaret under betänketid (avsnitt 7.2.3.9.

naden eller dennes deltagande i vårdnaden på annat sätt utgör fara för barnets utveckling.

Det har visat sig att bestämmelsen kommit till ringa användning. Orsakerna till detta är oklar. Det kan dock antas att missförhållanden av sådan art som anges i bestämmelsen inte alltid kommer till socialnämndens kännedom. Härvid torde ett värnande om familjens integritet och en obenägenhet hos allmänheten att anmäla iakttagna försummelser eller missbruk av föräldraansvar spela en stor roll. Men även i de fall socialnämnden får vetskap om att allvarliga missförhållanden råder och det kan ifrågasättas om föräldrarna bör ha kvar föräldraansvaret är det mycket sällan som nämnden utnyttjar möjligheterna att hos rätten påkalla ändring av föräldraansvaret. I sådana fall är det vanligare att nämnden nöjer sig med att omhänderta barnet enligt bestämmelserna i barnavårdslagen.

Missbrukar eller försummar någon av föräldrarna påtagligt sitt föräldraansvar torde i de flesta fall föreligga risker för barnets utveckling. Om förälder missbrukar alkohol eller narkotika, för ett lastbart liv eller är borta längre tider från hemmet torde riskerna för missbruk eller försummelse av föräldraansvaret vara särskilt stora. Men även förälder som på ett påtagligt sätt underlåter att uppfylla barnets grundläggande behov[1] utsätter barnet för risker för dess utveckling. Förälder som på grund av missbruk eller försummelse av sitt föräldraansvar visar sig olämplig att ha föräldraansvar för barnet bör därför kunna fråntas detta. Avgörande för frågan om föräldraansvarig skall skiljas från föräldraansvaret bör sålunda enligt vår mening i detta fall inte vara om missförhållandet vid föräldraansvaret utövande varit av viss kvalificera art utan i stället grundas på om föräldraansvarig visat olämplighet som kan antas vara bestående.

Det är av största vikt av hänsyn till barnet att missförhållanden vid utövande av föräldraansvaret kommet till myndigheternas kännedom. I detta sammanhang kan erinras om olika befattningshavares anmälningsskyldighet enligt 93 § BvL (jfr 24 § socialtjänstlagen). När socialnämnd får kännedom om att barns hälsa utsätts för fara i hemmet har nämnden att ta ställning till huruvida vård enligt LVU är tillräckligt eller om nämnden bör påkalla ändring av föräldraansvaret. Vi vill i detta sammanhang hänvisa till vad socialutredningen anfört i denna del i sitt slutbetänkande.

Särskilda förhållanden kan emellertid kräva att underårig bereds vård under längre tid än tre månader. Förhållandena i den underåriges hem kan vara sådana vid tiden för ansökan att det ej kan förutses om och när barnet kan återvända till hemmet. I dessa situationer föreligger alltså skäl att besluta om längre vårdtid än tre månader eller att besluta om vård utan angivande av tiden härför. I den mån föräldrarnas och barnets situation är sådan att det kan ifrågasättas om föräldrarna överhuvud bör kvarstå som vårdnadshavare, bör nämnden i stället överväga att utnyttja möjligheten att hos rätten påkalla förändring av vårdnaden. (SOU 1977:40 s. 442.)[2]

Om föräldraansvarig fråntas sitt föräldraansvar blir det rättens sak att, utifrån vad som är bäst för barnet, lägga föräldraansvaret på annan föräldraansvarig ensam, om gemensamt föräldraansvar förelegat, eller föra över föräldraansvaret på förälder som inte tidigare haft del i föräldraansvaret eller på annan lämplig person, eventuellt på fosterföräldrar gemensamt.

[1] Se vidare kap. 4.

[2] Jfr Romander-Grönlund: Barnavårdslagen, 4:e uppl. s. 132.

5.2.6.3 Annat missförhållande vid föräldraansvarets utövande m. m.

Om föräldrarna inte direkt kan klandras för misskötsel i fråga om föräldraansvaret föreligger ingen möjlighet att frånta båda föräldrarna föräldraansvaret. Barnets vilja spelar i sammanhanget ingen roll. Det beskrivna förhållandet har på många håll betecknats som otillfredställande.

På andra håll har uttryckts farhågor för att utvidga möjligheten att ta ifrån föräldrarna föräldraansvaret. Sålunda har framhållits att risk skulle föreligga för att en sådan möjlighet skulle utnyttjas i t. ex. utpressningssyfte av barnet eller för att lösa pubertetskriser. Vidare skulle en sådan möjlighet vara ägnad att splittra familjestrukturen i ett samhälle där det är allt viktigare att familjen håller ihop.

Vår principiella uppfattning är att konflikter mellan föräldrar och barn i första hand bör lösas utan inblandning av domstol. Det kan dock enligt vår mening finnas vissa situationer när det är förenligt med barnets bästa att förälder fråntas föräldraansvaret för barnet utan att direkt misskötsamhet vid utövande av detta ansvar föreligger.

Ett exempel är barn som vistats längre tid i fosterhem. Barnet kan därvid ha rotat sig och helt betrakta fosterhemmet som sitt riktiga hem. Enligt gällande bestämmelser kan barnavårdsnämnden inte motsätta sig att barnet flyttas tillbaka till föräldrahemmet om barnet tidigare överlämnats frivilligt. Visserligen kan nämnden enligt 50 § BvL förbjuda överflyttning av barnet om detta skulle medföra skada som inte är ringa på barnets kroppsliga eller själsliga hälsa. Denna åtgärd är dock endast av temporär natur. Har barnet över huvud taget inte träffat sina biologiska föräldrar kan det, även om vistelsen i fosterhem inte sträckt sig över ett flertal år, vara skadligt för barnet att överlämnas till de biologiska föräldrarna.

Det finns exempel på att en överflyttning av ett fosterbarn från fosterhem till föräldrahem medfört allvarlig skada för barnet. Vi anser därför att en möjlighet bör finnas i dessa fall att skilja förälder från föräldraansvaret för barnet och utse fosterföräldrarna att handha detta ansvar. Vid bedömning av denna fråga bör särskilt beaktas barnets ålder och mognadsgrad, den tid under vilken barnet varit från föräldrahemmet samt den känslomässiga kontakt barnet har med föräldrar resp. fosterföräldrar.

Ett problem i sammanhanget är att enligt nuvarande ordning föräldraansvariga inte kan få fosterlön. Detta beror på att barnet efter överflyttning av föräldraansvaret inte längre är fosterbarn. Av detta följer även att sociala nämndens möjligheter att ge stöd och handledning inom ramen för fosterbarnsverksamheten bortfaller. Det kan finnas anledning att se över bestämmelser som reglerar detta förhållande. Vi avser att i senare sammanhang återkomma till denna fråga.

Kan man på detta sätt överföra föräldraansvaret till fosterföräldrarna förbättas möjligheterna för dessa att adoptera barnet eftersom samtycke då inte längre fordras från de biologiska föräldrarna till adoption.[28] En sådan effekt kan medföra att en förälder, som i och för sig är i behov av stöd och hjälp för att klara sitt föräldraansvar, tvekar inför tanken på en fosterhemsplacering för sitt barn. Någon rädsla för att förlora föräldraansvaret och eventuellt se barnet bortadopterat bör dock inte den förälder ha anledning att hysa som håller en god kontakt med sitt barn under fosterhemsvistelsen.

[1] 4 kap. 5 § tredje stycket FB.

Det bör också uppmärksammas att en förälder som inte har kvar föräldraansvaret ändå skall höras i adoptionsärendet, om det kan ske.

Även i fall där föräldrarna i praktiken upphört att fungera i sin egenskap som förälder bör annan person kunna komma i fråga att ta över föräldraansvaret för barnet. Exempel på detta skulle kunna vara att föräldrarna tar avstånd från barnet på grund av att barnet flyttat ihop med person som föräldrarna inte kan godta. I sammanhanget måste stor hänsyn tas till om barnet är intellektuellt och känslomässigt moget att överblicka den situation som uppkommer om föräldrarna skiljs från föräldraansvaret.

Sammanfattningsvis anser vi att det i vissa speciella situationer kan vara motiverat att föräldraansvaret förs över på annan än föräldrarna även om föräldrarna inte direkt har misskött föräldraansvaret. Vi vill dock understryka att bestämmelsen bör tillämpas med stor urskillning. Därigenom torde de farhågor som framställts mot förslaget inte ha så stor tyngd.

Domstolen har att med utgångspunkt i vad som är mest förenligt med barnets bästa göra en bedömning i saken. Finner domstolen att föräldrarna inte längre bör ha föräldraansvaret skall den anförtro detta ansvar åt annan lämplig person.

5.2.6.4 Föräldraansvaret efter dödsfall

Har föräldrarna gemensamt föräldraansvar är det vid en förälders död enligt vår mening naturligt att efterlevande förälder får hela föräldraansvaret för barnet. Detta bör gälla oavsett om föräldrarna vid dödsfallet bodde tillsammans eller på skilda håll. Vi ansluter oss sålunda till de normer som f. n. gäller i detta hänseende.

Barn kan bli utan någon som har föräldraansvaret genom att förälder som har föräldraansvaret för barnet dör eller genom att båda föräldrarna dör. I det förra fallet skall domstolen enligt nuvarande ordning på ansökan av den andre föräldern eller på anmälan av barnavårdsnämnden förordna den efterlevande föräldern att vara vårdnadshavare om det inte är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare. Om bägge föräldrarna är döda tillkommer vårdnaden automatiskt den som blir förordnad som förmyndare för barnet.

Vi ansluter oss till principen att domstolen i detta fall skall pröva huruvida det är förenligt med barnets bästa att föräldraansvaret flyttas över på efterlevande förälder som inte tidigare haft föräldraansvaret. Många gånger kan man väl utgå ifrån att det är bättre för barnet att efterlevande förälder tar över föräldraansvaret än att någon annan gör det. I vissa fall kan dock förhållandena vara sådana att det inte ter sig lämpligt. Kontakten mellan barnet och den efterlevande föräldern är väsentlig vid denna bedömning. Har den efterlevande föräldern t. ex. inte tidigare haft någon kontakt och visat ringa intresse för barnet kan omständigheterna vara sådana att andra personer med vilka barnet haft en mera regelbunden kontakt t. ex. far- eller morföräldrar eller styvförälder är lämpligare att ha föräldraansvaret.

Om båda föräldrarna är döda bör föräldraansvaret anförtros åt annan lämplig person.

5.2.7 *När blir domstolsprövning aktuell?*

Domstolsprövning i fråga om föräldraansvaret aktualiseras enligt vårt förslag i följande situationer

- ☐ föräldraansvarig begär upplösning av det gemensamma föräldraansvaret (6 kap. 12 §)
- ☐ förälder eller barnet begär överflyttning av föräldraansvaret eller föräldrarna begär återupptagande av gemensamt föräldraansvar (6 kap. 13 §)
- ☐ föräldraansvarig, förälder, barnet eller socialnämnd begär överflyttning av föräldraansvaret på grund av förälders olämplighet vid föräldraansvarets utövande (6 kap. 14 §)
- ☐ barnet eller socialnämnd begär överflyttning av föräldraansvaret i annat fall (6 kap. 15 §)
- ☐ förälder, barnet eller socialnämnd begär överflyttning av föräldraansvaret på grund av förälders dödsfall (6 kap. 16 §)
- ☐ förälder, barnet eller socialnämnd begär överflyttning av föräldraansvaret från annan person (6 kap. 17 §).

Hur domstolsprövningen bör gå till diskuteras i kapitel 7. I fråga om talerätten se kapitel 9.

6 Umgängesrätt

6.1 Gällande rätt

Enligt 6 kap. 11 § FB har förälder som är skild från vårdnaden (föräldraansvaret), rätt till umgänge med barnet, om inte särskilda omständigheter föranleder annat. Stadgandet gäller både föräldrar som är gifta med varandra och föräldrar som inte är det. Kan överenskommelse inte träffas med vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) skall domstolen bestämma om umgängesrätten.

6.2 Utredningens överväganden och förslag

6.2.1 *Barnets rätt till umgänge*

Gällande bestämmelse om umgängesrätt, som kvarstår i huvudsak oförändrad sedan år 1920[1], ger uttryck för en stark föräldrarätt. Förälder som är skild från vårdnaden (föräldraansvaret) har rätt till umgänge med barnet utom i undantagsfall då det gäller att rädda barnet undan ett dåligt inflytande. När det gäller tillämpningen av bestämmelsen framgår av rättspraxis[2] att domstolarna håller fast vid principen att det som regel är till barnets bästa att få umgås med båda sina föräldrar. Om inte särskilt graverande omständigheter föreligger mot den av föräldrarna som inte har vårdnaden (föräldraansvaret) brukar domstolarna berättiga honom eller henne inte bara att få träffa barnet utan även ha det hos sig vid olika tillfällen och sammanhängande tid varje år. Någon större hänsyn till vad barnet själv vill eller hur det skulle uppleva umgänget med den förälder som inte har vårdnaden har i allmänhet inte tagits. På senare tid har rättspraxis emellertid börjat svänga i detta hänseende.[3]

Som vi anfört i kapitlet om föräldraansvar är vår uppfattning att barnet för en harmonisk utveckling som regel behöver nära och goda relationer till båda sina föräldrar. Huvudregeln om att föräldrarna skall ha gemensamt föräldraansvar för sina barn kan vara ett sätt att förstärka båda föräldrarnas ansvar och intresse för barnet, även när föräldrarna inte bor tillsammans. Gemensamt föräldraansvar för föräldrar, som bor åtskilda, innebär inte att barnet måste bo växelvis hos föräldrarna. Det normala bör enligt vår mening i stället vara att barnet har en fast boplats hos en av föräldrarna.

[1] Lagen den 11 juni 1920 om barn i äktenskap.

[2] Se Beckman m. fl. Svensk familjerättspraxis, 6:e uppl. s. 153 ff.

[3] Se NJA 1978 s. 18.

Även om barnet företrädesvis bor hos en av föräldrarna är det enligt vår uppfattning i normala fall viktigt för barnet att det bibehåller goda relationer till den andre föräldern. Barnet bör således ha tillfälle att regelbundet träffa den förälder som det normalt inte bor hos. Har föräldrarna gemensamt föräldraansvar får förutsättas att föräldrarna kan komma överens om hur detta skall ordnas. I annat fall torde en grundförutsättning för gemensamt föräldraansvar saknas. Om endast en av föräldrarna har föräldraansvaret bör enligt vårt förmenande lagen innehålla en bestämmelse som reglerar umgängesrätten med den andra föräldern.

I en skilsmässo- eller separationskonflikt mellan föräldrarna får barnet alltid sägas befinna sig i ett underläge. Barnet blir ofta oförskyllt indragen i föräldrarnas konflikt med varandra och används som slagträ i konflikten. Föräldrarna är många gånger alltför upptagna av sin egen kris i samband med skilsmässan för att ha resurser att hjälpa och stödja barnet. Det är föräldrarnas konflikt men ändå är det ofta barnet som tar mest skada. Det är därför enligt vår mening viktigt att lagen utformas som ett stöd åt den svagare parten dvs. barnet. Sålunda bör varje bedömning i fråga om barnets förhållanden efter föräldrarnas skilsmässa eller separation grundas på vad som är förenligt med barnets bästa. Bestämmelsen om umgängesrätt bör utformas så att den slår fast barnets rätt till umgänge med båda sina föräldrar. Barnet bör sålunda ha en i princip ovillkorlig rätt men däremot inte som f. n. en motsvarande skyldighet att umgås med förälder som det normalt inte vistas hos.

Om en förälder som inte har del i föräldraansvaret helt motsätter sig att umgås med barnet får väl många gånger antas att umgänge inte är förenligt med barnets bästa. I sådana fall kan vara lämpligt att kontaktperson[1] utses och gör vad som är möjligt för att få till stånd ett positivt umgänge.

Utgångspunkten för rättens ställningstagande bör sålunda vara att det är till gagn för barnet att ha umgänge med båda föräldrarna. Vid bedömning av huruvida och i vilken utsträckning umgänge bör få komma till stånd i det enskilda fallet bör emellertid hänsyn tas till bl. a. följande faktorer.

Barn behöver, som anförts i kapitel 4, ett stabilt och varaktigt förhållande till sina föräldrar. För det lilla barnet utgör längre avbrott i kontakten med den förälder, som det huvudsakligen vistas hos, en stor påfrestning. Sådana avbrott kan få barnet att känna sig varaktigt övergivet. Det föreligger därmed risk för att barnets trygghetskänsla blir allvarligt störd. Inte minst allvarligt är upprepade avbrott i kontakten med föräldern. Vid bestämmande av umgängesrätten måste sålunda hänsyn tas till *barnets ålder och mognadsgrad.*

Hänsyn måste även tas till vilken *anknytning* barnet har till den förälder som umgängesrätten avser. För särskilt det lilla barnet är det viktigt att det har en god känslomässig anknytning även till denna förälder så att dess trygghetskänsla inte blir störd vid umgängesrättens utövande.

Kan det befaras att barnet på grund av miljön eller av annan orsak kan komma att ta *fysisk eller psykisk skada* vid umgänge med förälder bör umgänge inte få komma till stånd. Barnet skall sålunda t. ex. inte behöva umgås med förälder i alkohol- eller narkotikamissbrukarmiljö.

Barnets vilja bör vara av väsentlig betydelse för umgängesrätten.[2] Det bör i detta sammanhang framhållas att det är viktigt att den föräldraansvarige uppmuntrar barnet att besöka den andre föräldern. Den föräldraansvarige

[1] Se vidare kap. 10.

[2] Se vidare avsnitt 7.2.3.4.

får således inte, genom att underblåsa en mer eller mindre tillfällig viljeyttring från barnets sida, motverka att umgänge kommer till stånd.

Hänsyn bör även tas till *föräldrarnas förhållande till varandra.* Blir umgängesrätten en konfliktskapande faktor mellan föräldrarna kan barnet ta skada. Det får i sådant fall bli en avvägning mellan barnets behov och intresse av att få umgås med föräldern som inte har föräldraansvaret och det behov barnet har av trygga uppväxtförhållanden. Det kan bli fråga om att upphöra med umgänge temporärt till dess konflikten mellan föräldrarna kunnat bearbetas eller biläggas. I detta hänseende torde en kontaktperson[1] kunna fylla en viktig funktion.

Förutom de ovan angivna faktorerna finns det givetvis andra omständigheter som kan påverka bedömningen. Avgörande för om umgänge skall komma till stånd bör generellt vara om umgänget är förenligt med barnets bästa. Vad som anförts om barns grundläggande behov i kapitel 4 bör helt allmänt kunna tjäna som utgångspunkt vid en sådan bedömning.

6.2.2 *Umgängesrätt med tidigare föräldraansvarig, släktingar m. fl.*

Enligt nuvarande ordning är det endast biologiska föräldrar och adoptivföräldrar som har lagstadgad umgängesrätt med sina barn. I de fall då annan person har vårdnaden (föräldraansvaret) om barnet är barnets känslomässiga anknytning till denne oftast lika stark som när förälder har vårdnaden.

Överflyttas föräldraansvaret från denna person till förälder kan den situationen inträffa att den tidigare föräldraansvarige får kontakten med barnet helt avklippt till följd av att föräldern förvägrar barnet umgänge med denne.

Denna relationsstörning kan skada barnet. Barnet bör därför i lagen tillförsäkras rätt att umgås med tidigare föräldraansvarig även då denne inte är förälder.

I andra fall anser vi att så länge föräldrarna lever bör den lagliga rätten till umgänge bara avse förhållandet mellan barn och föräldrar. Det blir föräldrarnas sak att se till att barnet håller kontakt med släktingar och andra som har nära anknytning till barnet.

När någon av föräldrarna dör kan emellertid den situationen inträffa att släktingar på den avlidnes sida eller andra t. ex. samboende med den avlidne inte får umgås med barnet på grund av att den andre föräldern vägrar detta. Detta kan skada barnet särskilt om personen i fråga tidigare haft en nära och god kontakt med barnet. Det kan t. o. m. vara så att barnet har mycket närmare anknytning till den avlidnes släkting eller samboende än till den efterlevande föräldern. Mot denna bakgrund anser vi att barnet i sådana situationer kan ha ett berättigat intresse att få lagfäst umgängesrätt med andra än föräldrarna.

Domstolens uppgift blir att bedöma huruvida sådan nära anknytning till barnet föreligger att en domfäst umgängesrätt är motiverad och om det är i barnets intresse att umgänge kommer till stånd med personen i fråga.

[1] Se vidare kap. 10.

6.2.3 *Umgängesrättens omfattning*

Nuvarande lagregel om umgängesrätt lämnar ingen vägledning när det gäller vilken omfattning umgängesrätten bör ha. Vi har övervägt huruvida riktlinjer borde lämnas i detta hänseende på samma sätt som gjorts i det norska lagförslaget "Lov om barn og foreldre".[1] Det norska förslaget innehåller en definition på vad som skall avses med vanlig "umgängesrätt". Där sägs att om det är avtalat eller fastställt att det skall vara "vanlig umgängesrätt" ger detta rätt till umgänge med barnet en eftermiddag i veckan, varannan helg, varannan jul och påsk samt 14 dagar under sommarferierna. Denna umgängesrätt torde vara av något annan omfattning än vad som i allmänhet fastställs vid tvist om umgänge i Sverige.

Frågan vilken omfattning umgängesrätten bör ha i det enskilda fallet är enligt vår mening beroende av flera faktorer. Bl. a. har barnets ålder och mognadsgrad, barnets förhållande till förälder samt barnets egen vilja betydelse. Även hänsyn till barnets fritidsintressen och andra aktiviteter bör tas. Över huvud taget bör omfattningen bestämmas med utgångspunkt i vad som är förenligt med barnets bästa i varje särskilt fall. Vi finner det därför mindre lämpligt att slå fast schabloner för umgängesrättens omfång.

6.2.4 *Några praktiska frågor vid umgängesrättens utövande*

Det förekommer att själva utövandet av umgängesrätten vållar problem. Det kan t. ex. uppstå oenighet mellan föräldrarna om var umgänget skall utövas. Den förälder som har föräldraansvaret kanske inte vill att den andre föräldern skall ta med sig barnet hem till sig. Detta får praktisk betydelse framför allt när den andre föräldern bor utomlands och risk föreligger att barnet efter besök hos denne inte återvänder. I sådana fall är det inte ovanligt att domstolen lämnar föreskrifter i domen om att umgängesrätten endast får utövas i Sverige eller viss närmare angiven ort tillsammans med någon annan person och att den förälder som skall utöva umgänge med barnet har att deponera sitt pass hos polisen eller den föräldraansvarige under det att umgängesrätten utövas. Vi anser att domstolen även i fortsättningen bör kunna ge sådana närmare föreskrifter för utövande av umgängesrätten som är till gagn för barnet.

Det kan vidare uppstå problem när det gäller den närmare tidpunkten för umgänget. Vilka dagar under sommarferierna t. ex. skall umgänget äga rum, vilken eftermiddag i veckan eller när skall barnet komma och återvända? En annan sida av problemet är om den förälder som barnet inte bor hos skall vara skyldig att umgås med barnet i den utsträckning som en dom anger. Vi anser inte att dessa frågor lämpar sig för lagreglering. Det får i första hand bli föräldrarnas sak att försöka lösa dem. Kan föräldrarna inte komma överens blir det ytterst domstolen som får bestämma om frågan väcks där. Fungerar inte en beslutad umgängesrätt kan det vara lämpligt att socialnämnden utser en kontaktperson[2] med uppgift att se till att barnet inte får svårigheter. Domstolen kan också på initiativ av t. ex. barnombudet,[3] om sådant utsetts, ompröva vad som har bestämts om umgängesrätten.

Ett speciellt problem vid utövande av umgängesrätt är om förälder som ensam har föräldraansvaret fattar beslut angående barnet som har direkt

[1] NOU 1977:35.

[2] Se kap. 10.

[3] Se kap. 9.

betydelse för möjligheterna att utöva umgängesrätt. Man kan t. ex. tänka sig att denna förälder bestämmer sig för att flytta med barnet till en annan del av Sverige eller utomlands. Fråga uppkommer därvid om den andre föräldern, som ser sina möjligheter till umgänge med barnet beskurna eller kanske helt avklippta, skall ha möjlighet att påverka sådant beslut. Med beaktande av vad som tidigare sagts om barnets behov av goda och nära relationer till båda föräldrarna känner vi i och för sig sympati för en sådan möjlighet. Vi anser det dock orealistiskt och alltför mycket stridande mot handlingsfriheten för den som har föräldraansvaret att införa en sådan bestämmelse. Ibland kan dock en sådan flyttning för barnet innebära en sådan förändring att det kan finnas anledning att ompröva vem som i fortsättningen bör ha föräldraansvaret. Om nämligen båda föräldrarna kan erbjuda ett gott hem kan barnets anknytning till släktingar och andra närstående, kamrater, skola eller daghem vara skäl för att föräldraansvaret bör flyttas över till den förälder som bor kvar på den ort där barnet har en sådan anknytning.

6.2.5 *Alternativa förslag beträffande umgängesrätt*

Vi vet att många frånskilda föräldrar utan del i föräldraansvaret har problem att få till stånd umgänge trots att umgängesrätt inskrivits i skilsmässodomen. Det kan vara så att den föräldraansvarige föräldern påverkar barnet till att inte vilja umgås med den andre föräldern eller att den föräldraansvarige ställer till svårigheter i samband med umgängesrättens utövande. Betonas barnets rätt till umgänge alltför mycket kan tänkas att den föräldraansvarige anser sig ha än större anledning att försvåra att umgängesrätten utövas. Därför föreslås som alternativ att bestämmelsen om umgängesrätt utformas så att föräldrar och barn har *ömsesidig rätt till umgänge* med varandra även om de inte bor tillsammans. Härigenom skulle även förälder utan del i föräldraansvaret ges psykologiskt stöd i sammanhanget. Samtidigt betonas även denna förälders ansvar för sitt barn.

En annan fråga i detta sammanhang är huruvida umgängesrätten bör omfatta även andra personer än förälder och annan tidigare föräldraansvarig när föräldrarna lever. T. ex. uppstår många gånger relationsstörningar när ett barn flyttas från ett fosterhem tillbaka till föräldrarna. Det händer att föräldrarna därefter motarbetar ett umgänge mellan barnet och fosterföräldrarna trots att barnet oftast är känslomässigt nära knutet till fosterföräldrarna. Samma förhållande kan gälla i fråga om andra personer, som barnet har nära anknytning till exempelvis, tidigare styvförälder.

För att tillförsäkra barnet möjlighet att få ha kvar samhörigheten med människor som står barnet nära kan behövas en laglig rätt för barnet till umgänge i detta hänseende. Ett alternativförslag är därför att i lagen införs uttrycklig rätt för barnet till umgänge med personer som barnet har nära anknytning till även när föräldrarna lever.

7 Socialnämndens och domstolens befattning med mål om föräldraansvar och umgängesrätt

7.1 Gällande rätt

I nuvarande lagstiftning finns ingen uttrycklig bestämmelse om att rätten skall inhämta yttrande från barnavårdsnämnden före avgörande av mål eller ärende om vårdnad eller umgänge. I praktiken torde dock rätten i de flesta fall höra barnavårdsnämnden om föräldrarna inte är ense eller det annars föreligger särskilda skäl. Domstolen stöder sig därvid på den allmänna bestämmelsen om inhämtande av sakkunnigutlåtande i 40 kap. 1 § RB. Socialutredningen har i sitt slutbetänkande (SOU 1977:40) föreslagit, att rätten innan mål eller ärende rörande vårdnad avgörs, skall höra socialnämnden. om föräldrarna inte är ense eller det annars föreligger särskilda skäl därtill.

Den grundläggande bestämmelsen om utredning i barnavårdsärenden finns i 14 § BvL. Enligt stadgandet skall utredningen inledas utan dröjsmål och genomföras så skyndsamt som förhållandena betingar. Utredningens syfte är att kartlägga de omständigheter, som är av betydelse för ärendets bedömning. Ärendets art och prövningens omfattning bestämmer vad som måste utredas. Några närmare riktlinjer i detta hänseende lämnas inte i lagtext eller förarbeten. Ett viktigt krav på utredningen är att den präglas av objektivitet. Detta har i lagtexten kommit till uttryck genom föreskriften att utredningen skall vara allsidig. Sålunda skall bevis och annat utredningsmaterial tillvaratas oavsett om det talar för eller emot den ärendet rör.

I 15–18 §§ BvL lämnas närmare föreskrifter om hur utredningsmaterialet skall samlas in. Av lagtexten framgår bl. a. att under utredningen får höras de som ärendet rör eller som antas kunna lämna upplysningar av betydelse. Huruvida annan person än den som skall höras har rätt att närvara vid samtalet ankommer som regel på utredaren att avgöra. I 20 § BvL ges rätt för föräldrar att närvara när barn, som är under 18 år, hörs. Enligt 16 § ges möjlighet att vid behov inhämta yttrande från läkare eller annan sakkunnig. Sådant yttrande får dock endast inhämtas om parterna medger det. I 18 § finns bestämmelser om när en utredning bör omfatta hembesök. I allmänhet förutsätter hembesök att tillträde till hemmet lämnas frivilligt.

När det gäller domstolens befattning med vårdnads- och umgängesmål finns allmänna rättegångsbestämmelser i RB och vissa speciella bestämmelser i 6 och 20 kap. FB. RB:s bestämmelser kan i detta sammanhang lämnas därhän. Enligt 6 kap. 7 § FB skall beslut i vårdnadsfrågan (vilket innefattar även frågan om umgängesrätt) meddelas på talan av någon av

föräldrarna och alltid i samband med skilsmässa. Är parterna ense om att behålla den gemensamma vårdnaden skall domstolen i princip besluta i enlighet med deras önskemål. I annat fall får en av föräldrarna utses till vårdnadshavare. Även i en sådan situation bör domstolen i allmänhet följa parternas önskemål. Är föräldrarna oense får vårdnadsfrågan avgöras efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets bästa. Om det med hänsyn till barnets bästa är uppenbart att ingen av föräldrarna bör ha vårdnaden skall den anförtros åt särskild förordnad förmyndare.

Enligt 6 kap. 13 § FB kan rätten förordna om vårdnad och umgängesrätt även för tid intill dess laga kraft ägande dom eller beslut föreligger. Sådant förordnande skall grundas på vad som är skäligt och kan meddelas utan huvudförhandling. Innan förordnande meddelas skall motparten beredas tillfälle att yttra sig över yrkandet.

7.2 Utredningens överväganden och förslag

7.2.1 *Handläggning av fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt när föräldrarna är ense*

Som framgår av 7.1 gäller f. n. att, om föräldrarna vid skilsmässa är ense om hur vårdnads- och umgängesfrågan skall lösas, beslutar rätten i enlighet med föräldrarnas överenskommelse, om det inte är uppenbart stridande mot barnens bästa. Lagstadgandet bygger på antagandet att föräldrarna vet bäst vad som är till gagn för barnet. Vid många domstolar görs i dessa fall inte heller någon som helst prövning av om föräldrarnas enighet verkligen överensstämmer med barnets bästa. Vissa domstolar följer dock en rekommendation av JO[1] – till vilken lagutskottet har anslutit sig – innebärande att, så snart en gemensam ansökan om äktenskapsskillnad mellan föräldrar med barn under 16 år inkommit, ett meddelande sänds om denna ansökan till barnavårdsnämnden. Nämnden bereds därvid tillfälle att inom viss kortare tid ange om nämnden önskar yttra sig i målet. Hör nämnden inte av sig inom angiven tid, avgörs målet i enlighet med föräldrarnas gemensamma ansökan. I annat fall bereds nämnden tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten förutsätts på detta sätt skaffa sig viss kunskap om huruvida föräldrarnas ansökan kan anses uppenbart strida mot barnets bästa. Den kontroll som den sociala nämnden i allmänhet gör i dessa fall inskränker sig emellertid till om föräldrar eller barn förekommer i socialregistret. – Vad nu sagts gäller generellt om föräldrarna är överens, sålunda oavsett om överenskommelsen avser fortsättning, upplösning eller återupptagande av gemensam vårdnad (föräldraansvar).

Vi menar att antagandet "föräldrarna vet bäst" inte bör tillmätas fullt så stor betydelse som det f. n. gör. I de fall föräldrarna kommit överens om gemensamt föräldraansvar torde väl dock i allmänhet kunna antas att barnets bästa tillgodosetts. Vi har därför föreslagit att någon domstolsprövning inte skall behövas i dessa fall.[2]

Även när föräldrarna kommit överens om att upplösa det gemensamma föräldraansvaret eller att föräldraansvaret skall överföras från den ene föräldern till den andre får man väl i allmänhet förutsätta att barnets bästa

[1] JO:s ämbetsberättelse 1962 s. 28.

[2] Se vidare avsnitt 5.2.7.

vägts in i uppgörelsen. Det finns emellertid situationer när man kan misstänka att omtanken om barnet vägs mot och underordnas föräldrarnas intressen och rättigheter. Vid en del uppgörelser om föräldraansvaret torde sålunda begreppet "barnets bästa" användas utan verklighetsbakgrund av föräldrar, som i själva verket i eget intresse tävlar om att få föräldraansvaret för barnet. Det torde heller inte vara ovanligt att ekonomiska frågor spelar en så framträdande roll vid föräldrarnas skilsmässouppgörelse att barnets villkor glöms bort. Vidare kan s. k. rättvisesynpunkter komma in vid överenskommelsen, synpunkter som inte på något sätt ligger i barnets intresse. Uttalanden som "får jag pojken så får du flickan" torde förekomma i sammanhanget. Slutligen kan en dominerande förälder med psykiska och fysiska medel tvinga den andre föräldern till en överenskommelse som inte är till gagn för barnet.

Mot denna bakgrund anser vi det inte tillfredsställande att överenskommelser mellan föräldrarna om ändringar i fråga om föräldraansvaret i princip undantagslöst godtas av domstol utan att det görs någon utredning av att barnets bästa tillgodosetts i sammanhanget. Vi menar sålunda att det bör läggas ett större ansvar på domstolen för att barnets bästa inte åsidosätts i dessa fall. Man kan tänka sig olika möjligheter för domstolen att skaffa sig underlag för en sådan bedömning.

En möjlighet är att domstolen i samtliga fall, då föräldrar är ense om vem som skall ha föräldraansvaret för barn, begär utredning av socialnämnden om föräldraansvaret. Detta anser vi dock vara orealistiskt med hänsyn till den mängd mål det rör sig om och dessutom onödigt ingripande och kostsamt i det övervägande antalet fall där överenskommelsen är godtagbar även från barnets synpunkt.

Ett annat alternativ är att utse en kontaktperson för barnet[1] med uppgift att kontrollera att barnets behov och intresse vägts in i uppgörelsen. Vi menar att det kan finnas fall där kontaktperson bör utses även när föräldrarna är överens. Att generellt förordna kontaktperson i dessa fall anser vi dock, av skäl som anförts mot utredningar om föräldraansvaret i motsvarande fall, mindre lämpligt.

Vi föreslår i stället att följande modell tillämpas. Ansöker föräldrarna gemensamt om upplösning av det gemensamma föräldraansvaret eller annan ändring i fråga om föräldraansvaret skickar rätten ansökningen till socialnämnden för att höra om nämnden har något att erinra mot föräldrarnas överenskommelse. Nämndens uppgift blir att bevaka barnets bästa i sammanhanget. Har nämnden inga uppgifter om familjen och förefaller överenskommelsen godtagbar även från barnets synpunkt ger nämnden (företrädesvis genom delegation till någon tjänsteman) rätten besked om att nämnden inte påkallar utredning i ärendet. Anser socialnämnden däremot, på grundval av uppgifter som kan finnas tillgängliga om familjen eller av annan orsak, att det föreligger skäl att närmare undersöka om överenskommelsen är förenlig med barnets bästa bör nämnden efterhöra föräldrarnas bakomliggande motiv och om möjligt barnets syn på sin situation för att övertyga sig om att alla parter kommit till insikt om vad deras gemensamma ställningstagande innebär för framtiden. Det kan t. ex. vara fråga om att föräldrarna delar på en syskonskara på ett sätt som förefaller olämpligt eller att mindre lämpliga villkor för umgängesrätt föreskrivits. En sådan un-

[1] Se vidare kap. 10.

dersökning skulle kunna göras genom att en familjerättsassistent eller socialassistent efter delegation[1] har gemensamt samtal med föräldrarna och barnet, gärna i familjens hemmiljö. Samtalen får sedan bilda utgångspunkt för nämndens vidare ställninstaganden. Bedömer assistenten att föräldrarnas överenskommelse är godtagbar från barnets synpunkt räcker det att rätten får beskedet att nämnden inte påkallar utredning i ärendet. Finner assistenten däremot på grundval av sina samtal risk förligga, att barnets bästa åsidosatts genom föräldrarnas uppgörelse ger assistenten rätten besked om detta och påtalar eventuellt behov av samarbetssamtal[2] och utredning om föräldraansvaret. Sedan besked inkommit till rätten, har rätten – alltefter innehållet i beskedet – att antingen fatta beslut i enlighet med föräldrarnas överenskommelse eller förordna om utredning om föräldraansvaret.

Samtal av nu beskrivet slag skulle kunna bidra till att föräldrarna får större insikt om barnets behov och intresse. Detta skulle i sin tur kunna leda till att föräldrarna blir bättre skilsmässoföräldrar dvs. att de kan skilja ut barnen från sin egen konflikt.

Vi har vid diskussioner med sociala nämnder i landet bibringats uppfattningen att den nu beskrivna modellen på ett ändamålsenligt sätt skulle kunna bidra till att barnets bästa i sammanhanget tillgodoses på ett bättre sätt än f. n.

7.2.2. *Alternativt förslag om socialnämndens roll när föräldrarna är ense m. m.*

Man skulle även kunna tänka sig att alltid ålägga socialnämnderna att göra någon form av utredning för att utröna om föräldrars överenskommelse om vem som skall ha föräldraansvaret verkligen är förenlig med barnets bästa. Utredningen kunde förslagsvis ha den form som föreslagits beträffande de oklara fallen i avsnitt 7.2.1.

En sådan ordning skiljer sig från huvudförslaget såtillvida att socialnämnden sålunda skulle ha obligatorisk skyldighet att yttra sig i dessa situationer. Obligatoriet skulle sannolikt leda till att många fler fall uppdagades där föräldrarnas skilsmässouppgörelse kan misstänkas vara betingad, inte av omtanke om barnet, utan av föräldrarnas strävan av att tillgodose sina egna intressen och rättigheter. Detta alternativ skulle – med hänsyn till den mängd mål det rör sig om (c:a 12 000 mål per år) – kräva avsevärt ökade personalresurser vid socialnämnderna.

En annan möjlighet att tillgodose barnets intresse i sammanhanget är att föreskriva att rätten kallar parterna till muntlig förhandling även när de är ense i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Det skulle då i stället bli rättens uppgift att efterhöra föräldrarnas bakomliggande motiv till överenskommelsen och om de kommit till insikt om vad deras gemensamma ställningstagande innebär för framtiden. En nackdel härmed jämfört med om socialnämnden fick detta ansvar är att barnet inte lämpligen skulle kunna delta i förhandlingen och framlägga sina synpunkter. Därmed skulle möjligheterna att få en korrekt helhetsbild av situationen minska. En reform av nu beskrivet slag skulle kräva personalförstärkningar på domarsidan vid tingsrätterna.

[1] Om delegation, se vidare avsnitt 7.2.3.5.

[2] Se vidare avsnitt 7.2.3.2.

7.2.3 *Handläggning av fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt vid tvist mellan föräldrarna*

7.2.3.1 Domstolens begäran om yttrande från socialnämnden

Som framgår av 7.1 finns i gällande lagstiftning inget stadgande som direkt reglerar domstolens möjlighet att begära yttrande från barnavårdsnämnd i frågor av vårdnad (föräldraansvar) och umgängesrätt. Domstolens begäran om sådant yttrande får i stället grundas på det allmänna stadgandet om sakkunnigutlåtande i RB.

Domstolen kan sålunda begära att barnavårdsnämnden yttrar sig om föräldrars lämplighet att handha vårdnaden (föräldraansvaret). Är föräldrarna bosatta i samma kommun riktar domstolen sin begäran till nämnden i parternas hemkommun. Emellertid är det inte ovanligt att parterna bor i skilda kommuner. Därvid uppkommer frågan vilken kommuns barnavårdsnämnd som skall yttra sig. Domstolen kan i en sådan situation begära yttrande antingen från endera av kommunernas nämnder beträffande båda föräldrarna eller från varje nämnd för sig beträffande den förälder som bor i kommunen. Några anvisningar om hur domstolen bör fomulera sin remiss när parterna bor i skilda kommuner finns inte. JO har i ett ärende[1] uttalat att det inte torde gå att ge något allmängiltigt svar på frågan hur domstolen bör formulera sin begäran. I nu nämnda JO-ärende avgav socialstyrelsen utlåtande av följande innehåll.

> När parterna är bosatta i olika kommuner torde det i regel vara lämpligast att båda kommunernas barnavårdsnämnder avger yttrande i ärendet. Därvid bör nämnderna uttala sig om parternas lämplighet som vårdnadshavare i relation till varandra. Om barnavårdsnämnderna skall kunna bedöma parternas lämplighet som vårdnadshavare i förhållande till varandra måste nämnderna ha tillgång till utredningar om båda parterna. För undvikande av dubbelarbete och onödigt besvärande av parterna bör vardera nämnden svara för utredning rörande den part, som bor inom kommunen. Samråd bör ske mellan utredarna. Nämnderna ställer sedan sina utredningar till varandras förfogande. På grundval av hela utredningsmaterialet gör nämnderna sedan en bedömning av parternas lämplighet. Eventuellt kan ytterligare samråd ske nämnderna emellan. De yttranden som avges med detta förfaringssätt blir givetvis mera tillförlitliga och kan göras mer nyanserade än om varje nämnd har tillgång till utredning endast angående den ena parten. Ofta torde nämnderna komma fram till en likartad bedömning av parterna. Även om nämnderna skulle förorda olika parter som vårdnadshavare torde ändå deras överväganden på grundval av hela utredningsmaterialet vara domstolarna till bättre hjälp än om bedömningen skett med kännedom enbart om den ena parten. – Följande alternativ bör också kunna ge tillfredsställande resultat. Endast en av nämnderna hörs av rätten – lämpligen nämnden i den kommun där barnet bor. Yttrandet bör gälla vem av parterna som är lämpligast som vårdnadshavare för barnet. Det bör stå nämnden fritt att välja mellan att själv låta verkställa utredning beträffande båda parterna eller att, beträffande den part som bor i en annan kommun, begära hjälp hos denna kommuns barnavårdsnämnd resp. sociala centralnämnd. Det förstnämnda förfaringssättet torde vara att föredra men kan givetvis i vissa fall bli mycket kostsamt för nämnden. Innan den för ärendet ansvariga nämnden avger sitt utlåtande till domstolen bör den andra kommunens barnavårdsnämnd få del av utredningen resp. de sammanställda utredningarna och höras i ärendet. Socialstyrelsen förordar för sin del det först behandlade alternativet.

[1] JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 237.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande.

Den frågeställning som här tagits upp är svårbemästrad för barnavårdsnämnden. I åtskilliga ärenden har kunnat konstateras att i fall då parterna vistas i olika kommuner och yttranden begärts från envar av de kommunala nämnderna det brustit i samordningen mellan nämnderna. Fastän från domstolen begärts yttrande beträffande båda makarnas lämplighet har nämnderna var för sig sålunda ofta endast utrett och yttrat sig om den ena makens lämplighet eller ställda inför uppgiften att yttra sig om vem av makarna som bör anses lämpligast förordat den make, beträffande vilken utredning verkställts, med stöd då endast av att denne befunnits lämplig i och för sig och utan att ha tillgång till någon utredning beträffande den andre maken som möjliggjort jämförelser mellan makarna i lämplighetshänseenden. Detta är naturligtvis otillfredsställande både från domstolens och parternas synpunkt. Avgörande för hur en domstols remiss i vårdnadsfråga skall handläggas hos barnavårdsnämnden blir naturligtvis i första hand hur domstolen utformat sin begäran om nämndens medverkan. Har domstolen hemställt om yttrande endast rörande den makes lämplighet som är bosatt i nämndens kommun behöver några svårigheter inte uppstå beträffande bedömningen av vilken utredning som skall verkställas och vad yttrandet skall omfatta. Är makarna bosatta i olika kommuner, kan domstolen antingen begära yttrande från endera av kommunernas nämnder beträffande båda makarna eller från varje nämnd för sig beträffande den make som bor i nämndens kommun. Domstolen kan också begära yttrande från båda nämnderna i fråga om bägge makarna. Det är framförallt i sistnämnda fall som samordningsproblemet blir särskilt påtagligt. Vilken lösning som en domstol väljer när behov gör sig gällande av barnavårdsnämndens medverkan blir naturligen beroende på omständigheterna i det enskilda fallet. Det synes inte möjligt att ge något allmängiltigt svar på hur domstolen lämpligen bör gå till väga. Det måste sålunda förutsättas att en domstol kan finna sig böra inhämta yttranden från två barnavårdsnämnder om samma sak – envar makes lämplighet respektive vilken make som bör anses lämpligast. För sådana fall synes de synpunkter socialstyrelsen anlagt på mest ändamålsenliga handläggningsrutiner värda allt beaktande och väl ägnade att tjäna som vägledning för nämnderna vid deras handläggning av respektive remissärenden.

Vi har vid våra kontakter med sociala nämnder och tingsrätter i landet diskuterat denna fråga. Vid dessa diskussioner har framkommit att man på vissa håll tillämpar den principen, att två skilda sociala nämnder var för sig avger utlåtande beträffande var sin förälders lämplighet att handha vårdnaden (föräldraansvaret) utan att samråd dessförinnan på lämpligt sätt ägt rum mellan nämnderna. Det har därvid visat sig att vardera nämnden påfallande ofta förordar den förälder som varit föremål för dess undersökning. Vi anser inte detta vara ett lämpligt förfaringssätt.

Våra samtal har vidare gett stöd för uppfattningen att det är svårt att skapa en allmängiltig regel för hur domstolens remiss skall utformas. Några nämnder har dock ansett det lämpligast att en av nämnderna – i första hand nämnden i den kommun där barnet bor – får ansvaret för yttrandet och att denna nämnd vid behov begär hjälp från annan kommuns sociala nämnd.

Vi anser att JO:s uttalande bör vara vägledande. Domstolen bör således, i samråd med socialnämnd, i varje särskilt fall avgöra vilken av de ovan beskrivna modellerna för remittering som är att föredra.

En annan fråga i sammanhanget är hur domstolen skall formulera sin begäran till socialnämnd. Enligt nuvarande ordning begär domstolen van-

ligtvis sociala nämndens yttrande angående vem av föräldrarna som är lämpligast som vårdnadshavare för barnet. Av olika skäl, som närmare beskrivs i 7.2.3.3, är denna formulering ägnad att skapa en från barnets synpunkt olämplig inriktning av utredningen. Vi föreslår därför att remissen utformas som en begäran om socialnämndens utlåtande vilken lösning av frågan om föräldraansvaret som är förenlig med barnets bästa.[1]

Vi föreslår vidare att domstolens begäran om yttrande från socialnämnd inte skall tolkas så snävt att nämnden inte kan företa några andra åtgärder än utredning om föräldraansvaret inom ramen för remissen.[2] I stället skall remissen normalt bilda utgångspunkten för ett erbjudande till de tvistande parterna om samarbetssamtal. Först om dessa samtal inte leder till en godtagbar överenskommelse mellan föräldrarna skall utredning ta vid. Detta förfarande beskrivs närmare i följande två avsnitt.

7.2.3.2 Konfliktbearbetning i stället för utredning

Kritiken mot vårdnadsutredningar

I praktiken går en vårdnadsutredning ofta till på följande sätt. De personer som är föremål för utredning kontrolleras i olika myndighetsregister. Dessa uppgifter bildar stomme för det fortsatta utredningsarbetet. Ärendet tilldelas en utredare som samtalar med föräldrarna var för sig. Gemensamma samtal förekommer som regel inte. Föräldrarna beskriver sina levnadsomständigheter och redogör för hur de ser på den uppkomna tvisten. De redogör vidare för hur de har tänkt sig att ordna för barnen, framtidsplaner, ekonomiska förhållanden och andra omständigheter som kan vara av betydelse för vårdnadsfrågan. Föräldrarna får vidare dra fram egna fördelar och motpartens nackdelar eller mindre lämplighet som vårdnadshavare. Vardera föräldern får också uppge referentpersoner som utredaren tar kontakt med. Det material som utredaren sålunda får fram sammanställs varefter utredaren på grundval av samtliga tillgängliga uppgifter formulerar ett förslag till hur vårdnadsfrågan skall lösas. Sedan föräldrarna tagit del av utredningen översänds den till sociala nämnden för utlåtande.[3]

Den traditionella modellen vid vårdnadsutredningar har under senare år från olika håll utsatts för allt hårdare kritik. I Bente och Gunnar Öbergs bok "Nu går jag" (1978)[4] sammanfattas kritiken på följande sätt.

- ☐ Vårdnadsutredningen är i första hand en hjälp för domstolen. Detta påverkar utformningen av utredningen på så sätt, att ett kriterium för vad som är bäst för barnet är, att ge vårdnaden till *den mest lämpliga föräldern.*
- ☐ Andra fattar besluten för föräldrarna. Detta kan få till följd att besluten inte respekteras.
- ☐ Det är svårt att göra tillförlitliga prognoser när föräldrarna befinner sig i ett kristillstånd.
- ☐ Utredningen kan bidra till att skärpa konflikten och öka avståndet mellan föräldrarna.
- ☐ Utredningen kan öka föräldrarnas negativa upplevelser av sig själva. I och med att vardera parten har möjlighet att ta del av den andres omdömen om sig själv kan självkänslan få en hård knäck.
- ☐ Långa utredningstider ökar pressen på familjen. Att en utredning drar ut på tiden medför att föräldrar och barn får gå i ovisshet och oro inför hur det skall bli för dem.

[1] Se även avsnitt 7.2.3.8.

[2] Se JO:s beslut 1976-04-12 i ärende nr 3383/74.

[3] Ang. sociala nämndens roll se vidare avsnitt 7.2.3.5.

[4] S. 150 ff.

- ☐ Föräldrarna behöver konfronteras med varandra. Den omständigheten att vårdnadsutredarna ofta undviker att sammanföra föräldrarna bidrar till att föräldrarna pratar *om* varandra i stället för *med* varandra och därigenom förstärker sina låsta positioner.
- ☐ Vårdnadsutredningar är subjektiva och präglade av de värderingar som den enskilde utredaren har.
- ☐ Utredningen konstaterar social nöd men gör ingenting åt den.
- ☐ Det är dyrt att processa.

Vi har vid kontakt med tjänstemän inom socialförvaltningarna och förtroendevalda i nämnderna funnit en stor enighet kring denna kritik av det nuvarande systemet. Den otillfredsställande situationen har lett till att man bland landets socialnämnder börjat söka sig fram till metoder som är gynnsammare för samtliga inblandade i en tvist om vårdnaden (föräldraansvaret). Man har därvid huvudsakligen arbetat efter två linjer. Den ena har varit att hjälpa föräldrar i sådan konflikt att själva finna problemlösningar, den andra att ändra metoderna och formerna för utredning i syfte att om möjligt den vägen mildra konflikten mellan föräldrarna. I vissa kommuner har gjorts försök med en kombination av de båda metoderna.

Samarbetssamtal

Under senare år har alltmer uppmärksammats vilka risker som barn utsätts för vid skilsmässa mellan föräldrarna.[1]

En amerikansk undersökning av 136 skilsmässobarn i Californien[2] visar att för dessa barn innebar skilsmässan mellan föräldrarna ett stort ingrepp i barnens liv och alla barnen tog skada av skilsmässan från pappan. Modern hade i alla undersökta fall fått vårdnaden. Särskilt utsatta var enligt undersökningen pojkarna i 6–7 årsåldern och flickorna i 5–6 årsåldern.

Ethel Svensson och Eva Vadenmark uttalar i sin bok "Att skiljas och tvista om barnen" (1978) bl. a. följande.

> Barn försätts i en mycket svår konfliktsituation då föräldrarna inte kan komma överens. Det vet vi. Barnen blir offer för deras oförmåga och hamnar i en nästan omöjlig lojalitetskonflikt. I en traditionell utredning, och kanske än mer om barnet dessutom blir indraget i en barnpsykiatrisk utredning, förverkas många gånger stora resurser helt i onödan. Situationen utövar i sig påtryckningar på barnen att ta ställning på en ofta alltför sofistikerad nivå. Kraven behöver inte vara uttalade eller ha formen av öppna påtryckningar utan kan finnas som en förväntan eller outtalad önskan om att barnet skall säga sin åsikt. Ofta händer det då att barn listigt lyckas kringgå och se igenom dessa krav, som läggs på dem då de vuxna inte tar ansvar för sina egna problem.

Barn upplever händelser på ett utpräglat egocentriskt sätt dvs. de ser dem enbart i förhållande till sig själva. Detta kan bl. a. leda till att barnet själv känner skuld till föräldrarnas skilsmässa. För att kunna befria sig från sina skuldkänslor behöver barn bearbeta dessa.

Lika viktigt för barnet är att föräldrar får bearbeta den kris de hamnar i vid en skilsmässa. Dåligt bearbetade kriser i samband med skilsmässor leder ofta både på kort och lång sikt till mycket svåra följder för både föräldrar och barn. Bente och Gunnar Öberg liknar i sin bok "Nu går jag" skilsmässan vid en psykisk kris och anser att den bör behandlas som en sådan. Sålunda

[1] Se bl. a. Goldstein, Freud, Solnit: Barnens rätt – eller rätten till barnet? (1978) och Mia Kellmer Pringle: Barns behov (1978). Dessutom hänvisas till Inga Sylvanders skrift om barn och separationer vilken kommer att finnas tillgänglig under våren 1980. Vissa avsnitt citeras i "Mamma, pappa eller båda", se s. 69 fotnot 1.

[2] Judith Wallerstein: Psychological responses of children and adolescents to divorce (1978).

bör föräldrar och barn ges hjälp med det "sorgearbete" som i de allra flesta fall blir följden av skilsmässor. Vidare bör föräldrarna vara med och samarbeta om en lösning av frågan om föräldraansvaret. Det blir till slut en fråga om att de inblandade bör få hjälp att slutgiltigt ta ansvar för sina liv och själva få fatta de avgörande besluten i stället för att andra gör det åt dem. I den ovannämnda amerikanska undersökningen hade också barn från bearbetade kriser i samband med skilsmässor ett bättre utgångsläge för framtiden än barn vars föräldrar inte själva tagit ansvar för skilsmässan och dess följder.

I många kommuner pågår sedan flera år försök med att hjälpa föräldrar i skilsmässa att komma överens i fråga om föräldraansvaret. Dessa försök har i de flesta fall inspirerats av det forskningsarbete som Bente och Gunnar Öberg[1] samt Ethel Svensson och Eva Vadenmark[2] bedrivit på området. De försök som gjorts ger vid handen att upp till 2/3 av de fall där föräldrarna från början tvistat om föräldraansvaret kunnat leda till en samförståndslösning genom konfliktbearbetning. Vi har på olika sätt tagit del av dessa försök och de erfarenheter som vunnits därur. Sålunda har vi anordnat hearing med bl. a. företrädare för olika kommuner, besökt socialförvaltningar i landet samt tagit in skriftlig redovisning från ytterligare andra projekt. De kommuner, vars försök vi tagit del av,[3] har genomgående redovisat mycket positiva erfarenheter av konfliktsbearbetningsmetoden.

Med utgångspunkt i vad vi sålunda fått veta har vi också bibringats uppfattningen att det vid en skilsmässotvist mellan föräldrar är av väsentlig betydelse för såväl föräldrarna som barnen att föräldrarna får hjälp att själva lösa frågan om föräldraansvaret. Skälen härtill är flera.

Föräldrarna har även efter skilsmässan sina barn tillsammans. Barnet har i allmänhet behov av en god kontakt med båda föräldrarna även sedan föräldrarna flyttat i sär. En sådan kontakt förutsätter ett visst mått av samarbete mellan föräldrarna efter skilsmässan. För föräldrar som har krisen i samband med skilsmässan obearbetad försvåras ett sådant samarbete avsevärt. Detta leder i många fall till att barnet blir ett slagträ i föräldrarnas fortsatta konflikt. Det är också många gånger anledningen till att umgängesfrågan fortsätter att vara konfliktskapande mellan föräldrarna långt efter det att skilsmässan är ett faktum. Den lojalitetskonflikt som barnet därigenom utsätts för medför stora risker för barnets utveckling.

Förutom dessa relationsproblem innefattar en tvist om föräldraansvaret även andra sorters problem som samtliga påverkar barnets situation. Det kan finnas juridiska problem, bostadsproblem, problem som har med den dagliga tillvaron att göra (t. ex. bidragsfrågor, barnpassningsfrågor), barnpsykiatriska problem, skolproblem osv.

Mot bakgrund av det sagda föreslår vi att föräldrar som vid domstol yrkar upplösning av gemensamt föräldraansvar och som därvid tvistar om föräldraansvaret eller umgängesrätten erbjuds hjälp av kommunen att bearbeta sin konflikt och ta ansvar för ett beslut som gagnar alla inblandade. Vi anser att det i princip bör vara obligatoriskt för kommunerna att lämna detta erbjudande. I vissa undantagsfall, som vi återkommer till nedan, bör kommunen dock kunna befrias från denna skyldighet.

Vi anser att möjligheten till samarbetssamtal bör stå öppen även för föräldrar vars skilsmässokonflikt ännu inte dragits inför domstol. Föräldrarnas

[1] Skilsmässa, sorg och förluster – kristerapi som alternativ till vårdnadsutredning. BIG-rapport nr 31. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1977.

[2] "Att skiljas och tvista om barnen." En intervju- och litteraturstudie om vårdnadsmål. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet, 1976.

[3] Sammanlagt 10 projekt från följande kommuner: Stockholm, Botkyrka, Malmö, Örebro, Norrköping, Finspång, Gotland, Sundsvall, Falun och Umeå. Se även socialstyrelsens enkät "Mamma, pappa eller båda".

ombud bör sålunda kunna skicka föräldrarna till samarbetssamtal om en uppgörelse inte kan träffas i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Skälet härtill är att föräldrarna ofta från början är djupt oense i frågan om vem som skall ha föräldraansvaret och om umgängesrätten och att denna konfliktsituation bör bearbetas – inte av föräldrarnas ombud som oftast nu är fallet – utan av personer med särskilda kvalifikationer för konfliktbearbetning. Risken är annars att föräldrarnas konflikt kvarstår obearbetad även efter en juridisk uppgörelse om föräldraansvaret eller umgängesrätten vilket kan få besvärliga följder när det gäller föräldrarnas fortsatta samarbete om barnet.

Genom samarbetssamtal på detta tidiga stadium skulle med all sannolikhet även antalet tvistiga mål vid domstol om föräldraansvar eller umgängesrätt minska. Man kan å andra sidan inte bortse ifrån att efterfrågan på samarbetssamtal skulle öka betydligt om nu beskrivna möjlighet införs som en obligatorisk skyldighet för kommunerna. Vi anser med hänsyn härtill att kommunerna bara kan rekommenderas att erbjuda samarbetssamtal i dessa fall.

Vi övergår härefter till frågan om hur samarbetssamtalen bör utformas.

A. Det får till en början anses helt klart att en grundläggande faktor för att samarbete mellan föräldrarna skall kunna uppnås är att dessa förmås sammanträffa och tala med varandra. Det gäller, som Bente och Gunnar Öberg uttrycker det, att föräldrarna talar *med* och inte *om* varandra. Lika klart är att föräldrar i en skilsmässosituation behöver hjälp för att kunna tala med varandra.

B. Frågan blir då vem som skall ge denna hjälp. I landet förekommer på försök olika variationer. Vanligast är att kommunernas familjerådgivare eller eventuellt familjerättsassistenter eller socialassistenter efter viss utbildning och handledning påbörjar försök med samarbetssamtal med föräldrarna. Med hänsyn till de mycket starka känslor som frågor om föräldraansvaret och umgängesrätten uppväcker hos alla som på ett eller annat sätt blir inblandade ställs enligt vår uppfattning stora krav på kompetens hos den personal som skall syssla med denna verksamhet. Det gäller att ha tillgång till personer med stor kunnighet om barn och vuxna såväl i fråga om deras individuella utveckling som i fråga om relationer mellan människor. Det är också viktigt att dessa personer är positivt inställda till konfliktbearbetning på detta sätt. En konfliktbearbetning som bedrivs felaktigt riskerar att göra mer skada än nytta och på sikt förstärka i stället för mildra föräldrarnas konflikt. Vi vill därför understryka vikten av att personer som skall syssla med samarbetssamtal genomgår lämplig utbildning samt får fortlöpande handledning (se vidare punkt D nedan).

C. En genomgående uppfattning bland dem som sysslar med konfliktbearbetning mellan föräldrar är att man inte bör vara ensam ledare i ett samarbetssamtal. Detta har att göra med att samarbetssamtal är ett hårt arbete som kräver stort engagemang från samtalsledarens sida. För att samtalen skall kunna målinriktas på ett lämpligt sätt torde därför krävas att en av samtalsledarna uppmärksammar de processer som sker i familjen under det att den andra samtalsledaren mera aktivt tillåts att ingående diskutera

föräldrarnas känsloengagemang med dem. Uppgifterna växlar mellan samtalsledarna. Det är sålunda önskvärt att två samtalsledare deltar i samarbetssamtalen. För kommuner med otillräckliga resurser i detta hänseende bör därför i första hand möjligheten att låna samtalsledare från annan kommun prövas.

Det har på olika håll framhållits värdet av att de som leder ett samarbetssamtal är av olika kön och detta är utan tvekan önskvärt. Det torde dock vara orealistiskt att kräva detta. Det viktigaste torde vara att samtalsledarna godtar varandras sätt att arbeta.

Målinriktningen vid samtalen har från olika håll framhållits som en viktig faktor. Som angetts ovan bör målet vara att få föräldrarna att nå en samförståndslösning i fråga om barnet som gagnar samtliga inblandade parter samt att rent allmänt göra föräldrarna till bra skilsmässoföräldrar. Samtalen får inte bli ostrukturerade och improviserade. Resultatet av samtalen blir då som regel otillfredsställande.

D. I fråga om utbildning för samtalsledarna rekommenderar vi socionom- eller psykologutbildning med erfarenhet av relationsbehandling av vuxna i konfliktsituation eller annan jämförbar utbildning. Minimikrav bör vara att åtminstone en av samtalsledarna har genomgått socialhögskolans fortbildningskurs i socialt behandlingsarbete eller ha annan jämförbar utbildning.

Den andra samtalsledaren kan vara en social- eller familjerättsassistent med exempelvis en 48-timmars universitetskurs i kristeori och krisbearbetning eller annan vidareutbildning.

Samtliga som skall fungera som samtalsledare bör dessutom ha genomgått någon kurs om barn och barns behov.

Det är mycket viktigt att samtalsledarna får möjlighet till fortlöpande handledning. Behovet av handledning kommer sannolikt att bli tämligen stort. Som lämpliga handledare kan man tänka sig i handledning erfarna psykiatriker, psykologer eller socionomer med vidareutbildning (familjerådgivare). För vissa mindre kommuner torde det bli nödvändigt att antingen slå sig ihop med annan kommun om en handledare eller köpa tjänster från annan kommun.

E. Det bör stå samtalsledarna fritt att under samarbetsamtalens gång anlita expertis från annat håll t. ex. barnpsykiater eller jurist.

F. Ett problem i sammanhanget har visat sig vara att få båda föräldrarna att ställa upp för samtal. I vissa fall kan det vara svårt att motivera någon eller båda föräldrarna. Vi anser det olämpligt att tvinga föräldrarna till konfliktbearbetning. Ett positivt utfall av samarbetssamtalen torde förutsätta att föräldrarna känner ett visst mått av motivation att själva ta ansvar för sin konflikt. På flera håll har också understrukits vikten av att introduktionssamtal hålls och att dessa får rätt uppläggning. Målsättningen bör i första hand vara att få båda föräldrarna att ställa upp för sådant samtal. För att nå detta syfte bör det inpräntas hos föräldrarna att det är mycket viktigt för barnet att föräldrarna kan samarbeta om barnet och att uteblivande från introduktionssamtal kan tillmätas viss betydelse vid prövning av frågan om vem som skall få föräldraansvaret. Det bör i första hand vara en uppgift för parternas ombud att lämna sådan information.

Vid introduktionssamtalet bör bl. a. en redogörelse lämnas för vilken utredning som kommer att göras och det alternativ som kan erbjudas i form av samarbetssamtal. Någon konfliktbearbetning bör inte äga rum under introduktionsdelen.

I vissa kommuner får föräldrarna skriftligt förbinda sig att genomgå introduktionssamtal. Därefter har föräldrarna att ta ställning till om de vill fortsätta med den egentliga konfliktbearbetningen. Introduktionssamtalet (-n) bör syfta till att få föräldrarna motiverade för samarbetssamtal. Flera kommuner brukar efter introduktionssamtalet(-n) kräva att föräldrarna skriver på ett kontrakt vari de förbinder sig att ställa upp för en serie samarbetssamtal (t. ex. 6 stycken med en veckas mellanrum). Varje samtal brukar genomsnittligt ta 2–3 timmar i anspråk. I kontraktet förbinder sig samtalsledarna i sin tur att inte föra vidare vad de fått erfara under samarbetssamtalen. Kontrakten torde ha mer psykologisk än rättslig betydelse.

G. När det gäller uppläggningen av samarbetssamtalen förekommer sannolikt olika modeller. Det väsentliga torde, som tidigare framhållits, vara att samtalen är planerade och målinriktade. Ethel Svensson och Eva Vadenmark har beskrivit en modell för uppläggningen men understryker samtidigt att samtalsledarna måste vara lyhörda för om parterna vill starta i en helt annan ände av problematiken.[1] Författarna delar in samtalen i följande tre problemområden.

1. Bearbetning av själva separationen.
2. Strukturering av gemensamma framtida handlingsplaner.
3. Belysning av parternas samarbetssvårigheter.

Fas 1 syftar till att få parterna att arbeta med sina känslor och upplevelser framför allt genom att uppmuntras att inte tränga bort de känslor separationen väcker hos dem.

Under fas 2 skall skilsmässobeslutets praktiska konsekvenser för alla inblandade parter belysas.

Fas 3 rör det egna sättet att fungera och vilken inverkan detta har och har haft på omgivningen. Syftet är att parterna skall få möjlighet att lära sig hur de själva handlar och därigenom kunna förändra sig.

Bente och Gunnar Öberg har liknande tankegångar när det gäller samarbetssamtalens uppläggning.

Vi menar att den modell som redovisats ovan i många fall bör vara ändamålsenlig. Vi vill dock understryka vikten av lyhördhet och förmåga att ställa om sig hos samtalsledarna.

H. En fråga, om vilken delade meningar råder bland landets kommuner, är om barnen skall medverka i samarbetssamtalen. I Finspångs kommun t. ex. deltar barnen alltid i samtalen och samtalsledarna har goda erfarenheter av detta. På andra håll träffar samtalsledarna barnen vid något eller några tillfällen utan föräldrarna. Genomgående har uttryckts ett behov för samtalsledarna att på något sätt komma i personlig kontakt med barnen för att därigenom få en bättre helhetsbild av familjen. Bente och Gunnar Öberg har dock understrukit att det är föräldrarna som är i konflikt och att det först och främst gäller att få dessa att börja samarbeta. Därefter kan även barnen tas in i konfliktbearbetningen.

[1] Att skiljas och tvista om barnen (1978) s. 157 ff.

Enligt vår uppfattning är samarbetssamtalen i första hand ett instrument för att få föräldrarna att gemensamt och i samråd själva ta ansvar för beslutet om föräldraansvaret och umgängesrätten. Det behov som barnet kan ha av att få sina känslor i sammanhanget bearbetade bör i första hand tillgodoses på annat sätt än genom samarbetssamtal. T. ex. bör kanske barnpsykiatrisk expertis anlitas eller kontaktperson för barnet utses.[1] Detta hindrar givetvis inte att barnet, om samtalsledarna så finner lämpligt, bör kunna delta i samarbetssamtalen inte minst för att i slutskedet informeras om den lösning av frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten som föräldrarna kommit fram till.

I. En väsentlig förutsättning för att samarbetssamtalen skall kunna genomföras på ett ändamålsenligt sätt tycks vara att föräldrarna känner att de kan lämna ut sig själva åt samtalsledarna utan risk för att de uppgifter de lämnar under samtalen används mot dem i framtiden. Riskerar föräldrarna att uppgifterna används i eventuell utredning om föräldraansvaret intar de ofta en taktisk och misstänksam hållning gentemot samtalsledarna. Detta gagnar naturligtvis inte konfliktbearbetningen. De flesta av de hörda kommunerna är också överens om att vattentäta skott bör råda mellan samarbetssamtalen och eventuell utredning om föräldraansvaret. Sålunda bör inga uppgifter som lämnats vid samtalen få användas i utredningen. Det är därför ofta mindre lämpligt att eventuella anteckningar från samarbetssamtalen bevaras. Vidare bör personer som deltagit i samtalen inte användas som utredare om inte föräldrarna och berörd samtalsledare är ense om detta. Slutligen bör de uppgifter som kommit fram vid samarbetssamtalen bli sekretesskyddade. Samtalsledarna bör i detta avseende likställas med och anses som familjerådgivare.

J. Försöken ute i landet har visat att det kan vara svårt att erbjuda samarbetssamtal åt alla föräldrar som tvistar om föräldraansvaret. Problem uppstår t. ex. när parterna eller någon av dem inte behärskar svenska språket. En förutsättning för att samarbetssamtalen skall ge önskat resultat torde vara att samtalsledare och föräldrar uppnår en nära känslomässig kontakt. En sådan kontakt torde vara ogörlig om inte samtalsledare och föräldrar talar och förstår varandras språk. Tolkning torde i sammanhanget vara olämpligt eftersom direktkontakten då går förlorad. Det är vidare inte bara språket som sådant det kommer an på. Är parterna invandrare kan kunskap om kulturmönstret i parternas hemland också vara en viktig faktor i sammanhanget. För att samarbetssamtalen skall få så stor genomslagskraft som möjligt i landet är det därför angeläget att kommuner med stort antal invandrare utbildar även samtalsledare som behärskar de stora invandrarspråken.

I Malmö pågår sedan år 1978 försöksverksamhet med konfliktbearbetning för invandrare. Bakgrunden till denna är bl. a. att invandrarbarn, som är inblandade i en konflikt angående föräldraansvaret, i högre grad än svenska barn kan förutsättas befinna sig i en risksituation. Utöver de vanliga problem de ställs inför – halvspråkighet, kulturkonflikter och trakasserier – så löper de också risk att mista kontakten helt med den ena föräldern och kanske också dennes släkt. Vidare har det visat sig i Malmö att det föreligger en ganska stor överrepresentation av invandrare som tvistar om föräldraansvaret i förhållande till den totala folkmängden.

[1] Se vidare kap. 10.

Tillsammans med den ordinarie utredaren/assistenten har en invandrarmedarbetare med ingående kunskaper i språk och levnadsförhållanden i det land som är i fråga cirka fem samtal med föräldrarna. Under dessa samtal försöker utredarna få till stånd en samförståndslösning mellan föräldrarna. Om detta inte lyckas skriver utredarna en utredning baserad på det material som kommit fram vid samtalen. Mellan varje samtal ges utredarna möjlighet till kvalificerad handledning av familjerådgivare med mångårig erfarenhet av samarbetssamtal.

Invandrarmedarbetarna har varierande utbildning. De flesta har utbildning eller yrkeserfarenhet som lämpar sig för socialt arbete. Någon har inte denna bakgrund utan har valts med hänsyn till personlig fallenhet för arbetsuppgiften. Medarbetarna har genomgått en introduktionskurs på sammanlagt tre halva arbetsdagar. Under denna har genomgåtts lagstiftning och praxis i fråga om föräldraansvar och umgängesrätt, konflikten mellan föräldrarna sedd ur ett kristeoretiskt betraktelsesätt samt barns upplevelser av skilsmässa och separation.

K. Ett annat problem är när parterna är bosatta i olika kommuner långt ifrån varandra. Samarbetssamtalen förutsätter en viss regelbundenhet (se ovan under F). Detta skapar problem av inte minst ekonomisk art för förälder som bor långt från den ort där samtalen skall äga rum. Det kan komma att krävas att en av föräldrarna tar ledigt från arbetet någon dag varje vecka under en längre period med avdrag på lönen som följd. Vidare kan kostnader för resor bli avsevärda. Det är därför angeläget att i första hand kommunerna skapar former för att ekonomiskt hjälpa förälder i en sådan situation.

Tidsfaktorn

Det har på vissa håll – särskilt från domarpersonal – hävdats att samarbetssamtalen kan bidra till att förlänga skilsmässokonflikten mellan föräldrarna eftersom domstolens avgörande av frågan om föräldraansvaret fördröjs i de fall föräldrarna inte når en samförståndslösning. För vissa domstolar är det inte ovanligt med väntetider upp till och t. o. m. överstigande ett år innan begärd utredning om föräldraansvaret kommit rätten till handa. I flera fall har domstolen heller inte underrättats under väntetiden om vad som hänt med ärendet hos sociala nämnden.

Vi menar, av skäl som vi tidigare anfört, att värdet av att föräldrarna når en samförståndslösning i fråga om föräldraansvaret är så stort att man bör godta den extra tidsutdräkt som samarbetssamtalen kan medföra. Å andra sidan anser vi det vara av stor vikt att samarbetssamtalen är planerade, målinriktade och koncentrerade. Finner samtalsledarna att samtalen är gagnlösa bör samtalen inte fortsätta i onödan. I stället bör man i sådana fall snarast övergå till att göra utredning om föräldraansvaret. Vi vill i sammanhanget betona vikten av att den berörda domstolen fortlöpande hålls informerad om ärendets gång.

7.2.3.3 Utredning om föräldraansvaret eller umgängesrätten

Även om kommunerna åläggs en skyldighet att ge föräldrar som tvistar om föräldraansvaret eller umgängesrätten möjlighet till samarbetssamtal är det realistiskt att räkna med att vissa föräldrar inte kommer att kunna eller vilja utnyttja erbjudandet. Det kan, som tidigare angetts, bero på ekonomiska faktorer, språkförbistring eller allmän misstänksamhet mot systemet. I sådana situationer torde enda möjligheten vara att göra en utredning. Vidare måste utredning göras i de fall där samarbetssamtalen inte lett till samförståndslösning.

Som beskrivits i föregående avsnitt har den traditionella utredningsmetodiken kritiserats allt mer under senare år. Denna kritik har lett till – förutom att flera kommuner prövar konfliktbearbetningsmodellen – även att man på många håll börjat ifrågasätta om inte utredningarna kunde ske på annorlunda sätt. Försök har bl. a. gjorts i Stockholm och Malmö i detta hänseende. Syftet med den nya utredningsmetodiken har varit att söka uppnå en samförståndslösning mellan föräldrarna och skapa bättre kommunikationer mellan dem till fromma för de fortsatta kontakterna när det gäller barnet. De utredare som arbetat efter detta nya synsätt har positiva erfarenheter. I Stockholm gjordes fram till årsskiftet 1978/79 23 utredningar enligt ny modell. I 12 av dessa ärenden enades föräldrarna under utredningens gång om föräldraansvaret.

Med utgångspunkt från de erfarenheter som vi fått ute i landet när det gäller utredningar om föräldraansvaret vill vi här ta upp några faktorer som vi anser bör prägla en sådan utredning.

A. I syfte att nedbringa tiden för utredningsförfarandet bör föräldrarna kontaktas snarast möjligt.

B. Föräldrarna bör om möjligt delta gemensamt i samtal med utredaren.

C. Det bör framhållas för föräldrarna att det är deras konflikt och att de måste hjälpa till att lösa tvisten tillsammans inte minst för barnens skull. Det bör dock betonas att det är fråga om en utredning och inte den tidigare beskrivna formen av samarbetssamtal.

D. Utredaren bör ta kontakt med barnen under utredningen och söka utröna deras åsikt i sammanhanget. Beroende på barnets ålder och mognadsgrad samt andra faktorer kan det ibland vara bättre att begära hjälp av barnpsykologisk expertis eller kontaktperson[1] för att utröna barnets vilja. Många gånger kan det vara värdefullt för utredaren att se barnet i dess hemmiljö tillsammans med föräldrarna. Enligt gällande ordning är det vanligt att utredaren talar med barn som uppnått 10–12 års ålder. Enligt vår mening bör utredaren tala med barnet så snart detta är möjligt med hänsyn till barnets utvecklingsgrad.[2] Vi vill dock i sammanhanget betona att barnet inte bör pressas till att ha en åsikt i frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten.

E. Restriktivitet bör gälla när det är fråga om att ta in referenser i utredningen. I första hand bör bara kontaktas personer med speciell kunskap

[1] Se kap. 10.

[2] Se vidare följande avsnitt.

om barn t. ex. personal vid daghem, förskolor, skolor och fritidshem. Mindre vikt bör läggas vid uttalanden som görs av släktingar, vänner, arbetsgivare etc.

F. Utredaren bör sträva efter att i möjligaste mån begränsa utredningen. Utlåtandet bör mynna ut i den lösning av konflikten som är förenlig med barnets bästa. Därigenom behöver inte någon förälder utpekas som olämplig eller mindre lämplig än den andra föräldern. Detta kan nämligen i sin tur på ett konflikthämmande sätt styra insamlandet av uppgifter om och från föräldrarna. Frågan om vilka faktorer som bör vara vägledande när det gäller att avgöra vad som är förenligt med barnets bästa diskuteras i 7.2.3.8.

G. Om möjligt bör fler än en person arbeta med utredningen. Skälet härtill är delvis detsamma som gäller önskemålet om två samtalsledare vid samarbetssamtalen. Dessutom torde riskerna därigenom minska för att utredningen styrs av subjektiva värderingar. Detta skulle i sin tur kunna medverka till att föräldrarna ställer sig mer positiva till utredningen och dess slutsatser, vilket torde vara av betydelse för det framtida samarbetet om barnen.

H. Vid rekrytering av utredare bör stora krav ställas på deras kompetens och kunskap i fråga om människor – såväl vuxna som barn – och relationer mellan människor. Det är sålunda viktigt att utredaren får erforderlig utbildning och handledning.

I. Utredningen bör i allmänhet bedrivas med största möjliga skyndsamhet så att inte inblandade föräldrar och barn utsätts för onödig press och ovisshet inför framtiden.[1] Speciellt för mindre barn, vars tidsupplevelser inte överensstämmer med vuxnas, kan byte av en invand miljö medföra stora risker för deras utveckling.[2] Särskild tidspress bör ligga på sådana utredningar som följer efter samarbetssamtal som inte lett till samförståndslösning. Tidsfaktorn får dock vägas mot värdet av att föräldrarna når samförståndslösning i frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten. I vissa fall kan föräldrarna behöva tid på sig att komma fram till en gemensam lösning. Utredningen bör därför inte urskillingslöst drivas på utan utredarna bör under hela utredningsarbetet vara öppna och lyhörda för samförståndslösningar även om dessa skulle dra ut något på tiden. Liksom betonats beträffande samarbetssamtalen är det viktigt att den domstol, som begärt utredningen, fortlöpande (förslagsvis minst varje kvartal) hålls underrättad om ärendets gång.

7.2.3.4 Hörande av barnet

En mycket känslig och besvärlig fråga är om och i vilken utsträckning barnet skall höras när tvist mellan föräldrarna föreligger i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Enligt nuvarande praxis är det vanligt att vårdnadsutredaren efterhör barnets åsikt om barnet är minst 10–12 år. Vanligtvis pressas inte barnet till en åsikt i frågan utan det blir mera fråga om ett samtal kring den rådande situationen. Stor försiktighet iakttas i all-

[1] Se bl. a. JO 1969 s. 242, 1972 s. 226 och 1976-04-12 i ärende nr 3383/74.

[2] Goldstein, Freud, Solnit: Barnens rätt – eller rätten till barnet? (1978) s. 16.

mänhet när det gäller redovisning i utredningen av vad barnet anförtrott utredaren.

Som betonats i annat sammanhang skall barnet inte behöva ta ställning i föräldrarnas konflikt. Ett sådant ställningstagande kan hos barnet skapa lojalitetskonflikt och skuldkänslor. Många gånger torde det därför inte vara lämpligt att barnet handlar som part[1] i tvisten om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Fråga uppkommer då om barnets egen vilja på annat sätt bör kunna tas in i processen.

När det gäller samarbetssamtalen har vi tidigare anfört att de i första hand är avsedda att ge föräldrarna möjlighet att nå en samförståndslösning som gagnar alla inblandade parter. Samtalen syftar således till att göra föräldrarna till bra skilsmässoföräldrar. Det är viktigt att barnet får möjlighet att delta i något skede av samtalen. Vanligtvis torde det vara bäst att samtalen nått ett sådant stadium att föräldrarna har börjat samarbeta. Barnets deltagande i samtalen är viktigt dels för att barnet därigenom får möjlighet att uttrycka sin egen vilja i sammanhanget och dels för att det vid samtalen kan framkomma omständigheter i övrigt som kan vara väsentliga att diskutera med föräldrarna, t. ex. skuldkänslor, rädsla och besvikelser hos barnet med anledning av föräldrarnas konflikt. Vid samtalen kan vidare barnet förberedas på konsekvenserna av en samförståndslösning mellan föräldrarna i frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten.

Vid utredning om föräldraansvaret eller umgängesrätten är det känsligare att utröna barnets vilja. De uppgifter som barnet lämnar till utredaren förutsätts ju bli redovisade i utredningen eller i vart fall invägda i den helhetsbedömning som utredaren gör i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Det är därför lika viktigt att utredaren respekterar att barnet inte vill ta ställning som att utredaren tar hänsyn till barnets eventuella önskemål i sammanhanget. Utredaren bör vara mycket försiktig vid redovisning av barnets synpunkter. I annat fall föreligger risk att vad barnet sagt används på ett negativt och för barnet skadligt sätt långt efter det att tvisten om föräldraansvaret eller umgängesrätten avgjorts.

Samtalsledaren respektive utredaren bör träffa barnet såväl enskilt som i sällskap med föräldrarna gärna i familjens hemmiljö. Det kan vara viktigt för barnet att få tala med någon utomstående utan att föräldrarna hör på. Det torde även vara värdefullt för samtalsledaren respektive utredaren att få se hur familjen fungerar tillsammans. Samtalen bör ha karaktären av en diskussion kring den rådande situationen i stället för ett efterhörande av barnets åsikt. Detta är viktigare ju yngre barnet är.

Vi vill inte förorda att samtalsledaren respektive utredaren iakttar någon särskild åldersgräns när det gäller att samtala med barnet. I stället bör han eller hon göra detta så snart det är möjligt med hänsyn till barnets mognadsgrad. För framför allt barn upp till 12-årsåldern kan därvid hjälp av barnpsykiatrisk eller barnpsykologisk expertis behövas. Värdefulla iakttagelser av barnets relationer till föräldrarna kan beträffande yngre barn göras genom t. ex. s. k. projektiva tester.[2]

Vi har även övervägt möjligheten att barnet personligen skulle kallas att höras vid domstolsförhandling i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt. Vi har dock funnit detta vara en olämplig ordning – även för äldre barn – med hänsyn till frågans mycket känsliga karaktär.

Frågan vilken hänsyn som bör tas till viljeyttring från barnet diskuteras i avsnitt 7.2.3.8.

[1] Ang. barnets partställning, se kap. 9.

[2] Se vidare bl. a. Gudrun Brun: Barn och skilsmässa (1974)

7.2.3.5 Socialnämndens yttrande

Kritik mot och försvar för nuvarande ordning

Enligt gällande ordning underställs vårdnadsutredningen sociala nämndens prövning. Nämnden i plenum tar upp utredningen vid sammanträde. Parterna har möjlighet att få företräde inför nämnden och utveckla sin sak med eller utan juridiskt ombud. Nämnden avger därefter utlåtande på grundval av vad som framkommit i utredningen och vid sammanträdet. Utredningen skickas därefter tillsammans med sociala nämndens yttrande till domstolen.

Detta förfarande har från olika håll blivit föremål för kritik. Många menar att den mellankommande prövning som sker i nämnden är ägnad att förstärka konflikten mellan föräldrarna. Det blir därigenom ytterligare en instans där föräldrarna har möjlighet att visa upp sin egen lämplighet och den andres olämplighet som vårdnadshavare (föräldraansvarig). Nämndens prövning förlänger också den tid under vilken föräldrar och barn får leva i ovisshet om framtiden. Vidare har ifrågasatts om nämnden, bestående av lekmän, har tillräckliga förutsättningar att bedöma frågor som rör föräldraansvaret.[1]

Mot denna kritik har bl. a. hävdats att det behövs en instans som bevakar att utredningarna om föräldraansvar håller godtagbar kvalitet. Vidare har betonats intresset av ett starkt och bevarat lekmannainflytande.

En undersökning[2], som har gjorts av 75 tvistiga vårdnadsmål, avgjorde under tiden 1976–78, visar att i 89 % av målen har utredarens förslag överensstämt med den sociala nämndens utlåtande. Vidare visar undersökningen att sociala nämndens utlåtande i sin tur i 74 % av målen överensstämmer med tingsrättens dom och i 82 % med hovrättens dom. Överensstämmelse till 73 % förelåg mellan utredarens förslag och tingsrättens dom.

Frågan om delegation

Enligt 3 kap. 12 § kommunallagen (1977:179) ges möjlighet för kommunstyrelse, om fullmäktige beslutar det, att uppdra åt särskild avdelning, bestående av ledamöter eller suppleanter i styrelsen, åt ledamot eller suppleant eller åt tjänsteman hos kommunen att på styrelsens vägnar besluta i viss grupp av ärenden, vilkas beskaffenhet skall anges i av fullmäktige antaget reglemente eller i särskilt beslut. Beslut som fattas på grund av delegation är i alla avseenden att anse som ett av styrelsen fattat beslut. Ett med stöd av delegation fattat beslut kan inte återkallas av styrelsen. Styrelsen får dock återkalla delegationen. Beslut som fattats med stöd av delegation skall anmälas till styrelsen.

Vad gäller barnavårdsnämnd är delegationsrätten främst av rättssäkerhetsskäl begränsad i vissa hänseenden som framgår av 7 § BvL. Däri föreskrivs bl. a. att uppdrag som avses i 3 kap. 12 § andra stycket kommunallagen (1977:179) inte får omfatta befogenhet att fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt föräldrabalken utom i vissa angivna fall. Begränsning av delegationsrätten torde formellt inte föreligga i fråga om yttranden i vårdnadsärenden. En annan sak är att delegationsrätten används

[1] Se t. ex. H. Danefjäll: Domstolens handläggning av vårdnadstvister (1970) s. 110.

[2] B. Adamsson: Data om tvistiga vårdnadsmål. Uppsats i tillämpade studier vid Stockholms universitet vt 1979.

mycket sällan när det gäller denna ärendekategori. I Stockholm tillämpas dock med stöd av ett Kung. brev[1] delegationsrätten allmänt i dessa ärenden.

I propositionen till ny kommunallag[2] redovisar föredragande departementschef bl. a. följande principiella synpunkter på delegationsinstitutets användning.

> När det gäller att bedöma i vilken utsträckning nämndernas beslutanderätt bör få delegeras får man göra en avvägning mellan demokratiaspekter och kravet på effektivitet i förvaltningen. Detta innebär bl. a. att de förtroendevalda bör kunna följa den fortlöpande verksamheten även om man inte fattar beslut i varje enskilt ärende. Delegation i mindre viktiga ärenden kan ge de förtroendevalda möjlighet att ägna mer tid åt planering, riktlinjer och andra principiella frågor. Delegation bör förekomma främst i rutinärenden t. ex. ärenden där det är fråga om en direkt tillämpning av riktlinjer som nämnden fastställt. Några närmare anvisningar för tillämpningen av delegationsinstitutet bör inte ges i lag.

Delegation av yttranden i mål om föräldraansvaret eller umgängesrätten torde sålunda inte direkt överensstämma med de intentioner som ligger bakom kommunernas delegationsrätt. Å andra sidan kan ifrågasättas om dessa ärenden är av den karaktären att de lämpar sig för prövning av en nämnd sammansatt av ett flertal förtroendevalda. Den kritik som ovan redovisats mot att sociala nämnden skall avge yttrande i mål angående föräldraansvar eller umgängesrätt utgör enligt vårt förmenande skäl att överväga delegationsrätt i dessa fall. Det bör i sammanhanget erinras om att nämnden endast skall avge yttrande i ärendet och att det är domstolens sak att besluta i frågan. Lekmannainflytande finns sålunda vid frågans slutliga avgörande.

Enligt vår uppfattning bör sålunda även fortsättningsvis kommunen ha möjlighet att delegera yttranden i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt. Denna möjlighet bör få ökad användning. Detta torde kräva ändring av barnavårdslagens bestämmelser om delegationsrätt med hänsyn till den omarbetning som vi föreslår av 6 kap. FB.

Delegation på annat sätt än som anges i kommunallagen bör inte få förekomma. Det bör sålunda inte vara möjligt för socialnämnden att delegera beslutanderätt till ledamot eller suppleant i förening med tjänsteman. Delegation bör enligt vår mening i första hand ifrågakomma till en liten grupp av förtroendevalda eller tjänsteman. Beslut som fattas med stöd av delegation skall anmälas till nämnden i den ordning som nämnden själv bestämmer. Nämnden kan när som helst återkalla delegationsrätten. Nämnden kan också ingripa i ett enskilt ärende genom att själv ta över ärendet och besluta i det. Det kan t. ex. gälla ett principiellt viktigt ärende, som nämnden anser sig böra besluta samfällt i.

Med detta föreslag anser vi att en ändamålsenlig avvägning skapas mellan expertkompetens och förtroendemannainflytande när det gäller yttranden i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt. Genom att gruppen, om delegation sker till en grupp, bör kunna sammanträda med kortare varsel än fullsutten nämnd vinner man också tid vilket – som vi omtalat tidigare – är viktigt inte minst för barnet. Om delegation sker till en tjänsteman kan man vidare i många fall undvika den förstärkning av konflikten mellan föräldrarna som kan uppkomma vid ett nämndsammanträde, eftersom be-

[1] SFS 1974:1104.

[2] Prop. 1975/76:187.

hovet av att höra parterna då torde vara mindre.[1] Slutligen skapar man möjlighet till smidigare arbetsformer mellan utredare och nämnd och möjligheter till ökad kunskap och kompetens hos dem som har att avge yttrande i ärendet.

Vi har även övervägt om socialnämnden helt skulle kunna frikopplas från inflytande i ärenden om föräldransvar eller umgängesrätt. Utredningar i dessa frågor skulle då få karaktären av rena sakkunnigutlåtanden. Ett problem med en sådan lösning är vem som skall ha ansvar för att en lämplig person utses som utredare. Detta är en uppgift som naturligen bör ligga kvar hos socialnämnden. En fullständig frikoppling torde sålunda vara olämplig.

7.2.3.6 Domstolens interimistiska bedömning

Rätten kan enligt gällande ordning förordna om vårdnad (föräldraansvar) och umgängesrätt även för tiden intill dess laga kraft ägande dom i målet föreligger. Sådant förordnande sker i allmänhet i anslutning till första inställelse vid domstolen. Underlag för rättens förordnande är huvudsakligen parternas uppgifter vid denna förhandling samt eventuellt vissa muntliga uppgifter från sociala nämnden.

Rättens interimistiska förordnande är sålunda baserat på ett magert underlag. Trots detta spelar dessa beslut – framför allt när det gäller föräldraansvaret – en betydelsefull roll för domstolens slutliga ställningstagande i frågan. En undersökning som gjorts av 75 tvistiga vårdnadsmål, avgjorda under tiden 1976–1978,[2] visar bl. a. att det interimistiska förordnandet till 78 % för tingsrätt och 77 % för hovrätt överensstämde med den slutliga domen och att domstolarna många gånger även åberopar den s. k. status-quo-presumtionen[3] som ett argument i sammanhanget. Detta torde sammanhänga med att processen om föräldraansvaret ofta tenderar att dra ut på tiden. Enligt en undersökning[4] tog ca en tredjedel av alla undersökta mål om föräldraansvar (26 st.) i anspråk mer än ett år från domstolens remiss om utredning till slutlig dom. För mer än hälften var handläggningstiden mer än fem månader. Domstolarnas synsätt delas av barnpsykologisk expertis som understryker behovet för barnet av varaktiga förhållanden i fråga om relationer, miljö och miljöpåverkan. Ju yngre barnet är desto större är detta behovet.[5]

Som vi tidigare anfört under kapitel 4 delar vi uppfattningen att barnet behöver ett stabilt och varaktigt förhållande till förälder. I processer om föräldraansvaret bör därför alltid tidsaspekten noggrant beaktas av samtliga inblandade såsom socialnämnden, domstolen och parternas ombud så att processen inte onödigtvis förlängs. Vi menar dock att detta inte kan vara tillräckligt för att tillgodose barnets behov av ostörda förhållanden. För det lilla barnet utgör längre avbrott i kontakten med förälder en mycket stor påfrestning. Det föreligger därmed risk för att barnets trygghetskänsla blir allvarligt störd. Inte minst allvarligt är upprepade avbrott i kontakten med förälder. Sådana kan leda till att barnets känslomässiga bindning till förälder försvagas. Barnet har under sina första år ett mycket stort behov av den trygghet som det innebär att ha föräldrarna i sin närhet. När barnet blir

[1] Parternas rätt att bli hörda när det gäller yttrandeärenden vid sociala nämnden torde vara fakultativ dvs. nämnden är inte skyldig att kalla parterna till muntlig förhandling. Se vidare G. Krantz: Rätt och rättsskydd i den sociala barn- och ungdomsvården s. 161 f.

[2] Se s. 104 fotnot 2.

[3] Med status-quo-presumtion avses principen att barn inte i onödan bör flyttas från sin invanda miljö. Se t. ex. NJA 1960 s. 323.

[4] I Wetter: Vårdnadsfrågor i samband med äktenskapsskillnad. Uppsats i tillämpade studier vid Stockholms universitet (ht 1977).

[5] Se t. ex. Goldstein, Freud, Solnit: Barnets rätt – eller rätten till barnet (1978).

litet äldre behöver de föräldrarna att identifiera sig med och efterlikna. Sådan identifikation sker bäst då de känslomässiga banden är stabila. Ett avbrytande av den känslomässiga kontakten med förälder kan utgöra en mycket stor påfrestning för barnet och medföra risker för dess personlighetsutveckling, både den intellektuella och känslomässiga.

Vi anser det därför vara av stor vikt att barnet i möjligaste mån redan från början av en skilsmässokonflikt får en placering som på goda grunder kan bedömas bli den slutgiltiga. Är föräldrarna ense om barnets placering fram till dess frågan kan slutligen prövas torde i de flesta fall barnets intresse bäst gagnas av denna överenskommelse. Vi anser därför att en sådan uppgörelse bör kunna godtas utan vidare prövning. Är föräldrarna inte ense i denna fråga kan domstolen däremot behöva ett bättre underlag för sitt interimistiska ställningstagande. För dessa fall föreslår vi därför att rätten – i syfte att skaffa sig ett bättre underlag – skall ha möjlighet att skyndsamt inhämta upplysningar från socialnämnden. Det torde vara lämpligt att ärendet delegeras i första hand till någon tjänsteman vid nämnden. Härigenom torde tid kunna vinnas. Målsättningen för nämnden bör i dessa fall vara att så snabbt som möjligt skaffa upplysningar om familjen i frågor som kan vara värdefulla vid domstolens ställningstagande. Mer än 14 dagar bör om möjligt inte tas i anspråk för att ge domstolen dessa upplysningar. Vanligtvis torde väl ett gemensamt samtal med föräldrarna och om möjligt barnet kunna bilda stommen.

För rättens del blir det, om behov av upplysningar från socialnämnden föreligger, fråga om att sätta ut ny förhandling efter lämplig tid. Vi menar att några veckors fördröjning med att meddela det interimistiska beslutet i de allra flesta fall inte kan ha någon avgörande betydelse. I vart fall bör denna olägenhet i tveksamma fall vara obetydlig jämfört med att ha ett bristfälligt underlag för det interimistiska beslutet.

Vi föreslår att det interimistiska beslutet i första hand får omfatta endast var barnet skall bo samt eventuell umgängesrätt. Ett sådant förordnande blir mindre ingripande än ett beslut om föräldraansvar. Barnet blir inte helt berövat någon av sina föräldrars medansvar. Ingen förälder blir helt avskuren från ansvaret för barnet. Detta borde vara ägnat att hos föräldrarna förstärka känslan av ansvar och intresse för barnet.

Huvudregeln bör sålunda vara att det gemensamma föräldraansvaret består intill dess rätten slutligt avgjort tvisten om föräldraansvaret. Förordnande om bostad bör alltefter omständigheterna i det enskilda fallet kunna ha olika form. Det kan avse att barnet skall bo hos en viss förälder. Vidare bör kunna förordnas att barnet skall bo på en viss bostadsadress. Slutligen bör förordnandet kunna ha den utformningen att det ankommer på viss förälder att bestämma var barnet skall bo.

Om det av någon anledning skulle visa sig nödvändigt att skilja förälder från föräldraansvaret omedelbart t. ex. på grund av missbruk vid utövande av ansvaret står dock denna möjlighet till buds.

En fråga som har samband med det interimistiska förordnandet är huruvida man bör tillåta att muntlig bevisning upptas vid förberedelsen. Enligt gällande ordning kan muntlig bevisning i princip endast upptas vid huvudförhandling.[1] Genom bevisupptagning under förberedelsen skull underlaget för rättens interimistiska ställningstagande kunna breddas. Å andra

sidan föreligger risk att tyngdpunkten beträffande utredningen av fråga om föräldraansvaret förskjuts till ett alltför tidigt stadium av rättegången. Vidare kan hävdas att bevisupptagning vid förberedelsen skulle kunna leda till att motsättningarna mellan föräldrarna skärptes. Den betänktetid som är föreskriven vid äktenskapsskillnad för det fall föräldrarna har barn under 16 år har direkt motsatt syfte, dvs. att ge föräldrarna tid att komma överens. Det kan också anföras att det interimistiska beslutet skulle förlora sin karaktär om vittnesbevisning tilläts under förberedelsen. Parternas ombud skulle regelmässigt komma att se sig nödsakade att begära bevisupptagning för att tillgodose sina klienters intressen.

Mot bakgrund av det anförda vill vi inte föreslå någon möjlighet att höra vittnen och sakkunniga under förberedelsen i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt.

En annan fråga som har samband med det interimistiska förordnandet är hovrättens behandling av sådant förordnande som överklagas. Hovrätten kan enligt 52 kap. 8 § RB förordna att part eller annan hörs muntligen i hovrätten, om det är erforderligt för utredningen. Regelmässigt avgörs dock ärenden, som avser interimistiska beslut, på handlingarna i hovrätten. Vi finner detta otillfredsställande när det gäller frågor av så betydelsefull, ingripande och känslig natur som föräldraansvar och umgängesrätt. För att hovrätten skall kunna bilda sig en självständig uppfattning i dessa frågor torde det vara nödvändigt att parterna hörs muntligen. Vi anser därför att hovrätten i princip skall kalla parterna till muntlig förhandling när fråga är om överprövning av interimistiskt beslut om föräldraansvar eller umgängesrätt.

7.2.3.7 Alternativt förslag om förordnande om bostad för barnet

I huvudförslaget föreslås att rätten interimistiskt skall kunna förordna om barnets bostad. Däremot skall rätten inte slutligt kunna förordna om bostad för barnet. Ett alternativförslag är att rätten skall kunna meddela ett sådant slutligt beslut. Förordnandet om bostad för barnet blir då ett alternativ till att förordna om föräldraansvaret. Föräldrarna skulle sålunda kunna behålla det gemensamma föräldraansvaret efter skilsmässa eller separation även om de inte kan komma överens om var barnet skall bo. Detta skulle ligga i linje med huvudprincipen om gemensamt föräldraansvar och att båda föräldrarna bör ges bättre möjligheter än f. n. att ta på sig ansvar för barnet när de bor åtskilda. En annan fördel kan vara att en utredning om var barnet skall bo i allmänhet skulle kunna bli mindre omfattande än om utredningen avser föräldraansvaret. Utredningen skulle endast behöva inriktas på var det är mest praktiskt och ändamålsenligt att barnet bor. Ingen av föräldrarna skulle behöva känna sig utpekad som mindre lämplig än den andre, vilket skulle kunna ha viss psykologisk betydelse för föräldrarna.

[1] 35 kap. 8 § RB.

7.2.3.8 Domstolens slutliga bedömning

Gällande praxis

Enligt nuvarande ordning skall domstolens prövning av vårdnadsfråga (fråga om föräldraansvaret) grundas på vad som är bäst för barnet. Lagstiftarens intentioner har uppenbarligen varit att i första hand barnets intresse bör tillgodoses vid ställningstagandet. Lagstadgandet om domstolens prövning (6 kap. 7 § FB) bygger på antagandet att föräldrarna vet bäst var som är till gagn för barnet och att föräldrarna är bättre som vårdnadshavare för barnet än tredje man. Sålunda skall en överenskommelse mellan föräldrarna om vårdnaden i princip godtas av domstolen. Vidare skall i en vårdnadstvist någon av föräldrarna utses till vårdnadshavare om det inte med hänsyn till barnets bästa är uppenbart att ingen av föräldrarna bör ha vårdnaden.

Statistiska undersökningar och rättspraxis visar att även domstolarna utgår från vissa givna utgångspunkter s. k. presumtioner vid bedömning av vårdnadstvister. De vanligaste presumtionerna torde vara följande.

- Barnet bör inte bli utsatt för miljöbyte utan starka skäl (status-quo-presumtionen).
- Små barn, särskilt flickor, bör vara hos modern. Äldre barn, särskilt pojkar, bör vara hos fadern.
- Syskon bör som regel inte skiljas åt.

En undersökning som gjorts av familjelagssakkunniga (1973)[1] visar den procentuella fördelningen av barnen i tvister om föräldraansvaret (vårdnaden).

Modern	Delat	Fadern	Bastal
74 %	16 %	10 %	90

Dessa siffror kan jämföras med en senare undersökning[2] som visar följande siffror: 56 % för modern, 20 % för delad syskonskara och 20 % för fadern.

Undersökningen av familjelagssakkunniga visar också barnens procentuella fördelning mellan föräldrarna i förhållande till ålder enligt följande (s. 66).

	–3	3–6	7–12	13–16	16–
Mannen	7	10	12	16	20
Båda	0	2	4	2	4
Kvinnan	93	88	84	82	76
Summa	100	100	100	100	100
Bastal	263	598	758	374	249

Det kan på grundval av det statistiska materialet konstateras att föräldraansvaret vid tvist i de flesta fall tillfaller modern. Fadern har emellertid numera större möjligheter än tidigare att få föräldraansvaret. Det kan av

[1] SOU 1975:24 Vårdnad och underhåll: en undersökning vid tingsrätter och allmänna advokatbyråer hösten 1973 (Jan Trost) s. 118.

[2] B. Adamsson: Data om tvistiga vårdnadsmål. Uppsats i tillämpade studier vid Stockholms universitet vt 1979. Jfr även med socialstyrelsens vårdnadsenkät "Mamma, pappa eller båda" som kommer i serien Socialstyrelsen redovisar under hösten 1979.

siffrorna vidare konstateras att fadern har mycket små möjligheter enligt gällande praxis att få föräldraansvaret för små barn.

De redovisade presumtionerna brukar inte ensamma vara avgörande vid domstolens slutliga bedömning utan får mera uppfattas som viktiga faktorer i helhetsbilden. Genom olika undersökningar[1] har man sökt få fram vilka övriga faktorer som spelar in i sammanhanget. Undersökningarna har utgått från den argumentering som förs i vårdnadsutredningarna. Med hänsyn till den stora betydelse utredningarna har för domstolens slutliga ställningstagande[2] torde man kunna dra slutsatsen att dessa argument även spelat betydande roll för domstolarnas bedömning.

Brofalk – Ottersten har som kriterier på förälders lämplighet som vårdnadshavare nämnt t. ex. "likhet med barnet", förståelse för barnets reaktioner, emotionella och intellektuella förutsättningar, personlig mognad, barnvänlighet, uthållighet, förmåga att förstå barnets känslor och behov samt förmåga att tillfredsställa dessa. Viktigt anses också vara att se vilket behov föräldern tillfredsställer hos sig själv genom att få ha barnet hos sig. De utredare som Brofalk – Ottersten intervjuat betonade också att den förälder som har största förmågan att samarbeta och att handskas med umgängesrätten måste anses som den lämpligaste föräldern eftersom detta visar att föräldern kan bearbeta och handskas med konflikten. Kriterier som anses positiva är t. ex. förmåga att ge kärlek, värme, trygghet, stabilitet, insikt och förmåga till konfliktbearbetning. Negativa kriterier anses vara t. ex. hårdhet, kyla, labilitet, psykiska egenheter m. m.

Cardell, som intervjuat 13 vårdnadsutredare i Uppsala, har tagit upp även vissa andra betydelsefulla kriterier t. ex. kriminalitet, missbruk av beroendeframkallande medel, barnets egna önskemål samt den känslomässiga kontakten mellan barn och förälder.

De nämnda undersökningsresultaten överensstämmer väl med vad som framkommit i socialstyrelsens vårdnadsenkät.

När det gäller barnets egna önskemål visar den ovan nämnda undersökningen av tvistiga vårdnadsmål 1976–1978[3] att domstolarna lägger ingen eller ringa vikt vid barns önskemål före 10–12-årsåldern men att därefter barnets åsikt med stigande ålder tillmäts allt större betydelse vid domstolens slutliga bedömning.

Vad är förenligt med barnets bästa?

Som redovisats ovan är f. n. "barnets bästa" ledstjärnan för domstolens bedömning av en vårdnadsfråga. Uttrycket "barnets bästa" har på senare år kritiserats. Goldstein-Freud-Solnit[4] föreslår i stället att uttrycket "det minst skadliga av tillgängliga alternativ för att trygga barnets uppväxt och utveckling" bör vara mottot vid all placering av barn. Författarna menar att uttrycket "barnets bästa" i motsats till "minst skadliga" inte förmedlar till beslutsfattarna att barnet redan är ett offer för sin miljö, att det är i stor fara och att ett snabbt ingripande är nödvändigt för att hindra att barnets chanser till en sund utveckling ytterligare försämras. Vidare anser författarna att uttrycket barnets bästa, i den tolkning juridiska och administrativa myndigheter ger det, i praktiken inte kommit att avse barnets bästa. Omtanken

[1] Se t. ex. Brofalk-Ottersten: Bedömning av barn och föräldrar vid vårdnads- och umgängestvister, Ped. inst. vid Stockholms universitet (1970), Lennart Cardell: Vad är relevanta fakta enligt vårdnadsutredarna? Uppsats i tillämpade studier vid Uppsala universitet (ht 1974) samt socialstyrelsens vårdnadsenkät "Mamma, pappa eller båda".

[2] Se avsnitt 7.2.3.6.

[3] Se s. 104 fotnot 2.

[4] Barnets rätt – eller rätten till barnet (1978) s.56.

om barnet vägs ofta mot och får underordnas de vuxnas intressen och rättigheter. Många beslut om "barnets bästa" är enligt författarna en formalitet, skapad endast för att möta behov och önskningar hos de vuxna som tävlar om att få föräldraansvaret om barnet. Författarna menar att om man använder uttrycket "minst skadliga" i stället för "barnets bästa" tillåter man lagstiftare, domstolar och barnavårdande myndigheter att erkänna och ge sitt gensvar till de skadliga verkningar som varje omplacering av barn har. Det skulle tjäna som en påminnelse till beslutsfattarna att deras uppgift är att rädda så mycket som möjligt utifrån en otillfredsställande situation.

Den uppfattning som de amerikanska författarna ger uttryck för har vunnit genklang även i Sverige.

Vi delar i princip de amerikanska författarnas uppfattning om att uttrycket "barnets bästa" kan ge upphov till missförstånd beträffande barnets situation vid föräldrarnas skilsmässa eller separation. Uttrycket "minst skadligt" anser vi emellertid ha en för negativ klang i sammanhanget. Vi menar att barnets-bästa-begreppet bör tolkas så att domstolen vid sin bedömning skall söka efter det bästa av tillgängliga alternativ för att trygga barnets uppväxt och utveckling. Det må i sammanhanget nämnas att begreppet barnets bästa är vedertaget i stora delar av världen.

Med hänsyn till det anförda anser vi att barnets bästa – med den tolkning vi anförde ovan – även fortsättningsvis bör vara ledstjärnan vid bedömningar i fråga om föräldraansvaret och att umgängesrätten bör bedömas efter samma normer.

Vi övergår härefter till frågan vad som är förenligt med barnets bästa. Till en början vill vi slå fast att allmänna antaganden om vad som är till barnets bästa inte bör spela någon betydelsefull roll vid bedömning av en tvist om föräldraansvaret eller umgängesrätten utom när det gäller att barnet inte bör utsättas för miljöbyte utan starka skäl. Genom tillämpning av sådana antaganden föreligger risk att man bortser från viktiga faktorer i det enskilda fallet och därmed även från det aktuella barnets verkliga behov. Varje tvist om föräldraansvaret eller umgängesrätten bör i stället avgöras efter en nyanserad helhetsbedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Vi menar att varje sådan tvist är speciell och att några generella normer egentligen inte går att ställa upp för vilka faktorer som bör beaktas i den slutliga bedömningen. Vi vill ändå i det följande nämna några omständigheter som vi anser betydelsefulla.

Stor hänsyn bör alltid tas till viljeyttring från barnet. Problemet är att veta vad som är barnets verkliga vilja. Barn kan påverkas till att för stunden ha en viss viljeinriktning som inte kan anses överensstämma med barnets verkliga behov och intresse. Andra ovidkommande hänsyn kan också tillfälligt påverka barnets vilja. Vad barnet uttryckt som sin vilja kan därför enligt vårt förmenande aldrig bli helt utslagsgivande vid bedömning av fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt. Barnets vilja får i stället vägas in i helhetsbedömningen som en viktig faktor för vad som är förenligt med barnets bästa.

Barnets behov av stabilt och varaktigt förhållande till förälder[1] är också av väsentlig betydelse vid bedömning av vad som är förenligt med barnets bästa.

[1] Se vidare kap. 4

En annan viktig faktor är barnets behov av samhörighet med båda föräldrarna även när de bor åtskilda, särskilt vid bedömning av fråga om umgängesrätt. Det är betydelsefullt att föräldrarna kan samarbeta om umgängesrätten. En förälder som motarbetar eller försvårar barnets umgänge med den andre föräldern har ofta inte lyckats lösa sin skilsmässokonflikt på ett tillfredsställande sätt vilket kan få negativa konsekvenser för barnet. Förmågan att vara en bra skilsmässoförälder dvs. att inte låta konflikten med den andre föräldern påverka förhållandet till barnet anser vi viktig i sammanhanget.

Vardera förälderns känslomässiga anknytning till barnet måste också vägas in i bedömningen. Det gäller för förälder att ha förmåga att förstå barnets känslor och behov och att på lämpligt sätt tillfredsställa dessa. Vidare är mycket viktigt att förälder kan ge barnet kärleksfull omsorg.

Detta är några faktorer som vi anser väsentliga vid bedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Som vi tidigare anfört spelar givetvis andra faktorer också en betydelsefull roll. Vad vi anfört i kapitel 4 om barns behov bör därvid kunna tjäna som allmän vägledning för ett resonemang om vad som är förenligt med barnets bästa i det enskilda fallet.

7.2.3.9 Betänketid vid upplösning av gemensamt föräldraansvar

Enligt nuvarande ordning kan makar, som är ense om äktenskapsskillnad, få äktenskapet upplöst omedelbart. Om makarna begär det eller om make varaktigt bor tillsammans med eget barn under sexton år som står under den makens vårdnad skall äktenskapsskillnaden föregås av en sex månaders betänketid.[1] Tanken bakom betänketiden är huvudsakligen att så långt möjligt undanröja risken för förhastade beslut om skilsmässa, där barn är inblandade, med hänsyn till den ingripande betydelse beslutet får för barnet.

En skilsmässa eller separation mellan föräldrarna medför nästan alltid svåra påfrestningar för barnet. Det mister den nära kontakten med en av föräldrarna, som det i fortsättningen får träffa bara mera sporadiskt. Ibland kommer barnet att efter skilsmässan leva i en ofullständig familj, där det inte finns mer än en vuxen person.

Barnet behöver, som vi tidigare framhållit, för sin utveckling båda föräldrarna. Kan föräldrarna komma överens om att ha kvar det gemensamma föräldraansvaret även efter skilsmässan torde påfrestningarna för barnet i samband med skilsmässan inte bli så stora som när föräldrarna är oense och begär upplösning av det gemensamma ansvaret.

Vi har därför i tidigare sammanhang deklarerat att gemensamt föräldraansvar för barn bör vara det naturliga även efter skilsmässa eller separation.

Vill föräldrarna eller en av dem ha det gemensamma föräldraansvaret upplöst anser vi, mot bakgrund av vad ovan sagts, att kravet på att föräldrarna verkligen tänker igenom sin situation är större än om de har kvar det gemensamma ansvaret. Detta gäller oavsett om de är gifta med varandra eller inte.

Enligt nuvarande ordning gäller betänketiden bara föräldrar som önskar upplösning av äktenskap. Den faktiska situation som råder för föräldrar som inte är gifta med varandra torde emellertid i fråga om barnen inte

[1] 11 kap. 1 § GB.

skilja sig speciellt mycket från den som gäller för föräldrar i äktenskap. Vi anser därför rimligt att alla föräldrar med gemensamt föräldraansvar skall likställas i detta hänseende oavsett om de är gifta med varandra eller inte.

Mot bakgrund av det anförda föreslår vi att betänketid införs i alla fall när det gäller upplösning av gemensamt föräldraansvar. Vi anser det rimligt att begränsa bestämmelsen till att avse föräldrar som har barn under 16 år. Betänketiden föreslås sålunda gälla oavsett om föräldrarna är gifta med varandra eller inte och oavsett om de bor tillsammans eller inte. Är föräldrarna överens om att upplösa föräldraansvaret får förslaget i motsats till nuvarande ordning den följden att även föräldrar som inte är gifta med varandra får tid att ordentligt tänka över sin situation.

Vårt förslag innebär inte någon inskränkning i fråga om den ordning som nu gäller enligt GB. Sålunda skall även med vårt förslag betänketid finnas kvar om makarna begär det eller om barnet har faktisk gemenskap med styvförälder.

En brist med vårt förslag är att bestämmelsen om betänketid inte fångar upp det fall att föräldrarna bor tillsammans utan att vara gifta och utan att ha gemensamt föräldraansvar. Som vi tidigare anfört är vår strävan att så långt möjligt när det gäller barn likställa föräldrar som är gifta med varandra och föräldrar som inte är det eftersom den faktiska situation som dessa kategorier sinsemellan lever under vanligtvis är tämligen likartad. Vi finner det emellertid inte möjligt att i nu berörda hänseende åstadkomma likställighet eftersom upplösning av samboendet kan ske formlöst.

Det kan ifrågasättas om inte även överflyttning av föräldraansvaret från den ena föräldern till den andra borde föregås av betänketid. Som vi tidigare anfört vill vi så långt möjligt för barnets skull värna om det gemensamma föräldraansvaret och menar att upplösning av sådant ansvar inte får ske förhastat. Betänketid är ett sätt att ge föräldrarna möjlighet att besinna sitt gemensamma ansvar för barnet. Är fråga om överflyttning av föräldraansvaret från den ene föräldern till den andre anser vi det inte lika angeläget att ändringen föregås av betänketid.

8 Överlämnande av barn

8.1 Historik

Före år 1967 fanns inga särskilda bestämmelser angående myndighets medverkan för att få barn överlämnat. I praxis tillämpades sedan gammalt vissa exekutionsregler i utsökningslagen (UL).

38 § UL ansågs tillämplig när det förelåg dom eller interimistiskt beslut som reglerade fråga om barns överlämnande. Vårdnadshavaren respektive den umgängesberättigade kunde i sådant fall vända sig till överexekutor som förordnade om verkställighet och föreskrev hur den skulle genomföras. Vid verkställighet stod i praktiken valet mellan vitesföreläggande och hämtning genom utmätningsman.

När dom eller beslut inte förelåg kunde vårdnadshavaren enligt fast praxis begära handräckning hos överexekutor enligt 191 § UL för att få barnet överlämnat från den som hade hand om det. För genomförande av umgängesrätt som inte grundades på dom eller beslut av domstol ansågs däremot handräckning enligt 191 § UL inte kunna komma i fråga.

År 1955 tillkom genom en Kungl. cirkulärskrivelse[1] till de exekutiva myndigheterna vissa riktlinjer för förfarandet vid överlämnande av barn. Dessa riktlinjer ersattes år 1964 av vissa närmare föreskrifter i kungörelser om förfarandet hos överexekutor och utmätningsman.[2] Enligt dessa bestämmelser skulle överexekutor bl. a. höra barnavårdsnämnd och läkare i den mån det var behövligt. Vidare skulle förrättningsmannen, när beslut om överlämnande av barn skulle verkställas, så långt det var möjligt sörja för att verkställighet inte medförde skada för barnets hälsa.

8.2 Gällande rätt

Bestämmelser om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m. återfinns sedan år 1967 i 21 kap. FB. Vid utformandet av detta kapitel har den ledande tanken varit att barnet i möjligaste mån skall skonas från åtgärder som är skadliga för dess psykiska eller fysiska hälsa. Tvångsmedel anses dock inte kunna undvaras. Genom de nya bestämmelserna fick länsstyrelsen och sedan år 1971 länsrätten hand om mål om överlämnande av barn.

I första hand skall överflyttningen av barnet ske på frivillighetens väg. Enligt 2 § kan länsrätten sålunda uppdra åt barnavårdande organ att försöka

[1] SFS 1955:128.

[2] SFS 1964:846 och 847.

få överlämnandet till stånd frivilligt. Den som fått uppdraget skall, vanligtvis inom två veckor, lämna länsrätten en redogörelse för uppdraget.

Om försök till överflyttning av barnet på frivillighetens väg har misslyckats eller från början förefaller utsiktslöst får länsrätten tillgripa tvångsmedel för att överflyttningen skall komma till stånd (3 §). Valet av tvångsmedel skall rättas efter omständigheterna i varje särskilt fall. Länsrätten skall som regel i första hand förelägga och vid behov utdöma vite. I andra hand kan länsrätten förordna om hämtning.

Hämtning skall ske genom polismyndighetens försorg på ett för barnet så skonsamt sätt som möjligt. Vid hämtningen skall representant för barnavårdsnämnden och om möjligt läkare närvara. Om barnet inte bör flyttas på grund av sjukdom eller annat särskilt hinder möter mot överlämnandet, skall hämtningen uppskjutas (8 §).

I vissa fall kan länsrätten vägra verkställighet av hänsyn till barnets bästa. Om det är påkallat att fråga om ändring beträffande vårdnad eller umgängesrätt prövas av allmän domstol eller om risk, som inte är ringa, föreligger för skada på barnets kroppsliga och själsliga hälsa kan länsrätten sålunda vägra barnets överlämnande (5 §). Länsrätten får inte heller besluta om verkställighet mot barnets vilja, om det fyllt 15 år eller uppnått motsvarande mognad, med mindre det är nödvändigt av hänsyn till barnets bästa (4 §).

8.3 Utländsk rätt

Danmark

För verkställighet av beslut om föräldramyndighet kan exekutiv myndighet (fogden) anlitas. Hämtning och vite kan förekomma. Likaså kan om den som har föräldramyndigheten motsätter sig att umgängesrätten utövas den andre föräldern få exekutiv myndighets bistånd för att genomföra densamma. Även här kan vite och hämtning förekomma. Åtgärder för överlämnande får dock inte ske om barnets själsliga eller fysiska hälsa därvid skulle utsättas för fara. Den exekutiva myndigheten kan vidare tillkalla en person, eventuellt en representant för børne- og ungdomsværnet, för att tillvarata barnets intresse i saken.

Norge

Avgöranden om föräldramyndighet och umgängesrätt kan enligt gällande rätt verkställas med tvång. Detta gäller såväl för barn födda i som utom äktenskap. Däremot är reglerna om vilka tvångsmedel som får användas skilda beroende på om det gäller föräldramyndighet eller umgängesrätt. När fråga är om verkställighet av beslut eller dom rörande föräldramyndigheten kan såväl hämtning som vite förekomma. När fråga är om umgängesrätt kan endast vite användas.

Finland

I fråga om verkställighet av dom rörande vårdnad eller rätt till umgänge med barn gäller en särskild lag från år 1975 samt en samma år given förordning. De bestämmelser som finns i dessa författningar motsvarar i stort bestämmelserna i 21 kap. FB. Den finska lagstiftningen avviker dock från 21 kap. FB bl. a. därigenom att förordnande om verkställighet ankommer på överexekutor och inte på länsrätt. Vidare är vite det enda tvångsmedlet som kommer i fråga då verkställigheten avser umgängesrätt.

8.4 Utredningens överväganden och förslag

8.4.1 *Allmänt*

Som framgått av det tidigare anförda fanns före år 1967 inga särskilda bestämmelser angående myndighets medverkan för att få barn överlämnat. Sedan gammalt tillämpades de allmänna exekutionsreglerna i utsökningslagen. Barnet kom sålunda i detta hänseende i princip att likställas med vilket egendomsobjekt som helst beträffande vilken handräckning skulle ske.

Genom införande av de nya bestämmelserna i 21 kap. FB ändrades detta synsätt. Den ledande tanken vid utformandet av dessa bestämmelser var att barnet i möjligaste mån skulle skonas från åtgärder som är skadliga för dess psykiska eller fysiska hälsa. Att av hänsyn till barnet helt avstå från tvångsmedel lät sig dock inte göra. Det ansågs också på längre sikt kunna ligga i barnets intresse att effektiva medel för överlämnande står till buds.

Vi delar i princip det synsätt som legat till grund för bestämmelserna i 21 kap. FB. Sålunda är vi överens med lagstiftaren om att barn inte kan likställas med "döda" ting när det gäller handräckning. Vidare biträder vi uppfattningen att barn skall skonas från verkställighetsåtgärder som är skadliga för dess hälsa. Vi menar också att tvångsmedel inte helt kan undvaras i sammanhanget.

Även om vi sålunda i huvudsak delar lagstiftarens bakomliggande intentioner anser vi att bestämmelserna i 21 kap. FB alltjämt bär prägel av ett exekutionstänkande. Det gäller såväl språkbruket som det sakliga innehållet. Vi menar sålunda att ord som "verkställighet" och "överflyttning" är ägnade att leda tanken till att barnet är ett föremål som kan flyttas liksom vilken sak som helst. I fråga om det sakliga innehållet ägnas enligt vår uppfattning barnets behov alltför liten uppmärksamhet. Intresset av att domar och beslut skall genomföras har i stället fått för stark framtoning.

Enligt vår uppfattning bör även fortsättningsvis utgångspunkten vara att domstols dom eller beslut angående föräldraansvar eller umgängesrätt bör efterlevas. Den allmänna domstolens ställningstagande i detta hänseende får förutsättas vara grundat på vad som är förenligt med barnets bästa.[1] Vi menar dock att det finns situationer när barnet mår bäst av att överlämnande inte sker. Dessa situationer bör enligt vårt förmenande uppmärksammas mer än vad som f. n. sker. Vidare anser vi det för barnets skull

[1] Se avsnitt 7.2.3.8.

angeläget att föräldrarna även i mål av nu förevarande slag förmås att känna sitt ansvar och att åtgärder vidtas för att om möjligt komma fram till en samförståndslösning mellan föräldrarna.

Vi menar sammanfattningsvis att barnets bästa måste vara ledstjärnan vid bedömning av om överlämnande av barnet skall få ske. Vid avvägning mellan barns och förälders intresse i sammanhanget måste alltid barnets intresse väga tyngst. Ett överlämnande av barnet för att tillgodose förälders rätt enligt myndighets beslut e. d. bör sålunda inte få förekomma om det strider mot vad som är bäst sett från barnets synpunkt. I det följande tas närmare upp de möjligheter som enligt vår mening finns för att ändra nuvarande ordning så att den bättre tjänar barnets behov och intresse.

8.4.2 *Beslutande myndighet*

Vid införande av den nya lagen om överflyttning av barn år 1967 diskuterades bl. a. vilken myndighet som borde anförtros uppgiften att besluta i dessa frågor. Departementschefen[1] framhöll att valet av beslutande myndighet borde stå mellan länsstyrelse som barnavårdsmyndighet och allmän underrätt. Mot det senare alternativet talar, menade departementschefen, att underrätterna hittills inte ålagts verkställighetsuppgifter. Deras organisation och arbetsrutiner är inte anpassade för sådana frågor. Länsstyrelsernas organisation är däremot anpassad för praktiska verkställighetsfrågor och bör kunna möjliggöra den skyndsamma handläggning som i regel behövs i hithörande ärenden. Dessutom har länsstyrelserna erfarenhet av barnavårdsfrågor. De har tillgång till särskild sakkunskap i fråga om behandling av barn. Departementschefen förordade därför att länsstyrelserna blev beslutsorgan i ärenden om överflyttning av barn. Riksdagen beslutade också i enlighet härmed.

De skäl som låg till grund för att länsstyrelserna och sedermera länsrätterna blev beslutande organ i ärenden enligt 21 kap. FB har enligt vårt förmenande inte längre samma tyngd som vid lagens tillkomst. Sålunda har länsrätternas organisation fr. o. m. den 1 juli 1979 genomgått betydande förändringar. Länsrätterna har brutits ut från länsstyrelsernas organisation och blivit självständiga myndigheter. De likställs organisatoriskt med de allmänna domstolarna. Därigenom torde länsrätterna inte längre ha samma exklusiva tillgång till den barnkunskap i form av barnavårdskonsulenter som de tidigare haft. Länsrätterna har inte heller samma möjligheter att följa den barnavårdande verksamheten som länsstyrelserna. Det senare var ju ett av skälen att beslutanderätten i verkställighetsfrågorna ursprungligen las på länsstyrelserna.

Det kan visserligen fortfarande hävdas att länsrätten har en organisation som är väl anpassad för praktiska verkställighetsfrågor och för skyndsam handläggning. Vi menar emellertid att det ändå finns tungt vägande skäl som talar för att de allmänna domstolarna tar över frågor om överlämnande av barn enligt 21 kap. FB.

Ifrågavarande ärenden har mycket ofta mer eller mindre direkt samband med problemställningar som rör föräldraansvar och umgängesrätt. I sådana frågor har de allmänna domstolarna stor erfarenhet. Det förefaller därför både praktiskt och lämpligt att också genomförandet av sådana domar och beslut handhas av dessa domstolar.

[1] Prop. 1967:138.

Den handläggning som det i många fall kan bli fråga om även i mål rörande överlämnande av barn ligger mera i linje med de allmänna domstolarnas arbetsrutin än länsrätternas. Det kan sålunda bli fråga om att ha muntlig förhandling, vari medling mellan parterna utgör ett väsentligt inslag.[1] Vidare kan hörande av sakkunniga exempelvis psykologisk expertis bli nödvändigt. Domarpersonal vid underrätterna har erfarenhet av och rutin på sådana muntliga inslag i handläggningen.

När överlämnande av ett barn begärs längre tid efter det att frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten avgjorts är det inte sällan påkallat att föräldraansvaret eller utformningen av umgängesrätten tas upp till omprövning i stället för att överlämnande äger rum. Likaså kan, när part gång på gång återkommer med begäran om överlämnande av barn exempelvis för utövande av umgängesrätt, finnas skäl att ompröva tidigare dom eller beslut. En lämplig ordning skulle därvid kunna vara att låta de allmänna domstolarna besluta i frågor om överlämnande av barn och ge dem befogenhet att, när överlämnande begärs, självmant ta upp föräldraansvaret eller utformningen av umgängesrätten till omprövning om det är förenligt med barnets bästa.[2]

Prövas frågan om överlämnande av barn vid samma myndighet som tidigare prövat föräldraansvaret och umgängesrätten skapas enligt vårt förmenande bättre förutsättningar för enhetliga lösningar och en helhetssyn på de problem som är i fråga.

Det har som ett skäl mot underrätterna som beslutande organ hävdats att processen skulle bli alltför omständlig och tyngande i mål av denna brådskande karaktär. Mot detta kan hävdas att många andra mål och ärenden vid underrätterna kräver snabb handläggning och snabba ställningstaganden.

Det skulle mot underrätterna även kunna anföras att man ålägger dessa en extra arbetsbörda om man lägger över målen om överlämnande på dem. Detta skulle i sin tur ställa krav på ökad personal. Mål om överlämnande förekommer emellertid i praktiken jämförelsevis sällan. Uppgifter från landets samtliga länsrätter visar i sammanfattning följande.

Antal mål som avgjordes under år 1977

Verkställighet av vårdnadsbeslut	55
Verkställighet av umgängesbeslut	200
Överflyttning enligt 21:6 FB	23
Annan orsak	1
Summa	279

Vi anser oss sålunda på goda grunder kunna göra den bedömningen att den ökade arbetsbörda som skulle läggas på de allmänna domstolarna om man lade över överlämnandemålen på dessa skulle bli så ringa att några personalförstärkningar i allmänhet inte skulle behövas. Viss personalförstärkning torde dock troligen bli nödvändig för tingsrätterna i Stockholm, Göteborg och Malmö som skulle få svara för merparten av målen. Sålunda handlades under år 1977 vid länsrätten i Stockholm 53, Göteborg 32 och Malmö 44 mål enligt 21 kap. FB. Å andra sidan motsvaras detta åtminstone till viss del av en personalbesparing på länsrättssidan.

[1] Se 8.4.4.2.

[2] Se 8.4.7.

Mot bakgrund av det anförda anser vi övervägande skäl tala för att göra de allmänna domstolarna till beslutande organ i frågor om överlämnande av barn enligt 21 kap. FB. Därigenom skulle enligt vårt förmenande frågan om överlämnande av barn slutligt frikopplas från det exekutiva förfarandet.

I och med att mål om överlämnande med vårt förslag får nära anknytning till mål om föräldraansvar och umgängesrätt finner vi det ändamålsenligt att även i möjligaste mån knyta ihop lagbetämmelserna som rör dessa mål. Vi föreslår därför att bestämmelserna om överlämnande av barn överförs till kapitel 8 som f. n. saknar innehåll.

8.4.3 *Parter*

I mål om överlämnande får barnet – liksom i mål om föräldraansvar och umgängesrätt – ofta anses ha ett intresse som strider mot åtminstone någon av föräldrarnas. Med hänsyn härtill och av skäl som närmare anförs i kapitel 9 föreslår vi därför att barnet vid sidan om föräldrarna skall kunna vara självständig part i förevarande slag av mål.

8.4.4 *Åtgärder för frivilligt överlämnande*

8.4.4.1 Förordnande av företrädare för socialtjänsten eller motsvarande

Enligt gällande ordning kan länsrätten i första hand pröva möjligheten att få den som har hand om barnet att frivilligt fullgöra vad som åligger honom enligt allmän domstols avgörande eller enligt lag. Länsrätten kan sålunda uppdra åt lämplig person att verka för ett frivilligt överlämnande av barnet. Vanligtvis förordnas därvid en socialvårdskonsulent, barnavårdskonsulent eller tjänsteman vid sociala nämnden. Uppdraget har en dubbel funktion. I första hand gäller att få frågan om överlämnande löst på ett smidigt sätt och i samförstånd. Om överlämnande av barnet inte kommer till stånd har uppdraget i andra hand syftet att ge underlag för länsrättens senare prövning av målet. Uppdragstagaren är därför skyldig att avge rapport till länsrätten över vad som förekommit vid uppdragets fullgörande. Uppdraget är i princip tidsbegränsat till två veckor.

Vi har genom företrädare för länsrätter i landet inhämtat att den nu beskrivna åtgärden för att lösa överlämnandekonflikten många gånger är verkningsfull. En enkät som vi utfört bland landets samtliga länsrätter visar att över 40 % (115 st.) av landets 279 ärenden enligt 21 kap. FB år 1977 avskrevs på grund av återkallelse. Samtidigt ger enkäten vid handen att åtgärd för frivilligt överlämnande utfördes i 110 ärenden. Det torde på goda grunder kunna antas att sådan åtgärd vidtagits i flertalet av de återkallade ärendena.

Mot bakgrund av det anförda anser vi att möjligheten att verka för ett frivilligt överlämnande av barnet bör finnas kvar. Vi utgår därvid från ståndpunkten att det i allmänhet är förenligt med barnets bästa att domen eller beslutet om föräldraansvar eller umgängesrätt efterlevs. Samma intresse av att föräldraansvaret respekteras finns ofta även om dom eller beslut inte föreligger.

Något hinder för de allmänna domstolarna att förordna om sådan åtgärd för frivilligt överlämnande föreligger inte.

Uppdraget att verka för ett frivilligt överlämnande bör liksom hittills anförtros åt en lämplig företrädare för barnavården såsom socialvårdskonsulent, barnavårdskonsulent, ledamot eller suppleant i socialnämnd eller tjänsteman hos nämnden. Det kan nämnas att den enkät som vi utfört bland landets länsrätter visar att över hälften (64 av 110) uppdrag enligt 21 kap. 2 § FB lämnades till socialvårdskonsulent och att övriga uppdrag fördelade sig jämnt mellan företrädare för barnavårdsnämnd och annan person.

Innan person förordnas bör rätten på lämpligt sätt skaffa sig underlag för bedömning om det finns anledning att anta att hinder möter mot överlämnande av barnet. Rätten bör därvid i allmänhet ta kontakt med företrädare för socialnämnden. Genom en sådan kontakt kan rätten också få uppgift om nämnden tidigare haft med tvisten att göra på sådant sätt att det är lämpligt att annan person än företrädare för nämnden anförtros uppdraget. Rätten bör också före förordnandet i allmänhet delge ansökningen med motparten för att utröna om denne verkligen motsätter sig att barnet överlämnas.

Uppdragstagaren bör liksom enligt nuvarande ordning vara rapporteringsskyldig till rätten.

När det gäller frågan om tidsbegränsning av uppdraget anser vi det mindre lämpligt att i lag föreskriva särskild tid inom vilken uppdraget skall vara slutfört. Detta ställningstagande innebär inte någon principell förändring av nuvarande ordning. Vi menar sålunda att ett utdraget förfarande skall undvikas. Uppdragets syfte är att snarast möjligt ta kontakt med den som har hand om barnet och undersöka möjligheterna till uppgörelse i godo. Om överlämnande inte kommer till stånd bör uppdragstagaren inhämta upplysningar som kan få betydelse vid rättens fortsatta handläggning. Särskilt viktigt är därvid att i möjligaste mån ge barnet tillfälle att uttala sin åsikt i sammanhanget. Detta förfarande bör i de flesta fall kunna klaras inom två veckor.

Våra samtal med personer som haft uppdrag enligt 2 § har emellertid gett vid handen att besvärliga tvister i vissa fall kan kräva längre tid för ett framgångsrikt slutförande. Visserligen kan rätten även enligt nuvarande ordning låta uppdragstagaren göra ett nytt försök om överlämnande inte skett inom utsatt tid. Vi anser det dock ändamålsenligt att i stället större utrymme ges för att anpassa tiden för uppdragets slutförande till dess svårighetsgrad. Detta bör i sin tur kunna leda till att uppdragstagaren på ett mer målinriktat sätt kan ta itu med svårlösta konflikter.

8.4.4.2 Förhandling inför domstol

Allmänt

Uppdraget enligt 2 § syftar till att förmå den som har barnet hos sig att frivilligt överlämna barnet till den som begärt detta. Leder uppdraget inte till uppgörelse i godo har länsrätten enligt huvudregeln att vidta tvångsmedel för att få överlämnandet till stånd.

Det har vid våra kontakter med företrädare för länsrätter och barnavår-

dande organ kommit fram att de tvistande parterna mycket sällan i mål om överlämnande förs samman för gemensamt samtal om tvistefrågan. Först i samband med eventuell muntlig förhandling inför länsrätten träffas parterna. Förhandlingens syfte är emellertid då att fatta beslut om verkställighet och tvångsmedel. I allmänhet är positionerna vid det laget så låsta att någon meningsfull diskussion om konflikten inte kan komma till stånd. Bidragande orsak härtill är också att denna muntliga förhandling till sin form och karaktär[1] inte är någon lämplig miljö för medlingssamtal mellan parterna. Företrädare för länsrätter och barnavårdande organ menar att många tvångsbeslut om överlämnande av barn sannolikt skulle kunna undvikas om parterna under mer informella former fick möjlighet att tala med varandra om saken. Därigenom skulle barnets situation i sammanhanget på ett helt annat sätt än f. n. kunna belysas och föräldrarna skulle kunna nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa.

Vi har tagit fasta på dessa synpunkter och föreslår i det följande ett nytt led i handläggningen vid prövning av fråga om överlämnande av barn, syftande till att parterna gemensamt och i samförstånd skall lösa den konflikt som är föremål för rättens handläggning.

Förhandlingens form

Våra erfarenheter har sålunda sagt oss att det skulle vara av stort värde om parterna kunde förmås att träffas och tala med varandra om den konflikt som dragits inför rätten. Sannolikt skulle ett sådant sammanträffande leda till att de flesta konflikter angående överlämnande kunde biläggas. Den första frågan som inställer sig är vilket organ som lämpligen bör ansvara för att ett sammanträffande mellan parterna kommer till stånd. En möjlighet är att lägga detta ansvar på socialnämnden. Sammanträffandet skulle då närmast få karaktären av samarbetssamtal.[2] Rätten skulle i så fall kunna remittera ärendet till socialnämnden för samarbetssamtal på samma sätt som vid tvist om föräldraansvar eller umgängesrätt. Fördelen härmed skulle vara att parterna fick möjlighet att börja bearbeta sin konflikt vilket särskilt på sikt skulle kunna vara till gagn för barnet.

Vi anser emellertid att ett sådant förfarande också skulle ha vissa betydande nackdelar. En remittering till socialnämnd med åtföljande samarbetssamtal skulle medföra att målet drog ut på tiden. Detta är olämpligt eftersom mål av förevarande slag nästan alltid är av brådskande natur.[3] Vidare skulle betydande svårigheter uppstå om någon part inte ville infinna sig till samarbetssamtal. Enligt nuvarande ordning kan visserligen barnavårdsnämnd tillgripa tvångsmedel i form av vite och hämtning för att förmå person som skall höras under utredning att inställa sig inför nämnden.[3] Denna möjlighet har dock i praktiken utnyttjats mycket sällan. I förslaget till socialtjänstlag finns inte heller någon motsvarighet till dessa bestämmelser. Slutligen kan ekonomiska faktorer medföra att sammanträffandet inte kommer till stånd. Det är inte ovanligt att parterna i förevarande typ av mål bor långt ifrån varandra. Resor och uppehälle i samband med medlingen kan därför komma att medföra sådana kostnader för en av parterna att det utgör ett hinder för inställelse. Man kan naturligtvis tänka sig att

[1] Vid muntlig förhandling inför länsrätten består rätten av ordförande och tre nämndemän. Förhandlingen har karaktären av huvudförhandling dvs. en rättegång då målet skall slutligt avgöras.

[2] Se avsnitt 7.2.3.2.

[3] Anledning härtill är bl. a. barnets behov av stabila och varaktiga förhållanden, se kapitel 4.

[4] 17 § BvL.

kommunen hjälper sådan part ekonomiskt. Ett sannolikt mer ändamålsenligt alternativ är att låta kostnaderna i förekommande fall betalas genom den allmänna rättshjälpen. Läggs på kommunerna att svara för sammanträffandet går detta emellertid inte utan ett invecklat system för prövning och beslut i rättshjälpsfrågorna.

Syftet med ett sammanträffande mellan parterna är att de skall få tillfälle att utveckla sina ståndpunkter och diskutera igenom sin konflikt. De bör därvid få tillfälle att ange de nya omständigheter som tillkommit och hur de vill styrka dessa. Vidare skall vid sammanträdet försök göras att ena parterna om den för barnet lämpligaste lösningen. För att sådant sammanträde skall komma till stånd bör parterna kunna tvingas att inställa sig. Användandet av tvångsmedel för detta ändamål gör det enligt vår mening inte lämpligt att socialnämnden svarar för sammanträffandet.

Enligt vår mening bör i stället parterna kallas till en muntlig förberedelse inför tingsrätt. Rättegångsbalkens bestämmelser om parts utevaro i mål, vari förlikning inte är tillåten, blir då tillämpliga. Parterna kan sålunda kallas personligen till förberedelsen. Om den som begärt barnets överlämnande inte infinner sig till förhandlingen kan målet avskrivas. Är det den som har hand om barnet som uteblir kan han eller hon hämtas till förhandlingen genom polismyndighetens försorg.

Vidare blir på detta sätt rättshjälpslagens regler tillämpliga. Part som är berättigad till rättshjälp kan följaktligen få ersättning för sina resekostnader och sitt uppehälle av allmänna medel.

Vid förhandlingen är rätten domför med en lagfaren domare. Förutom domaren behöver endast parterna och eventuellt deras ombud närvara. Förberedelsen behöver inte nödvändigtvis ske i rättens lokaler. I de fall parterna bor långt ifrån varandra är i stället ofta att föredra att rätten förlägger förberedelsen till den ort där barnet vistas. Därigenom skulle man kunna vinna – förutom en mer neutral miljö – att förälder som begärt överlämnande får möjlighet att på ett naturligt sätt träffa barnet och, när det är lämpligt, tala med det om föräldrarnas olika åsikter. På så sätt torde förutsättningarna att åstadkomma en samförståndslösning mellan parterna förbättras.

I mål om överlämnande torde barnet nästan alltid vara i behov av stöd och hjälp från en i sammanhanget neutral person. Vi förutsätter därför att kontaktperson för barnet[1] vanligtvis utses i dessa mål. I vissa fall kan också vara lämpligt att förordna ett barnombud.[2]

Till förhandlingen skall parterna kallas. Har barnombud utsetts skall sålunda även denne kallas. Det kan även vara lämpligt att ge kontaktpersonen tillfälle att närvara vid förhandlingen. Uteblir barnombudet eller kontaktpersonen bör detta emellertid inte utgöra hinder mot att förhandlingen kommer till stånd.

Förhandlingens syfte

Erfarenheterna ute i landet visar att begäran om överlämnande av barn påfallande ofta föregåtts av en gemensam ansökan i fråga om föräldraansvar och umgängesrätt. Genom att någon tvist inte förelegat på detta stadium har familjens sociala situation inte kartlagts. Inte heller har i praktiken någon

[1] Se kap. 10.

[2] Se kap. 9.

prövning skett av om överenskommelsen i frågan om föräldraansvaret och umgängsrätt är förenlig med barnets bästa. Några samarbetssamtal skulle dessutom med vårt förslag inte komma i fråga för dessa fall.[1]

Det torde mot bakgrund av detta och vad tidigare anförts vara av stor vikt att parterna i samband med fråga om överlämnande av barnet får tillfälle att gemensamt diskutera igenom sin konflikt om barnet. Förberedelsen skall därför syfta till att få parterna att besinna sitt ansvar och själva vara med och samarbeta om en lösning som är till gagn för barnet. Stora krav kan därför komma att ställas på den domare som skall leda förhandlingen. Sålunda torde många gånger krävas att domaren har erfarenhet när det gäller att handskas med människor som befinner sig i konflikt med varandra. Domaren måste smidigt kunna anpassa sig efter situationen och samtidigt med viss auktoritet styra parterna mot målet med förhandlingen. Vi menar att underrättsdomaren många gånger kan klara denna uppgift. Muntliga förhandlingar är ett naturligt och ofta återkommande inslag i hans arbetsrutin. Uppgiften att komma fram till en samförståndslösning mellan parterna torde inte te sig särskilt främmande för honom. För domare med rutin på familjemål är dessutom de frågor som kan bli aktuella i mål om överlämnande av barn ofta bekanta.

Särskild medling

Konflikter som är upprinnelsen till en begäran om överlämnande av barn är ofta svårlösta. Som tidigare anmärkts har tvisten mellan föräldrarna mången gång uppstått efter det att skilsmässan är ett faktum. Frågan om föräldraansvaret och umgängesrätten har de ofta löst på egen hand. Sålunda har föräldrarna vanligtvis inte tidigare fått hjälp att bearbeta sin skilsmässa. Detta kan t. ex. leda till att föräldrarna på grund av prestige eller av andra skäl låser sig i sina positioner och inte har förmåga att se till vad som är bäst för barnet. Det kan i sådana situationer vara värdefullt för domaren att kunna få hjälp med medlingen av en person som besitter särskilda kvalifikationer för sådant uppdrag.

Vi föreslår därför att domaren vid behov skall ha möjlighet att låta förberedelsen gå över i ett sammanträde inför en av rätten särskilt förordnad medlare. Av praktiska skäl och från kostnadsynpunkt är det lämpligt att sådant sammanträde om möjligt kan komma till stånd i omedelbar anslutning till förberedelsen. Rätten bör därför i tveksamma fall redan före förhandlingen ha försäkrat sig om medverkan av en särskild medlare.

Det kommer att ställas stora krav på den person som skall utföra den särskilda medlingen. Kunskap om och erfarenhet av människor såväl i fråga om deras individuella utveckling som i fråga om relationer mellan människor torde vara värdefulla egenskaper i sammanhanget. Enligt vår uppfattning borde t. ex. familjerådgivare, barnavårdskonsulent eller socialvårdskonsulent kunna vara lämpliga för medlingsuppdrag. Även personer inom socialnämnden eller personer med bakgrund inom barnpsykologi eller barnpsykiatri borde vara väl lämpade. Samtalsledare vid konfliktbearbetning inom socialnämnden[2] är en annan personkategori som bör komma i fråga.

Vid val av medlare bör särskilt beaktas om personen i fråga tidigare haft beröring med den aktuella familjens problem. Enligt vår uppfattning är det

[1] Se avsnitt 7.2.3.2.

[2] Se avsnitt 7.2.3.2.

viktigt att medlaren av parterna uppfattas som neutral och opåverkad av tidigare konflikter inom familjen. Medlaren bör sålunda i regel inte tidigare beträffande dessa föräldrar ha arbetat som samtalsledare vid samarbetssamtal, handhaft utredning om föräldraansvar eller umgängesrätt eller haft uppdrag att verka för ett frivilligt överlämnande av barnet.[1] Även andra åliggande med anknytning till familjen t. ex. handläggning av ärende om socialbidrag kan göra personen i fråga mindre lämplig för medlingsuppdraget.

Kan medlingssammanträde inte komma till stånd i anslutning till förberedelsen bör rätten kunna kalla till sådant sammanträde på tid och plats som rätten i samråd med medlaren bestämmer. Inställelse till sådant sammanträde får förutsättas vara frivillig. Några tvångsmedel torde därför inte kunna användas för att parterna skall infinna sig.

Vi förutsätter att medlingssammanträdet ingår som ett led i rättens handläggning av målet och att sålunda rättshjälpslagens bestämmelser skall gälla. Parterna bör sålunda i förekommande fall och i mån av behov kunna få ersättning av allmänna medel för sina kostnader i samband med inställelsen.

Sedan sammanträdet ägt rum redovisar medlaren resultatet av denna till rätten. Har medlingen lett till en samförståndslösning mellan parterna avskrivs målet på parternas begäran. Har vid sammanträdet parterna inte kunnat komma överens eller har de eller en av dem inte inställt sig får rätten överväga om den skall kalla till nytt medlingssammanträde eller övergå till att vid huvudförhandling pröva frågan om överlämnande av barnet.

8.4.5 *Förordnande om överlämnande av barn*

Om uppgörelse i godo i fråga om barnets överlämnande inte kan uppnås uppkommer fråga för rätten om förordnande att barnet skall överlämnas. Sådan fråga handläggs vid huvudförhandling med nämnd. Samtycker parterna därtill eller är saken uppenbar kan huvudförhandling enligt 42 kap. 20 § RB hållas i förenklad form i omedelbar anslutning till förberedelsen.

Vid prövning av fråga om överlämnande bör barnets behov och intresse vara ledstjärnan. Rätten bör sålunda kunna vägra överlämnande om det inte är förenligt med barnets bästa.

Frågan är då vad som är förenligt med barnets bästa i detta sammanhang. Som framgår av avsnitt 7.2.3.8 anser vi rent allmänt att tvist som berör barn bör avgöras efter en nyanserad helhetsbedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Vad vi anfört i kapitel 4 om barns behov anser vi kunna tjäna som allmän vägledning vid denna bedömning.

När det gäller fråga om överlämnande av barn kan länsrätten enligt nuvarande ordning vägra verkställighet om barn, som fyllt 15 år eller uppnått motsvarande mognad, motsätter sig verkställighet. Vidare kan länsrätten vägra verkställighet om det är uppenbart att väsentligt ändrade förhållanden inträtt sedan domstols dom eller beslut meddelades eller om risk, som inte är ringa, föreligger för barnets hälsa.

Den enkät som vi utfört hos landets samtliga länsrätter innehåller i detta hänseende följande sifferuppgifter.

[1] Se avsnitt 8.4.4.1.

Antal fall i vilka länsrätten vägrade verkställighet i mål avgjorda år 1977

	Vårdnad	Umgängesrätt	21:6 FB
Hänsyn till barnets vilja	1	7	0
Ändrade förhållanden	3	5	0
Risk för barnets hälsa	0	7	3
Annan risk (formell grund)	3	8	2
Summa	7	27	5

I fråga om hänsynstagande till barns vilja anser vi att den nuvarande lagen innefattar en olämplig begränsning. Bestämmelsen att hänsyn skall tas till viljeyttring från barn som ännu inte fyllt 15 år men som uppnått motsvarande mognad har i praxis uppfattats så att hänsyn i princip aldrig tas till viljeyttring från barn under 11–12 år. Detta anser vi vara ett alltför stelbent synsätt. Vid våra samtal med framför allt uppdragstagare enligt 21 kap. 2 § FB har framkommit att även betydligt yngre barn kan ha en nyanserad och beaktansvärd åsikt i frågor av förevarande slag.

Enligt vårt förmenande bör alltid tas stor hänsyn till verkliga viljeyttringar från barn i frågor som rör barnets personliga förhållanden. Problemet är att utröna vad barnet egentligen vill. Som tidigare sagts kan barn t. ex. lätt påverkas till en åsikt.[1] Det får i första hand bli kontaktpersonens[2] uppgift, eventuellt med hjälp av barnavårdskonsulent eller barnpsykologisk expertis, att utröna barnets verkliga vilja och vad som är bäst för barnet i sammanhanget. Har barnet för den som erhållit uppdrag enligt 2 § på ett övertygande sätt uttryckt en åsikt kan detta många gånger vara tillräckligt. Vi vill dock även i detta sammanhang betona att barnet skall ha rätt att vara solidariskt med båda föräldrarna. Det skall sålunda inte behöva ta ställning i föräldrarnas konflikt.[3]

Har förhållandena ändrats sedan domstolens dom eller beslut om föräldraansvar eller umgängesrätt meddelades kan detta vara en omständighet som talar för att överlämnande inte är förenligt med barnets bästa. Det kan t. ex. förhålla sig så att barnet hela tiden bott hos fader eller moder som inte haft föräldraansvaret eller att förälder under lång tid inte sammanträffat med barnet samt att detta fått till följd att barnet förlorat närmare kontakt med den förälder som har föräldraansvaret eller den andre föräldern. I sådant fall kan överlämnande vara olämpligt. Ändring av rättens beslut i frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten kan i stället vara motiverad. Till detta återkommer vi nedan i avsnitt 8.4.7. Överlämnande bör sålunda liksom enligt gällande ordning kunna vägras även på denna grund. Någon särskild bestämmelse om detta torde emellertid med vårt förslag inte behövas.

Föreligger slutligen risk för barnets kroppsliga eller själsliga hälsa om det överlämnas bör överlämnande kunna vägas såsom inte förenligt med barnets bästa. Barnets ålder, utvecklingsgrad, känslobindning och förhållanden i övrigt kan vara sådana att ett överlämnande skulle kunna skada dess fortsatta utveckling. Bestämmelsen har i praktiken fått sin största betydelse när överlämnande söks utan stöd av domstols beslut t. ex. när den som har föräldraansvaret önskar ta tillbaka barn från fosterhem efter lång

[1] Se 7.2.3.8.

[2] Om kontaktperson, se kap. 10.

[3] Jfr i övrigt avsnitt 7.2.3.4.

tids vistelse där. För att kunna utröna riskerna för barnets hälsa i sådana sammanhang torde rätten vanligtvis behöva psykologisk och medicinsk experthjälp.

Med den föreslagna bestämmelsen avser vi inte att åstadkomma någon förändring i det förhållande som f. n. gäller mellan beslut enligt 50 § BvL och beslut enligt 21 kap. FB.

Vi föreslår att varje ställningstagande om överlämnande av barn skall grundas på vad som är förenligt med barnets bästa. Barnets vilja, ändrade förhållanden och risk för barnets hälsa blir särskilt viktiga faktorer vid rättens bedömning om överlämnande skall vägras.

Beslutar rätten att överlämnande skall ske uppkommer frågan om rätten även på detta stadium bör kunna lämna uppdrag enligt 2 §.[1] Det har i praktiken visat sig att vissa fall går att lösa på frivillighetens väg sedan väl beslut om överlämnande är ett faktum. Påtryckningarna är då större på den part som vägrar att överlämna barnet. Har parterna inte lyckats komma till en överenskommelse vid förberedelsen[2] torde sannolikt möjligheterna till frivilligt överlämnande vara mycket små. Har förberedelsen däremot inte kommit till stånd torde utgångsläget vara i huvudsak detsamma som enligt gällande ordning. Vi föreslår därför att möjligheten att lämna uppdrag enligt 2 § skall finnas kvar även i samband med förordnande om överlämnande. Förutsättningen bör – liksom enligt nuvarande ordning – vara att sådant uppdrag inte förekommit tidigare i målet.

Beslut om överlämnande bör självfallet kunna överklagas till hovrätten. I brådskande fall kan behov därför föreligga att beslutet kan genomföras utan hinder av att det inte vunnit laga kraft. Vi föreslår att möjlighet till sådant förordnande skall finnas kvar.

Förordnar rätten om att överlämnande skall ske bör rätten bestämma tid och plats för överlämnandet om det inte är uppenbart obehövligt.

8.4.6 *Tvångsmedel*

Förordnar rätten att barnet skall överlämnas och kan man inte räkna med att frivilligt överlämnande på detta stadium kommer till stånd, måste enligt vårt förmenande tvångsmedel kunna tillgripas. De tvångsmedel som därvid kan komma i fråga bör liksom hittills vara vite och hämtning, dock med stark begränsning av det senare tvångsmedlet.

Enligt förarbetena till 21 kap. skall valet av tvångsmedel rättas efter omständigheterna i varje särskilt fall. I första hand skall rätten förelägga och vid behov utdöma vite. Alternativt skall rätten kunna förordna om hämtning. Beslut om hämtning har, anför departementschefen,[3] den fördelen att det säkrare leder till resultat utan dröjsmål. När det gäller umgängesrätt kan det enligt departementschefen av hänsyn till barnet vara befogat att iaktta viss återhållsamhet med hämtning. Det kan sålunda inte vara lämpligt att använda hämtning vid upprepade tillfällen med korta mellanrum t. ex. en eller ett par gånger i månaden. Det bör dock enligt departementschefen inte vara uteslutet att tillgripa hämtning även i umgängesfallen. Hämtning bör t. ex. kunna ske när tidigare erfarenheter visar att det är risk för att vitesföreläggande inte åtlyds. Hämtning kan i sådant fall medverka till att

[1] Se avsnitt 8.4.4.1.

[2] Se avsnitt 8.4.4.2.

[3] Prop. 1967:138 s. 43 f.

vårdnadshavaren förmås att respektera domstolens beslut i fortsättningen.

Av de sifferuppgifter vi inhämtat från landets länsrätter framgår i detta hänseende bl. a. följande.

Antal fall i vilka vite förelades under år 1977

Verkställighet av vårdnadsbeslut	10
Verkställighet av umgängesrättsbeslut	53
Överflyttning enligt 21:6 FB	5
Summa	68

Antal avgjorda ärenden angående utdömande av vite under år 1977

	Vite utdömt	Ej utdömt
Verkställighet av vårdnadsbeslut	0	2
Verkställighet av umgängesrättsbeslut	10	6
Överflyttning enligt 21:6 FB	0	0
Summa	10	8

Antal fall med förordnande om hämtning under år 1977

Verkställighet av vårdnadsbeslut	2
Verkställighet av umgängesrättsbeslut	5
Överflyttning enligt 21:6 FB	3
Överflyttning enligt 21:7 FB	1
Summa	11

Antal fall i vilka hämtning verkställdes under år 1977

Verkställighet av vårdnadsbeslut	0
Verkställighet av umgängesrättsbeslut	1
Överflyttning enligt 21:6 FB	1
Summa	2

Enligt vår uppfattning bör det huvudsakliga tvångsmedlet vara vite. Vi vill i detta sammanhang betona vikten av att vitesbeloppet sätts förhållandevis högt så att tvånget mot den tredskande blir verkningsfullt. Leder vitesföreläggandet inte till överlämnande får frågan om utdömande av vitet och föreläggande av nytt vite tas upp till prövning. Utdömandet av vite är inte obligatoriskt utan skall i varje särskilt fall bli föremål för en skälighetsprövning. Möjlighet finns sålunda att jämka vitesbeloppet.

Erfarenheterna av nuvarande rättstillämpning visar att vitesföreläggande inte alltid leder till överlämnande. En av orsakerna till detta kan vara att förhållandevis låga viten förelagts. En annan orsak kan vara att så få viten döms ut. Av ovanstående sifferuppgifter framgår att endast drygt 10 % av de förelagda vitena blir utdömda (med eller utan jämkning). Detta tycks i första hand bero på att sökanden så sällan begär vitets utdömande antingen

av omtanke om motpartens ekonomi eller på grund av att ändamålet med vitet har förfallit. En annan nackdel med vitesföreläggande är att tvistefrågan kan dra ut på tiden till skada för barnet.

Det kan ändå ifrågasättas om möjligheten att hämta barnet bör finnas kvar i nu förevarande fall. Visserligen är hämtningsfallen få till antalet men å andra sidan innebär hämtning en ingripande åtgärd. Dessutom väcker de som förekommer stor uppståndelse inte minst i massmedier. Vi har tagit del av några av de fall som förekommit under senare år. Det har därvid visat sig att flera hämtningar skett under uppseendeväckande former med representanter för olika massmedier närvarande. Det kan inte råda någon tvekan om att barn tar skada av en sådan upplevelse. Vi vill i princip avskaffa hämtningen som tvångsmedel.

Vi kan emellertid inte bortse från att det kan finnas situationer där barn riskerar att ta skada om det fortsätter att vara i den miljö det befinner sig. BvL ger i vissa situationer möjlighet att genom polismyndighets försorg hämta barn från en olämplig miljö. För att BvL:s bestämmelser härom skall kunna tillämpas krävs dock att beslut om omhändertagande av barnet föreligger. Ett barn som är omhändertaget för samhällsvård torde enligt nu gällande bestämmelser inte kunna vårdas hos den föräldraansvarige. Ett omhändertagandebeslut kan alltså inte fattas för att återföra ett barn till den föräldraansvarige. Med hänsyn härtill anser vi att det i FB bör finnas möjlighet att i undantagssituationer besluta om hämtning när det får anses påkallat med hänsyn till barnets bästa. Med de nya möjligheter till samförståndslösning som vårt förslag öppnar är vår förhoppning dock att hämtningsfallen i praktiken kommer att helt bortfalla.

Hämtningsmöjligheten bör enligt vår mening inte finnas kvar i de fall när fråga är om att få till stånd en av domstol fastställd umgängesrätt. De synpunkter som i detta hänseende framfördes vid lagens införande menar vi bär intryck av ett starkt föräldrarättstänkande där barnets rätt till umgänge helt tappats bort. Enligt vår uppfattning skall umgänge mellan barn och förälder ses som en barnets rätt härtill.[1] Vi har visserligen i det sammanhanget betonat att det i allmänhet bör vara i barnets intresse att få umgås med båda föräldrarna även om de bor åtskilda. Användning av ett så för barnet ingripande tvångsmedel som hämtning för att få umgänget till stånd anser vi emellertid inte kunna vara förenligt med barnets bästa. Vägrar den som har föräldraansvaret att medverka till att umgänge kommer till stånd, och hjälper inte ens viteshotet, kan det i stället finnas skäl att ompröva frågan om föräldraansvaret. Till detta återkommer vi i nästa avsnitt. I första hand bör det dock vara en uppgift för en kontaktperson att förmå föräldrarna att samarbeta om umgänget.

Vi föreslår sålunda att hämtning får tillgripas endast i vissa undantagssituationer, nämligen när barnet riskerar att lida skada där det vistas, och bara när den som har föräldraansvaret begär barnets överlämnande.

Hämtningsförrättningarna – om några sådana över huvud taget hädanefter blir erforderliga – bör enligt vårt förmenande även i fortsättningen ombesörjas med hjälp av polismyndigheten. Vi ansluter oss därvid till den bedömning som låg bakom införandet av denna ordning.

Hämtningen skall utföras på ett för barnet så skonsamt sätt som möjligt. Härvid bör de hittills tillämpade riktlinjerna gälla.

[1] Se vidare kap. 6.

När det gäller frågan vilka personer som skall närvara vid hämtningen föreslår vi att företrädaren för barnavården och läkaren byts ut mot kontaktperson[1] och barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog. Enligt vår uppfattning torde det vara mer ändamålsenligt att kontaktpersonen, som barnet får förutsättas vara bekant med, är närvarande än en för barnet kanske okänd företrädare för socialtjänsten. Det bör i sammanhanget betonas att kontaktperson för barnet alltid bör vara förordnad när hämtning aktualiseras. Vi anser vidare att de problem som kan uppkomma vid en hämtningsförrättning lämpar sig bättre för en barnläkare/barnpsykiater eller barnpsykolog att hantera än en läkare utan speciell utbildning i barnfrågor. Med hänsyn till de ytterst fåtaliga fall det kan bli fråga om bör man kunna ålägga obligatorisk närvaro för sådan expertis.

I vissa fall kan det vara en trygghet för barnet att den förälder som begär överlämnandet är närvarande vid hämtningen. I andra sammanhang kan förälders närvaro snarare vara ägnad att försvåra hämtningen. Det torde få bedömas från fall till fall hur denna fråga skall lösas.

Hämtningen bör liksom enligt nuvarande ordning kunna uppskjutas om det på grund av sjukdom hos barnet eller annat särskilt hinder är olämpligt att hämtning kommer till stånd. Det får ankomma på läkare att avgöra om ett barn är så sjukt att hinder mot hämtning får anses föreligga.

I detta sammanhang vill vi nämna att det inom Europarådet utarbetats ett förslag till en konvention om erkännande och verkställighet av domar och beslut rörande vårdnad (föräldraansvar) och umgängesrätt[2] Förslaget skall inom kort föreläggas ministerkommittén för godkännande.

Konventionens syfte är att underlätta erkännande och verkställighet (överlämnande) utomlands av avgörande rörande vårdnad (föräldraansvar) och således även möjliggöra att barnet förs över gränser. I princip skall sålunda ett avgörande rörande vårdnad (föräldraansvar) och umgängesrätt som meddelas i en konventionsstat utan vidare prövning erkännas och verkställas (överlämnande ske) i alla andra konventionsstater. I förslaget är närmare angivet vilka förutsättningar som skall vara uppfyllda för att konventionen skall kunna tillämpas, bl. a. skall barnet som det är fråga om vara under 16 år.

Enligt förslaget skall verkställighet (överlämnande) kunna vägras endast i vissa fall. Dessa anges uttömmande. Vi har i vårt förslag ansett att överlämnande (verkställighet) skall kunna vägras när detta inte är förenligt med barnets bästa. Enligt konventionsförslaget är detta emellertid inte tillräcklig grund för att vägra. Vi ställer oss därför tveksamma till om Sverige kan ansluta sig till konventionen om vårt förslag härvidlag blir lag. Skulle vårt förslag om att hämtning inte skall få användas som tvångsmedel när fråga om umgängesrätt bli lag, anser vi det över huvud taget inte vara möjligt för Sverige att ansluta sig. Om Sverige skulle ansluta sig skulle vi genom bestämmelserna i konventionen kunna vara tvungna att behöva tillgripa hämtning vid verkställighet (överlämnande) av andra länders avgöranden rörande umgängesrätt, något som alltså inte skulle vara möjligt vid umgängesrättsbeslut meddelade av svensk domstol.[3]

Vi vill erinra om att varken norsk eller finsk rätt medger att hämtning används när fråga är om verkställighet av ett umgängesrättsbeslut.

[1] Se kap. 9.

[2] Konventionsförslaget heter på engelska "Draft European Convention on recognition and enforcement of decisions concerning custody and on restoration of custody of children". Det finns tillgängligt på justitiedepartementet, L 2.

[3] Som framgår av missivskrivelsen har vi haft tillfälle att yttra oss över de utkast som tidigare förelegat till europeisk konvention. Vi har därvid framfört dessa synpunkter.

8.4.7 *Fråga om förnyad prövning av föräldraansvar eller umgängesrätt*

Enligt nuvarande ordning kan länsrätten vägra verkställighet på den grund att det av hänsyn till barnets bästa är påkallat att fråga om ändring beträffande vårdnad (föräldraansvar) eller umgängesrätt prövas av allmän domstol. Talan om sådan prövning kan föras hos allmän domstol av den som sökt verkställighet, motpart eller barnavårdsnämnd. Länsrätten kan inte själv påkalla allmän domstols prövning.

Som vi anfört under avsnitt 8.4.5 skall enligt vårt förslag rättens prövning, när det gäller överlämnandefrågan, grundas på vad som är förenligt med barnets bästa. Vägrar rätten att förordna om överlämnande på den grunden, att förändrade förhållanden inträtt och medfört att överlämnandet inte kan anses förenligt med barnets bästa, torde i de flesta fall behov föreligga att ompröva frågan om föräldraansvar eller umgängesrätt. Vi menar att upptagande av en sådan fråga till prövning inte bör vara beroende av enskild parts initiativ. Finner rätten vid sin prövning av överlämnandefrågan att föräldraansvaret eller umgängesrätten med hänsyn till barnets bästa bör tas upp till omprövning bör den kunna förordna om detta självmant. Vi utgår dock ifrån att i de flesta fall åtminstone någon av parterna kommer att biträda ett sådant initiativ från rättens sida. Tar inte rätten självmant eller på parts initiativ upp saken och önskar någon av parterna ändå omprövning finns alltid möjlighet att väcka talan enligt 6 kap. FB. Å andra sidan bör rätten, om den finner sådant yrkande obefogat, ha möjlighet att omedelbart ogilla yrkandet. I annat fall skulle part kunna sabotera prövningen i överlämnandemålet genom ett yrkande om förnyad prövning av föräldraansvaret eller umgängesrätten.

Är barnombud inte tidigare utsett i målet om överlämnande bör sådant förordnas när frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten omprövas.

Det förefaller oss mest ändamålsenligt att den domstol som tar initiativ till omprövningen också företar denna. Detta kan innebära att de normala forumreglerna, dvs. principen att mål om föräldraansvar eller umgängesrätt väcks vid tingsrätten i den ort där den föräldraansvarige är mantalsskriven, kan komma att sättas ur spel.

8.4.8 *Överlämnande när dom eller beslut om föräldraansvar inte föreligger*

Enligt nuvarande ordning finns möjlighet att begära att barnet skall överlämnas även om domstol inte haft tillfälle att pröva sökandens lämplighet som vårdnadshavare (föräldraansvarig). Bestämmelsen är främst tillämplig i sådana fall då vårdnadshavare önskar ta tillbaka barn från fosterhem. Om särskilda skäl föreligger att fråga om ändring beträffande vårdnaden prövas av rätten, kan länsrätten vägra att förordna om verkställighet under hänvisning till att domstolsprövning bör ske.

Har föräldrar gemensamt vårdnaden (föräldraansvaret) men den ena föräldern utan beaktansvärt skäl egenmäktigt har bortfört barnet eller kvarhåller det finns också möjlighet enligt gällande rätt att begära länsrättens åtgärd för överlämnande. Denna bestämmelse har mycket begränsat användningsområde.

Vi ansluter oss i princip till gällande ordning i nu förevarande fall. Vi menar dock att rätten – liksom vid överlämnande efter dom eller beslut – bör ha möjlighet att ta initiativ till omprövning av frågan om föräldraansvaret om det är förenligt med barnets bästa. Vi erinrar i detta sammanhang även om vårt förslag att barnet eller socialnämnd i vissa fall skall kunna ta initiativ till att frågan om föräldraansvaret omprövas.[1] I övrigt hänvisas till vad som anförts under avsnitt 8.4.7 ovan.

8.4.9 *Vissa gemensamma bestämmelser*

8.4.9.1 Var skall talan om överlämnande väckas?

I gällande rätt finns ingen bestämmelse om hos vilken länsrätt verkställighet skall sökas. Det torde dock ligga i sakens natur att ansökan om verkställighet alltid kan göras hos länsrätten i det län där den som har hand om barnet bor. Skulle denne tillfälligt ha tagit med sig barnet till någon ort i annat län t. för en tids semester får även länsrätten i det länet anses behörig.

Som framgår av avsnitt 8.4.2 föreslår vi att mål om överlämnande av barn skall läggas över på de allmänna domstolarna. Vid en sådan ordning menar vi att det är mest ändamålsenligt från praktisk och processekonomisk synpunkt att talan om överlämnande väcks vid tingsrätten i den ort där den föräldraansvarige är mantalsskriven eller där barnet uppehåller sig. Om invändning i det senare fallet görs från motparten i fråga om barnets uppehållsort torde någon form av intyg få krävas för att visa var barnet för tillfället befinner sig.

8.4.9.2 Mål av särskilt brådskande natur

Mål om överlämnande är – som tidigare betonats – i de allra flesta fall av brådskande natur. Handläggningen bör därför bedrivas så skyndsamt som omständigheterna medger. Skyndsamheten får dock inte drivas så långt att barnets intresse eftersätts. Några särskilda föreskrifter i detta hänseende torde inte behövas. Det räcker med att erinra om att kortast möjliga tidsfrister bör utsättas vid uppdrag enligt 2 § och vid yttranden. Formliga remisser för inhämtande av barnavårdskonsulents eller socialnämnds yttrande bör i möjligaste mån undvikas. Om läkarundersökning anses behövlig bör den komma till stånd och slutföras utan dröjsmål. Rätten bör om möjligt söka slutföra målet redan vid första inställelsen.[2] Över huvud taget bör enkla och ändamålsenliga former eftersträvas.

I vissa fall kan mål om överlämnande vara särskilt brådskande. Föreligger t. ex fara för att barnet förs ur riket så att överlämnandet försvåras eller omöjliggörs kan ett snabbt ingripande vara nödvändigt. Likaså kan barnet befinna sig under sådana förhållanden att risker för dess hälsa eller utveckling föreligger. Även i andra fall än då lagen (1973:558) om tillfälligt omhändertagande (LTO) är tillämplig kan ett snabbt omhändertagande vara påkallat. Möjlighet bör sålunda finnas för rätten och polismyndigheten att i brådskande fall omedelbart omhänderta barnet. Denna möjlighet bör emellertid användas med försiktighet. Ibland kan det vara mindre lämpligt att barnet överlämnas till sökanden på detta stadium. Vid bedömning av om

[1] Se kap. 5.

[2] Se avsnitt 8.4.4.2.

barnet bör omhändertas skall alltid barnets bästa vara ledstjärnan. Samma kriterier som anförts som grund för slutligt ställningstagande i överlämnandefrågan[1] bör i princip gälla även här.

I övrigt ansluter vi oss till den ordning som f. n. gäller i detta hänseende.

8.4.9.3 Läkarundersökning

Enligt nuvarande ordning kan länsrätten förordna att barnet skall undersökas av läkare. Läkarundersökning blir aktuell när det kan befaras att flyttning av barnet för med sig stora påfrestningar. Denna möjlighet bör finnas kvar.

8.4.10 *Fördelning av rättegångskostnaderna*

Bestämmelserna om kostnadsersättning i utsökningsmål finns i 197 § UL. Där föreskrivs att överexekutor efter vad som finnes skäligt skall bestämma om och till vilket belopp tappande part bör ersätta den andra parten hans kostnad i målet. Denna bestämmelse tillämpas enligt nuvarande ordning även i mål om överlämnande av barn enligt 21 kap. FB.

Vi ansluter oss i princip till innebörden i denna bestämmelse men anser att hänvisningen till utsökningslagen från psykologisk synpunkt kan vara olycklig. Vi förordar därför att bestämmelsen överförs till 8 kap. utan sådan hänvisning.

Uppkommer kostnad för utförande av uppdrag enligt 8 kap. 2 § eller för särskild medling enligt 8 kap. 4 § 2 st. anser vi det rimligast att dessa betalas av allmänna medel. Vanligtvis torde man emellertid kunna räkna med att sådana uppdrag kan utföras inom ramen för vederbörande uppdragstagares tjänsteåligganden. Även andra i lagtextförslaget närmare angivna kostnader bör liksom hittills betalas av allmänna medel. Det får bli rättens sak att bestämma i fråga om sådan kostnad.

[1] Se avsnitt 8.4.5.

9 Talerätt och ombud för barnet

9.1 Gällande rätt

Bestämmelserna om part och ställföreträdare återfinns i 11 kap. RB. I det följande redogörs för olika begrepp som enligt gällande rättsordning förekommer i sammanhanget.

Partsbehörighet

Vilken fysisk person som helst kan vara part i rättegång (11 kap. 1 § RB). Part är "en bärare av rättigheter och skyldigheter"[1] och kallas även rättssubjekt. Den omständigheten att man är part medför dock ingalunda alltid en behörighet att genom egna rättshandlingar förfoga över sina rättigheter och skyldigheter eller att självständigt föra talan.

Processbehörighet (rättshandlingsförmåga)

Med processbehörighet avses en behörighet för part att själv eller genom befullmäktigat ombud vara verksam i processen. En person som är processbehörig kan även sägas ha rättshandlingsförmåga. Part är sålunda processbehörig endast i den mån han själv har rätt att förfoga över det som processen rör sig om. Processbehörigheten kan vara total eller partiell. Vid partiell behörighet är parten behörig att vara verksam i vissa slags mål.

Talerätt (saklegitimation)

Begreppen partsbehörighet och processbehörighet innefattar endast allmänna definitioner av vem som kan vara part och vem som är behörig att föra talan som part. Däremot löses härigenom inte frågan om någon är behörig att vara part i en rättegång rörande en viss bestämd sak. Är man behörig att vara part i en rättegång rörande den ifrågavarande saken brukar detta anges med att man har talerätt.[2] Reglerna om talerätt gäller inte generellt för alla slags mål. Den som saknar talerätt kan inte vara part i målet om den ifrågavarande saken. Man kan ha talerätt på det sättet att man får väcka talan mot någon men också på det begränsade sättet att man blir part i ett mål bara om någon annan väckt talan i målet.

[1] Söderlund: Rättegångsbalken I (1970) s. 267.

[2] Beträffande den närmare innebörden av detta begrepp, se Ekelöf: Rättegång II (1974) s. 48 ff. och Söderlund: Rättegångsbalken I (1970) s. 263 ff.

Ställföreträdarskap

Om part saknar processbehörighet kan partens talan föras av en ställföreträdare. Detta framgår av 11 kap. 1 § 2 st. RB. Ställföreträdarens behörighet grundas inte på en av parten utfärdad rättegångsfullmakt utan på lag,[1] myndighets förordnande,[2] förordnande av tredje man,[3] ställföreträdares ställning som organ för en juridisk person[4] eller genom ställningsfullmakt. I vilka mål ställföreträdaren har behörighet att föra talan är en fråga som får bedömas enligt den lag respektive det bemyndigande som behörigheten grundas på. I allmänhet korresponderar denna med en motsvarande processobehörighet för huvudmannens del. Annorlunda uttryckt innebär detta att den behörighet som tillkommer ställföreträdaren i princip överensstämmer med den behörighet som parten skulle ha haft om han själv varit processbehörig.

Barns processrättsliga ställning

Barn kan, liksom alla fysiska personer, vara part i rättegång. Barnet har sålunda partsbehörighet.

I tvistemål och ärenden enligt FB saknar barnet i regel talerätt. Barnet har sålunda inte heller någon möjlighet att låta sig företrädas av ställföreträdare i sådana fall. I princip förutsätts barnets rättigheter kunna tillgodoses genom föräldrarna eller i vissa fall sociala nämnden.

Från denna huvudregel gäller vissa undantag. I fråga om exempelvis mål om förklaring att viss man inte är fader och om faderskap har barnet sålunda talerätt. För den som fyllt 16 år föreligger såväl talerätt som processbehörighet i vissa fall. Har den underårige fått förmyndarens tillstånd att driva näring (15 kap. 13 § FB) får han ingå sådana rättshandlingar som faller inom området för rörelsen (9 kap. 5 § FB). Detta innebär att han också har processbehörighet som svarar mot rättshandlingsförmågan. Han kan sålunda svara i mål där för rörelsen ingångna förbindelser görs gällande mot honom. Han kan föra kärandetalan om anspråk på grund av avtal som slutits inom rörelsen. Han kan även föra talan mot överförmyndares beslut rörande omhändertagande av egendom som han får råda över eller överförmyndares beslut om återkallelse av tillstånd att få driva näring (20 kap. 4 § FB).

När det gäller ärenden enligt förvaltningslagen (1971:290) som rör barnet t. ex. barnavårdsärenden har barnet såväl talerätt som processbehörighet från 15 års ålder. Barnet har möjlighet att gemensamt med föräldrarna få offentligt biträde att föra dess talan i sådana ärenden. Föreligger konflikt mellan föräldrarnas och barnets intressen förutsätts biträdet i första hand se till barnets bästa. Det kan nämnas att enligt rättshjälpsutredningens förslag[5] skall barnet ha rätt till eget offentligt biträde i samhällsvårdsärenden. För barn under 15 år blir konsekvensen av detta förslag i förening med reglerna om talerätt och processbehörighet att barnet inte kan fungera som huvudman gentemot sitt offentliga biträde. Varken biträdet eller barnet har rätt att anföra besvär över det beslut som kommer att meddelas.

[1] T. ex. föräldrars ställning som vårnadshavare (föräldraansvariga).

[2] T. ex. förordnande i vissa fall av god man (18 kap. 1–2 §§ FB).

[3] T. ex. testamentsexekutor.

[4] T. ex. firmatecknare eller konkursförvaltare.

[5] SOU 1977:49.

9.2 Utredningens överväganden och förslag

9.2.1 *Fråga om talerätt för barnet*

Som framgår av beskrivningen av gällande rätt har barnet, liksom alla fysiska personer, partsbehörighet. Detta innebär att barnet i och för sig kan vara part i en rättegång. För att barnet skall få ställning som part i ett visst mål krävs emellertid dessutom att barnet har talerätt beträffande den sak som målet rör. I mål om vårdnad (föräldraansvar) och umgängesrätt enligt 6 kap. samt överlämnande av barn enligt 21 kap. FB saknas helt bestämmelser om talerätt för barnet. Barnet torde sålunda varken kunna väcka talan, delta i processen eller fullfölja talan till högre instans i sådana mål.[1] Barnets intresse förutsätts i första hand bli tillgodosett genom föräldrarna och i andra hand genom den sociala nämnden. I övrigt är det domstolens sak att tillvarata barnets bästa.

Som vi tidigare anfört kan föräldrar och barn i en skilsmässokonflikt ha helt skilda intressen att bevaka. Antingen kan den ene föräldern stå mot den andre föräldern och barnet eller kan bägge föräldrarna stå mot barnet i konflikten. I båda fallen anser vi det stridande mot barnets intresse att låta barnet företrädas av föräldrarna. Den sociala nämndens roll i sammanhanget inskränker sig till en möjlighet att föra talan när vårdnadshavare (föräldraansvarig) gör sig skyldig till grovt missbruk eller liknande.

Enligt nuvarande ordning har barnet sålunda små möjligheter att påverka sin situation i vårdnads- och umgängesmål. Barnet kan inte såsom självständig part påverka rättegången i sådana mål. Barnet kan slutligen inte heller överklaga ett avgörande som enligt barnets mening strider mot dess bästa. Vi finner denna situation otillfredsställande och anser att barnets rättsliga ställning bör förbättras i processuellt hänseende när det gäller frågor som så påtagligt berör barnets personliga förhållanden.

Ett sätt att stärka barnets ställning kan vara att ge barnet talerätt i mål och ärenden enligt 6 och 8 kap. Därigenom skulle barnet få möjlighet att utföra alla de processhandlingar som är förknippade med talerätten, såsom att väcka talan, föra talan som egen part i processen samt överklaga underrättens dom. Barnet skulle i enlighet härmed få möjlighet att föra talan i följande situationer enligt 6 kap. och 8 kap.

- ☐ upplösning av gemensamt föräldraansvar (6 kap. 12 §)
- ☐ överföring av föräldraansvaret från den ene föräldern till den andre eller till annan person (6 kap. 13 § första st.)
- ☐ återupptagande av gemensamt föräldraansvar (6 kap. 13 § andra st.)
- ☐ överföring av föräldraansvaret vid missbruk o. dyl. från den föräldraansvariges sida (6 kap. 14 §)
- ☐ överföring i annat fall av föräldraansvaret (6 kap. 15 §)
- ☐ överföring av föräldraansvaret när den som har föräldraansvaret dör (6 kap. 16 §)
- ☐ överföring av föräldraansvaret från annan person till förälder (6 kap. 17 §)
- ☐ umgängesrätt (6 kap. 20–21 §§)
- ☐ överlämnande av barn efter dom eller beslut (8 kap. 1 §)
- ☐ överlämnande av barn i andra fall (8 kap. 8 §)

[1] Se NJA 1975 s. 543. Jfr dock NJA 1968:292.

Vi anser starka skäl tala för att i princip ge barnet talerätt i de uppräknade situationerna.

I fråga om *upplösning* och *återupptagande* av gemensamt föräldraansvar (6 kap. 12 § och 13 § andra st.) ställer vi oss emellertid tveksamma till om barnet själv skall kunna väcka talan. Skälen härtill är följande.

Gemensamt föräldraansvar bygger, som vi tidigare anfört, enligt vårt synsätt på förutsättningen att föräldrarna kan komma överens i de huvudsakliga frågor som föräldraansvaret omfattar. Kan föräldrarna inte det torde inte tillräcklig grund finnas för ett förtroendefullt samarbete mellan dem, till gagn för barnet. Är föräldrarna överens om att ha gemensamt föräldraansvar för barnet får man väl i allmänhet förutsätta att detta är förenligt även med barnets bästa. Vi finner med hänsyn till det anförda inte lämpligt att låta barnet ha rätt att väcka talan om att gemensamt föräldraansvar skall upplösas eller återupptas. Det bör i allmänhet vara förälders sak att initiera sådana förändringar av föräldraansvaret.

Ger man inte barnet generell initiativrätt beträffande upplösning och återupptagande av gemensamt föräldraansvar enligt 6 kap. 12 § och 13 § andra stycket uppkommer frågan om barnet ändå skall kunna uppträda som part i en rättegång mellan föräldrarna i sådana mål. Värdet för barnet av att få självständig partsställning i förevarande fall skulle ligga i att barnet ges möjlighet att i rättegången påverka valet av vem som skall ha föräldraansvaret vid upplösning av det gemensamma ansvaret. Barnet[1] skulle sålunda visserligen inte kunna starta processen men sedan detta skett kunna framställa egna yrkanden, förebringa egna bevis samt, i förekommande fall, fullfölja talan till högre instans.

Det kan diskuteras huruvida barnets bästa blir tillräckligt tillgodosett även om barnet inte ges partsställning i processen. Med de förslag vi lämnat om handläggningen av mål om föräldraansvar och umgängesrätt i socialnämnden och domstolen[2] anser vi det sörjt för att barnet får en framträdande roll i målet utan att vara part. Sålunda skall barnet om möjligt delta redan under samarbetssamtalen om föräldrarna tvistar resp. samtalen med familjerättsassistent eller motsvarande om föräldrarna är ense. Vidare skall barnets mening i möjligaste mån utrönas vid utredning om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Slutligen skall utredaren och eventuellt socialnämndens utlåtande samt domstolens ställningstagande grundas på vad som är förenligt med barnets bästa, varvid barnets egen verkliga åsikt i sammanhanget bör tillmätas stor betydelse.

Även om barnets bästa i den föreslagna handläggningen av mål om föräldraansvar och umgängesrätt kommer att på många sätt tillgodoses kan man enligt vår mening inte bortse från det självständiga värde som ligger i att barnet ges partsställning i mål om upplösning och återupptagande av gemensamt föräldraansvar. Inte minst psykologiskt torde det för barnet kunna ha betydelse att, självständigt i förhållande till föräldrarna, få möjlighet att verka i processen utifrån uteslutande sina behov och intressen. Vi förordar därför att barnet ges rätt att vara part i process som förälder har anhängiggjort i mål om upplösning och återupptagande av gemensamt föräldraansvar.

I fråga om övriga tänkbara situationer när barnet kan ha talerätt enligt 6 kap. (se uppställningen) bör enligt vår mening följande gälla. Har den ena föräldern föräldraansvaret kan barnet ha ett berättigat intresse av

[1] Genom sin ställföreträdare, se vidare avsnitt 9.2.3.

[2] Se kap. 7.

att i stället den andre föräldern får föräldraansvaret. Får barnet i denna situation inte rätt att väcka talan överlämnas helt åt den andre föräldern att ta initiativ till överflyttning av föräldraansvaret. Vill denna förälder inte ha föräldraansvaret föreligger naturligtvis inte skäl att föra en process om *överflyttning av föräldraansvaret*. Det kan emellertid kanske finnas andra skäl till att den som inte har föräldraansvaret inte vill begära att få överta detta ansvar. Man kan t. ex. tänka sig att han eller hon vill ha föräldraansvaret för barnet men är ovillig att på nytt börja en process mellan föräldrarna. I en sådan situation kan det måhända vara mera ändamålsenligt att initiativet till överflyttning av föräldraansvaret kommer från barnet om det har en sådan önskan.

När *förälder missbrukar föräldraansvaret* bör barnet ha rätt att väcka talan om överflyttning av föräldraansvaret. Skälet härtill är, liksom vid överföring av föräldraansvaret enligt 13 § i utredningens förslag, att barnet inte skall behöva vara beroende av annans initiativ när de gäller för barnet så viktiga frågor. Samma synsätt torde kunna användas dels när *förälder som ensam har föräldraansvaret dör,* dels när fråga är om att *flytta föräldraansvaret från annan person till förälder* (17 §) och dels när *tvist om umgängesrätt* uppstått (20–21 §§). I samtliga fall anser vi att barnet har ett berättigat intresse av en generell talerätt.

Även i fråga om mål om *överlämnande av barn* anser vi att barnet har ett berättigat intresse att själv kunna väcka talan. Barnet behöver, som vi tidigare hävdat, i allmänhet båda sina föräldrar även efter skilsmässan. Om barnet önskar umgänge med den förälder som inte har del i föräldraansvaret eller vill barnet bli återfört till den föräldraansvarige skall enligt vårt förmenande barnet inte behöva vara beroende av föräldrarnas handlande för att få förändringen till stånd. Vi föreslår sålunda att barnet får oinskränkt talerätt i dessa mål.

Sammanfattningsvis föreslår vi att barnet får oinskränkt talerätt i mål och ärenden enligt 6 kap. med undantag för mål om upplösning (12 §) och återupptagande av gemensamt föräldraansvar (13 § andra stycket). Beträffande dessa senare mål bör barnets talerätt begränsas till en rätt att, sedan talan väckts av någon av föräldrarna, delta i processen som part[1] och att fullfölja talan till högre instans. – I fråga om mål enligt 8 kap. föreslås att barnet får oinskränkt talerätt.

Den omständigheten att barnet får talerätt i ovan angivna situationer innebär med vårt förslag inte att barnet alltid skall bli instämt i mål om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn. En förutsättning för att barnet i det konkreta fallet skall bli part är att det utsetts ställföreträdare (barnombud) för barnet (se nedan).

9.2.2 *Fråga om processbehörighet för barnet*

Enligt nuvarande ordning är barnet i huvudsak processobehörigt enligt FB. Det betyder att barnet varken själv eller genom befullmäktigat ombud kan delta i t. ex. en process om vårdnaden (föräldraansvaret). Får barnet talerätt på sätt vi föreslagit uppkommer frågan i vilken form och på vilket sätt barnet skall delta i processen.

[1] Genom sitt barnombud, se vidare avsnitt 9.2.3.

En möjlighet är att låta barnet bli processbehörigt. För att processbehörigheten skall bli meningsfull torde emellertid krävas att barnet uppnått sådan ålder och mognad att det antingen kan uppträda själv eller genom ett juridiskt ombud i processen. I det förra fallet måste barnet själv föra talan i mål om den egna personen. Detta kan vara svårt även för en vuxen. I det senare fallet torde bl. a. krävas av barnet dels att det kan framställa sitt behov av och önskemål i fråga om ombud och dels att det kan ge ombudet instruktioner. För ett litet barn är detta inte möjligt men det kan vara svårt även för äldre barn. För det äldre barnet är säkert frågans art och omfattning av stor betydelse i sammanhanget. Frågor av sådan beskaffenhet som förekommer i mål om föräldraansvar och umgängesrätt torde inte lämpa sig för ett barn att ta itu med på egen hand om det inte uppnått en tämligen hög grad av mognad.[1]

Vi föreslår därför att barnets talerätt i mål eller ärende om föräldraansvar m. m. i första hand utövas på annat sätt än genom att barnet får processbehörighet. Den möjlighet som står till buds och som vi förordar är att barnet utses en ställföreträdare som erhåller de befogenheter barnet skulle haft om det varit processbehörigt.

I fråga om barn som fyllt 15 år kan man ifrågasätta om det inte bör ha processbehörighet i mål och ärenden av förevarande slag. Barnet skulle därmed ges samma ställning som i samhällsvårdsmålen. Att ge ett 15-årigt barn processbehörighet i mål av förevarande slag skulle emellertid kunna få oönskade följder. Det skulle kunna locka barnet att genom process söka lösa av puberteten betingade konflikter med föräldrarna. Som vi angett i tidigare sammanhang anser vi att konflikter mellan föräldrar och barn i första hand bör lösas utan inblandning av domstol. Vi menar därför att det kan vara lämpligt att även barn som uppnått 15 års ålder företräds av en ställföreträdare (barnombud) som utses i den mån det behövs.[2] Å andra sidan bör ställföreträdare inte kunna utses för sådant barn, om barnet motsätter sig det.

9.2.3 *Ställföreträdare för barnet (barnombud)*

9.2.3.1 Allmänt

Enligt vårt förslag skall barnet sålunda få talerätt i mål och ärenden rörande föräldraansvar m. m. Eftersom barnet inte själv lämpligen bör utöva sin talerätt[3] behövs en ställföreträdare för barnet i processen. Enligt gällande rätt är vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) som regel barnets ställföreträdare i tvistemål. Detta är gott och väl i mål som rör barnet gentemot tredje person t. ex. i en skadeståndsprocess. I mål om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn, där intressekonflikt föreligger mellan barnet och någon av föräldrarna anser vi det emellertid olämpligt med ett sådant ställföreträdarskap för barnet. I mål av denna kategori är det enligt vår mening särskilt viktigt att barnets rättsliga ställning förstärks och att barnet därför får företrädas av en person som står utanför konflikten och som kan inrikta sig helt på vad som är bäst för barnet.

Vi föreslår därför att barnet i mål och ärenden enligt 6 och 8 kap. som regel bör företrädas av ett barnombud.

[1] Jfr barnets processrättsliga ställning i förvaltningsprocessen, avsnitt 9.1.

[2] Se vidare nästa avsnitt.

[3] Se föregående avsnitt.

9.2.3.2 I vilka situationer bör barnombud förordnas?

Så länge föräldrarna är ense i frågor om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn torde väl i allmänhet få förutsättas att det inte råder något motsatsförhållande mellan föräldrar och barn. Det förfarande vi föreslagit i avsnitten 7.2.1 och 8.4.4 utgör dessutom en viss garanti för att barnets behov och intresse tillgodoses i dessa situationer. Är föräldrarna ense bör de sålunda oftast kunna företräda barnet.

Det kan emellertid förekomma situationer när barn och föräldrar har skilda intressen. Bor barnet t. ex. hos fosterföräldrar och vill barnet att föräldraansvaret flyttas över till fosterföräldrarna kan detta strida mot föräldrarnas gemensamma önskan. I sådant fall kan behov föreligga att barnet får någon som företräder uteslutande dess intresse.

Motsvarande situation kan föreligga om den ena föräldern missbrukar sitt föräldraansvar.

I de fall föräldrarna inte kan komma överens i frågor som rör föräldraansvaret, umgängesrätten eller överlämnande av barnet kan det vara svårare för dem att se till vad som är förenligt med barnets bästa. Barnet kan då behöva någon som står utanför konflikten och kan föra dess talan.

Sammanfattningsvis bör enligt vår uppfattning barnombud utses för barnet om det behövs för tillvaratagande av barnets rätt och bästa. I första hand bör barnombud utses om det föreligger tvist i fråga om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn. Med tvist avses även att barnet står i motsatsförhållande till båda föräldrarna.

9.2.3.3 Förordnande av barnombud

Allmänt

Barnombud skall sålunda kunna bli förordnat när barnet behöver en ställföreträdare för att kunna utöva sin talerätt. I det följande diskuteras dels frågan om behörighet att ansöka om sådant förordnande och dels vilken myndighet som bör utfärda förordnandet.

Behörig att ansöka om barnombud

I fråga om rätten att ansöka om barnombud kan man tänka sig olika möjligheter.

En möjlighet är att barnombud alltid skall förordnas om vissa personkategorier eller organ begär det. En begäran från barnet själv, förälder eller släkting till barnet, samhällsorgan eller intresseorganisation för barn skulle sålunda obligatoriskt leda till att barnombud förordnades. Fördelen härmed skulle vara att barnets behov och intresse skulle kunna bevakas från många olika utgångspunkter och att barnet skulle ha det väl sörjt för att dess intresse tillvaratas. Å andra sidan kan befaras att en så utsträckt behörighet leder till att barnombud utses i många fall när barnets behov och intresse kan tillgodoses på andra, mindre ingripande sätt.

En annan möjlighet är att det beslutande organet självmant förordnar barnombud när vissa närmare angivna situationer föreligger. En olägenhet

med en sådan ordning är att anpassning inte kan ske efter det verkliga behovet.

En tredje möjlighet – som vi förordar – är att vissa personer och myndigheter får rätt att göra ansökan om att barnombud skall utses och låta viss myndighet pröva behovet härav. Kretsen av dem som bör ha sådan rätt bör inte göras alltför vid. Barnet bör självfallet få göra sådan ansökan. Likaså bör föräldrarna eller annan som har föräldraansvaret kunna ta initiativ till att barnombud utses. Det är vidare naturligt att socialnämnden, som i ett större sammanhang har att företräda barnets intresse, skall kunna göra ansökan. Slutligen bör rätten självmant kunna ta upp frågan om den anser att behov av barnombud föreligger.

Genom att ge dessa personer och myndigheter möjlighet att verka för att barnet får ett barnombud är det enligt vår uppfattning väl sörjt för att barnets bästa tillvaratas i de situationer som det är fråga om.

Ansökan om barnombud bör emellertid inte obligatoriskt leda till att barnombud förordnas. Barnombud bör sålunda, som tidigare framhållits, inte utses om barn, som uppnått 15 år, inte vill ha ett ombud. I övrigt menar vi att det bör ankomma på beslutande myndighet att, med beaktande av samtliga förekommande omständigheter och med inriktning på barnets intresse, göra sin egen bedömning i saken. Beslutande myndighet har sålunda att ta ställning till om barnet befinner sig i en sådan situation att det behöver någon som bevakar uteslutande dess intresse. Vidare måste klargöras huruvida barnets behov och intresse inte kan tillgodoses på annat sätt. Finns andra möjligheter, som är bättre, att tillvarata barnets intresse, bör sådan möjlighet alltid väljas. I en skilsmässokonflikt kan det t. ex. ibland vara bättre att på expertväg utröna ett yngre barns vilja än att utse barnombud som företräder barnet i processen. Det torde vara lämpligt att beslutande myndighet tar kontakt med socialnämnden i den ort där barnet bor innan den beslutar i frågan.

Beslutande myndighet

Utformningen av barnombudsinstitutionen liknar i många avseenden vad som gäller i fråga om offentligt biträde enligt rättshjälpslagen (1972:429). Vi anser det därför mest naturligt att införliva bestämmelserna om barnombudet i denna lag.

Enligt gällande ordning är det rättshjälpsnämnd som utser offentligt biträde. Från och med 1 januari 1980 kommer beslutanderätten i stället som huvudregel att ligga på den myndighet som handlägger det ifrågavarande målet eller ärendet.

Enligt vår mening är det ändamålsenligt att göra allmän domstol till beslutande myndighet i fråga om förordnande av barnombud. Vi anser därför att samma ordning bör gälla för barnombudet som kommer att gälla för det offentliga biträdet i detta hänseende.

Möjlighet bör finnas att överklaga rättens beslut i fråga om förordnande av barnombud på samma sätt som för offentligt biträde i motsvarande fall. Talan bör sålunda kunna fullföljas hos samma instans som har att pröva fullföljd i huvudsaken.

9.2.3.4 Vilka kvalifikationer bör barnombudet ha?

Barnombudet behöver för fullgörande av sitt uppdrag kunskap om och erfarenhet när det gäller barn och dess behov i olika utvecklingsfaser samt juridisk utbildning. Vi vill därför framhålla vikten av att personer som skall användas för uppdrag som barnombud ges möjlighet till utbildning i hithörande frågor genom kursverksamhet e. d.

9.2.3.5 Barnombudets åligganden

Barnombudet skall vara barnets ställföreträdare i mål eller ärenden om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn. Sålunda ikläder sig barnombudet de befogenheter barnet själv skulle ha haft som part i sådana mål eller ärenden. Som framgår av vår redovisning i avsnitt 9.2.1 kommer barnombudet i vissa närmare angivna typer av mål att ha oinskränkt talerätt dvs. ha möjlighet att väcka talan, delta som part i processen samt överklaga till högre instans.

Barnombudet skall självfallet i sitt handlande uteslutande bevaka barnets intresse. Det är därför väsentligt att barnombudet håller sig underrättad om vad barnet har för uppfattning i de frågor som är föremål för rättens prövning. Detta torde företrädesvis – särskilt när barnet är litet yngre – få ske genom att barnombudet håller fortlöpande kontakt med för barnet utsedd kontaktperson,[1] eftersom denne har till uppgift att vinna barnets förtroende och kanske kan förmedla barnets åsikter i sammanhanget.

Anser barnombudet att domstolens avgörande i fråga om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn inte är förenligt med barnets bästa bör barnombudet utan fullmakt kunna fullfölja talan i målet och vara barnets ställföreträdare även i högre instans. Dock bör barnombudet rådgöra med barnet i frågan om barnet nått tillräcklig mognad eller, i annat fall, med barnets kontaktperson. Har barnet fyllt 15 år bör barnombudet inte föra talan eller överklaga mot barnets vilja.

Det kan finnas anledning för barnombudet att införskaffa särskild utredning för att tillvarata barnets rätt och bästa. Vi anser därför att den möjlighet som offentligt biträde har att föranstalta om utredning bör gälla även för barnombudet.

9.2.3.6 Ersättning till barnombud m. m.

I fråga om ersättning till barnombudet bör samma regler gälla som för offentligt biträde. Ersättning till barnombud bör sålunda utgå av allmänna medel.

Även i övriga hänseenden, som inte behandlats ovan, bör barnombudet likställas med offentligt biträde.

9.2.3.7 Fråga om barnombud i samhällsvårdsärenden

Det har i olika sammanhang framhållits att konstruktionen med offentligt biträde för barn under 15 år är otillfredsställande från formell synpunkt. Barn i de yngre åldrarna kan inte fungera som huvudmän gentemot sitt

[1] Se kap. 10.

offentliga biträde. Varken biträdet eller barnet har rätt att anföra besvär över det beslut som kommer att meddelas.

Det bör enligt vår mening kunna övervägas om inte konstruktionen med barnombud skulle kunna användas även i fråga om barn i samhällsvårdsärenden. Därigenom skulle de olägenheter som upptagits ovan kunna undanröjas. Vi avser att återkomma i denna fråga i ett senare sammanhang.

10 Stöd och hjälp för barnet (kontaktperson)

10.1 Den tidigare barnavårdsmannainstitutionen

Barnavårdsmannainstitutionen infördes i vår lagstiftning genom lagen om barn utom äktenskap som tillkom år 1917. Syftet var att söka tillvarata de rättigheter som genom denna lag tillförsäkrades de utomäktenskapliga barnen. Barnavårdsman skulle förordnas för varje utom äktenskap fött barn. År 1939 infördes möjlighet att förordna barnavårdsman även för barn födda i äktenskap och adoptivbarn, sedan föräldrarnas (adoptivföräldrarnas) sammanlevnad upphört eller deras äktenskap upplösts. Vid tillkomsten av FB år 1949 sammanfördes bestämmelserna om barnavårdsman till barn födda i och utom äktenskap i dåvarande 8 kap. FB.

De uppgifter som åvilade barnavårdsmannen kan indelas i fem huvudgrupper, nämligen att sörja för att barnets börd fastställdes när det var fött utom äktenskap, att sörja för att barnet tillförsäkrades underhåll, att biträda med indrivning och tillhandahållande av underhållsbidrag, att i andra avseenden se till att barnets rätt och bästa iakttogs samt att bistå vårdnadshavaren med råd och upplysningar.

Barnavårdsmannaskapet i dess utformning före år 1973 utsattes under årens lopp för kritik i flera avseenden. Bl. a. anmärktes att alltför många uppdrag med åren kom att samlas på en person. De personer som utsågs till barnavårdsmän var dessutom ofta tjänstemän med även andra arbetsuppgifter. Detta ledde till att barnavårdsmannens arbetsbörda blev så stor att han bl. a. inte hann ägna erforderlig tid åt det kurativa arbetet som barnavårdsman. Samtidigt kunde förmärkas ett ökat behov av sådana insatser. Vidare kritiserades att systemet med obligatoriska förordnanden för s. k. utomäktenskapliga barn hade den olägenheten att många barnavårdsmän förordnades och många förordnanden kvarstod utan att behov av stöd och hjälp förelåg. Det hävdades även att samhället inte i onödan borde tränga sig på vissa kategorier av vårdnadshavare och att barn födda utom äktenskap inte borde särbehandlas. Obligatoriet medförde många gånger ett onödigt och betungande administrativt arbete. Systemet med personliga förordnanden visade sig även i övrigt tungrott och opraktiskt.

10.2 Gällande rätt

År 1973 avskaffades barnavårdsmannainstitutionen i dess dåvarande utformning. Barnavårdsmannens uppgifter övertogs av barnavårdsnämnden. Begreppet barnavårdsman bibehölls dock och avser numera en av barnavårdsnämnden utsedd särskild tjänsteman eller förtroendeman hos nämnden eller annan lämplig person, som har till uppgift att lämna vårdnadshavare bistånd vid utövandet av vårdnaden (föräldraansvaret).[1] Enligt förslaget till socialtjänstlag[2] skall, om den enskilde begär eller samtycker till det, socialnämnden kunna utse en särskild kontaktman (nedan kallad kontaktperson) eller en familj med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter. En kontaktperson bör enligt förslaget kunna utses så snart den enskilde har behov av att få stöd, råd eller hjälp av annan person. Det kan vara fråga om en vårdnadshavare (föräldraansvarig) som begär stöd och hjälp vid utövandet av vårdnaden (föräldraansvaret), alltså den situation som åsyftas i 3 a § BvL. Det kan emellertid också vara en situation då socialnämnden på grund av barnets förhållanden söker kontakt med föräldrarna och erbjuder en kontaktperson.

Kontaktperson kan endast utses med den enskildes samtycke. Det är socialnämndens sak att pröva om behov av kontaktperson föreligger.

Behov av en kontaktperson kan uppkomma vid oenighet mellan föräldrar som gemensamt har föräldraansvaret. Vidare kan kontaktperson behövas när relationerna mellan föräldrar och barn är störda. Kontaktpersonen kan emellertid också ha en funktion att fylla i många andra situationer. Många människor har behov av att ha någon person att vända sig till i mer eller mindre kritiska situationer. Kontaktpersonens väsentligaste uppgift är därför ofta att vara ett personligt stöd. Vidare kan det, då det gäller att förmedla kontakter med andra vårdorgan, vara av värde att ha tillgång till en i samråd med den enskilde utsedd kontaktperson. Har den enskilde besvär med beroendeframkallande medel kan kontaktpersonen förmedla läkarbesök, besök på alkohol- eller narkomanvårdspoliklinik etc. I vissa fall kanske en kontaktperson även kan hjälpa den enskilde att bryta sig loss ur en i sammanhanget olämplig miljö. Kontaktpersonen bör också kunna underlätta för den enskilde att ordna utbildning, att söka arbete och att skaffa bostad. Han bör därjämte, framför allt beträffande ungdom, söka hjälpa den enskilde till en meningsfylld fritidssysselsättning.

10.3 Utredningens överväganden och förslag

10.3.1 *Allmänna synpunkter*

Vi har i kapitel 9 närmare behandlat frågan om talerätt för barn. Enligt vårt förslag skall barnet – med vissa undantag – ges oinskränkt talerätt i mål och ärenden om föräldraansvar m. m. Vi har förordat att barnet inte själv skall få utöva talerätten utan att denna uppgift bör anförtros åt en ställföreträdare för barnet (barnombud).

[1] 3 a § BvL.

[2] Prop. 1979/80:1.

Vi menar att även andra situationer[1] kan finnas när barnet är i behov av stöd och hjälp av en person som kan koncentrera sig uteslutande på barnets behov och intresse. Den nuvarande barnavårdsmannainstitutionen är inriktad på att lämna vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) stöd och hjälp vid utövandet av vårdnaden (föräldraansvaret). I förslaget till socialtjänstlag har barnavårdsmannen ersatts av en kontaktperson som skall ha vidgade möjligheter att ge den enskilde stöd, råd och hjälp i personliga angelägenheter. Kontaktperson kan inte utses mot föräldrarnas vilja.

De möjligheter till stöd- och hjälpinsatser för barnet som f. n. finns eller som föreslås av socialutredningen anser vi inte tillräckliga. Med hänsyn till de skilda intressen föräldrar och barn kan ha i konfliktsituationer är det enligt vår uppfattning angeläget att barnet kan få stöd och hjälp från någon utomstående även utan föräldarnas samtycke. Vi anser att en lämplig ordning skulle kunna vara att bygga ut den av socialutredningen föreslagna kontaktmannafunktionen till att även avse uteslutande barnets behov av stöd och hjälp i risksituationer.

10.3.2 *När behövs kontaktperson för barnet?*

10.3.2.1 Allmänt

Socialutredningen har i sitt slutbetänkande angett vissa situationer när det kan bli aktuellt att utse en kontaktperson.[2]

Vi menar att det finns många andra situationer under barnets uppväxt som innebär risker för barnets utveckling (risksituationer). Barnet torde i sådana situationer många gånger vara i behov av stöd och hjälp från en person som står utanför den konflikt som utgör riskmomentet. Enligt vårt förmenande bör det bli kontaktpersonens uppgift att fylla denna uppgift. I det följande beskrivs några risksituationer.

10.3.2.2 Risksituationer som regleras i FB

Oenighet om föräldraansvaret

Så snart det är aktuellt med en ändring i fråga om vem som skall ha föräldraansvaret för barnet befinner sig barnet i en risksituation. Är föräldrarna överens om vem som skall ha föräldraansvaret torde risken för att barnet skall hamna i en krissituation på grund av förändringen i dess förhållanden inte vara så stor. Föräldrarna torde i den situationen även ha förhållandevis goda möjligheter att ta tillvara barnets intresse. Är föräldrarna däremot oense torde risken för att barnet skall hamna i en krissituation vara betydligt större. Man kan även hysa farhågor för att föräldrarna i en sådan situation har sämre förutsättningar att se till vad som är förenligt med barnets bästa.[3]

Oenighet om umgängesrätt

Det vanligaste är att föräldrarna kan enas om hur umgängesrätten skall utövas efter skilsmässa. Kan föräldrarna däremot inte träffa överenskommelse om umgängesrätten hamnar barnet i en risksituation. Hänskjuts frågan

[1] Vi kallar i fortsättningen dessa situationer för risksituationer. Därmed avser situationen som barnet kan hamna i under sin uppväxt och som innebär risker för dess utveckling.

[2] Se avsnitt 10.2.

[3] Se JO:s uttalande i beslut 1976-04-12 i ärende nr 3383/74.

till domstolsavgörande har konflikten mellan föräldrarna skärpts och riskerna för barnet har därmed ökat. Fungerar slutligen inte en gjord överenskommelse om umgängesrätten tillfredsställande eller efterlever föräldrarna inte ett domstolsbeslut om umgängesrätt utsätts barnet också för risker för sin utveckling.

Överlämnande av barn

När fråga är om att med tvång verkställa en dom eller ett beslut om föräldraansvar eller umgängesrätt torde riskerna för att barnet kommer i en krissituation vara stora.

Adoption

Vid adoption befinner sig barnet i en risksituation till dess adoptionen är genomförd. Ännu allvarligare blir situationen när den som tagit hand om barnet i adoptionssyfte inte fullföljer sitt åtagande. Barnets biologiska föräldrar vistas kanske i annat land eller är av annan orsak ur stånd att tillvarata sitt barns intressen. Socialnämnden skall i viss mån ta tillvara barnets intresse i detta fall dels på grund av sin allmänna skyldighet att stödja barn som är i behov av hjälp och dels genom att det hem som barnet vistas i under denna tid är att betrakta som fosterhem och därför står under socialnämndens tillsyn. Barnet befinner sig emellertid då i en så utsatt position att det ofta behöver hjälp och stöd av en person vars främsta uppgift är att hjälpa och stödja just detta barn.

10.3.2.3 Risksituationer som regleras i BvL

Omhändertagande för samhällsvård

Om föräldrarna inte klarar vården av barnet kan barnet behöva samhällets hjälp på olika sätt. Socialnämnd kan t. ex. behöva bistå barnet med hjälp till upphälle, vård och uppfostran.[1] Många gånger räcker det emellertid inte med ekonomisk hjälp för att tillgodose barnets behov. Brister vårdnadshavaren (den föräldraansvarige) i sina skyldigheter enligt FB gentemot barnet kan barnet behöva vård utanför hemmet.[2] Föreligger allvarligt missförhållande för barnet, såsom att barnet misshandlas i hemmet eller att allvarlig fara för barnet i kroppsligt eller själsligt avseende föreligger, kan socialnämnden behöva omhänderta barnet tvångsvis för samhällsvård.[3]

När samhället ser sig föranlåtet att ingripa för att hjälpa barnet är det inte ovanligt om motsättningar uppstår mellan samhällets organ (företrädesvis socialnämnden) och föräldrarna i fråga om det lämpliga i att viss åtgärd vidtas. Föräldrarna kan själva befinna sig i en krissituation och inte ha möjlighet att se till barnets bästa. Men även mellan barnet och föräldrarna kan motsättningar uppstå i en sådan situation. Det är därför stora risker att barnet i nu beskrivna fall hamnar i en krissituation.

[1] 12 § socialhjälpslagen (1956:2)

[2] 31 § BvL.

[3] 25 § BvL jfr även 29 och 30 §§ BvL.

Fosterhemsplacering

För ett barn som varit föremål för fosterhemsvård kan det innebära en allvarlig chock att skiljas från sina fosterföräldrar särskilt om vården pågått under längre tid. Fosterhemmet kanske är det enda hem barnet lärt känna och att återföras till de biologiska föräldrarna kan för barnet upplevas som att bli överförd till en främmande miljö. De motsättningar som kan uppstå mellan de biologiska föräldrarna och fosterföräldrarna i sammanhanget – särskilt om förbud mot flyttning av barnet begärs[1] – torde medföra stor risk för att barnet kommer i en krissituation.

10.3.2.4 Risksituationer som regleras i annan lagstiftning

Fråga om byte av släktnamn för barnet kan skapa motsättningar mellan de inblandade. Är t. ex. föräldrarna frånskilda och önskar modern att barnet får hennes namn som ogift eller omgift kan detta skapa konflikt med den frånskilde fadern. I ogynnsamma fall kan en sådan konflikt leda till problem vid utövande av umgängesrätt o. d. Barnets vilja i sammanhanget efterhörs enligt gällande rätt[2] endast om barnet fyllt 12 år. Om barnet har sin biologiska faders namn och har god kontakt med denne har domstolarna som regel fäst stor vikt vid dennes inställning till ett namnbyte. Det föreligger sålunda risk för att barnet hamnar i en krissituation genom att fråga om byte av släktnamn aktualiseras.

Över huvud taget finns det ett flertal situationer då risk föreligger för att barnet skall på något sätt lida men. Vi avser att återkomma till i vart fall en del av dessa situationer i senare sammanhang.

10.3.3 *Kontaktpersonens åligganden*

En kontaktperson för barnet kan komma att få många funktioner att fylla. Hans allmänt sett viktigaste uppgift blir att vara ett personligt stöd för barnet när det hamnar i en risksituation. I en föräldrakonflikt blir han den som kan företräda uteslutande barnets intresse. Detta kan ske på flera sätt.

I en skilsmässoprocess kan han vara den förmedlande länken mellan barnet och barnombudet. Kontaktpersonen blir i praktiken den som bäst kan ge barnombudet upplysningar om vad barnet vill och vad som är bäst för barnet.

Även om barnet inte önskar föra talan i en process mellan föräldrarna kan det ha behov av att få tala med någon utomstående om sina problem. Barnet kan även ha en önskan att få uttrycka sin vilja t. ex. angående vem av föräldrarna det vill bo hos efter skilsmässan. Det kan därvid vara värdefullt att få avge denna viljeförklaring till en neutral person. Kontaktpersonens roll blir i detta fall främst lyssnarens.

I de fall där tvist föreligger om umgängesrätten eller umgänget inte fungerar tillfredsställande kan kontaktpersonen bli det stöd och den hjälp som barnet behöver för att barnets rätt till umgänge med båda föräldrarna skall kunna tillgodoses.

Sammanfattningsvis blir kontaktpersonens första uppgift att söka vinna barnets förtroende. Han skall sedan, med hjälp av barnet och med till buds

[1] 50 § BvL.

[2] Jfr Namnlagsutredningens betänkande "Nya namnregler" SOU 1979:25.

stående medel, söka utröna den lösning på det föreliggande problemet som bäst gagnar barnet. Vid konflikt mellan föräldrarna är kontaktpersonen förmedlande länk mellan barnet och barnombudet om sådan utsetts. Sedan problemet är löst (t. ex. umgängestvist avgjorts) är hans uppgift att i möjligaste mån följa barnets förhållanden en tid för att se till att umgängesrätten fungerar och att lösningen gagnar barnet även på sikt.

10.3.4 *Vilka kvalifikationer bör barnets kontaktperson ha?*

Kontaktpersonen kommer att ha betydelsefulla och mångskiftande uppgifter. Dessa uppgifter kommer att ställa stora krav på kontaktpersonens personliga egenskaper och kunskaper. Personen i fråga bör framför allt besitta kunskap och erfarenhet när det gäller barn och dess behov i olika utvecklingsfaser samt ha god självkännedom. Han eller hon bör vidare kunna handskas med barn på ett sätt som inger förtroende hos barnet och ha förmåga till kontakt med barnet så att det vågar uttrycka sina känslor.

De svåra uppgifter som enligt förslaget läggs på kontaktpersonen gör att det i och för sig vore önskvärt att personer med barnpsykologisk utbildning utnyttjades för uppdraget. Det torde dock vara orealistiskt att räkna med att personer med sådan bakgrund finns att tillgå i tillräcklig utsträckning, särskilt på mindre orter. Enligt vår uppfattning kan även andra personkategorier med fördel användas för ändamålet. Det torde finnas många människor såväl i som utanför barnavårdens tjänst som – utan att ha barnpsykologisk skolning – har en rikhaltig erfarenhet av barn. Som exempel kan nämnas förskollärare, daghemspersonal, skollärare, personal på barnavårdscentral samt över huvud taget personer med stor erfarenhet av egna eller andras barn. Dessa borde kunna utnyttjas som kontaktpersoner för barnet. I första hand torde det dock bli fråga om att använda personer inom kommunernas barnavårdande verksamhet som exempelvis familjerättsassistenter. Även personer som utfört utredning angående föräldraansvaret eller samtalsledare vid samarbetssamtal blir sannolikt många gånger väl lämpade för sådant uppdrag i och med att det i annat sammanhang fått tillfälle att lära känna barnet. Över huvud taget bör en strävan vara att utnyttja de kontakter med barnet som redan kan finnas så att barnet inte behöver splittra sitt förtroende på för många personer. Vi vill alltså inte förorda att särskilda tjänster som kontaktperson inrättas. I stället bör möjlighet finnas att sprida ut dessa uppdrag på de för ändamålet lämpliga personer som finns att tillgå.

Som framhållits ovan krävs goda kunskaper på barnavårdens område av kontaktpersonen. Vi vill därför framhålla vikten av att personer som skall användas för detta uppdrag ges erforderlig utbildning. Detta kan ske dels genom fortbildning av socialtjänstens personal och dels genom utbildning i form av kursverksamhet för övriga personer som ställer sig till förfogande.

Det är vidare viktigt att kontaktpersonerna ges möjlighet till fortlöpande handledning. I detta sammanhang bör tillgänglig expertis utnyttjas.

10.3.5 *Förordnande av kontaktperson*

Enligt socialutredningens förslag ankommer det på socialnämnden att pröva om behov av kontaktperson föreligger samt att utse kontaktperson. Förordnande av kontaktperson kräver enligt utredningen den enskildes samtycke. Kontaktperson för barnet får inte utses utan att den föräldraansvarige går med på det.

När barnet befinner sig i en risksituation är det vanligt att intressekonflikt råder mellan föräldrarna eller någon av dem och barnet. Det är därför, som vi framhållit tidigare, viktigt att kontaktperson kan utses för barnet även om förälder motsätter sig det. I de allra flesta fall torde det emellertid vara väsentligt att kontaktpersonen kan samarbeta med föräldrarna för att barnets bästa skall kunna tillgodoses. Ett eftersträvansvärt mål är därför att få föräldrarna positivt inställda till att kontaktperson utses för barnet. Socialnämnden bör med hänsyn härtill bereda föräldrarna tillfälle att yttra sig över behovet av kontaktperson för barnet. Det får sedan ankomma på socialnämnden att göra en bedömning vad som är förenligt med barnets bästa i sammanhanget.

Har barnet fyllt 15 år anser vi att barnets samtycke bör krävas innan kontaktperson utses.[1]

10.3.6 *Ersättning till kontaktperson*

Uppdraget som kontaktperson kommer säkert många gånger att bli tidskrävande. Det gäller ju för kontaktpersonen att vinna barnets förtroende och att utgöra ett stöd för barnet i en risk- eller krissituation. Det kommer sannolikt inte sällan att krävas insatser från kontaktpersonen under obekväm arbetstid. Uppdraget torde i många fall också bli förenat med utgifter. Mot bakgrund härav är det viktigt att ersättningsfrågan löses på ett tillfredsställande sätt. Kontaktpersonen bör ha skäligt arvode och ersättning för utgifter. Det synes emellertid inte lämpligt att reglera arvodes- och ersättningsfrågan författningsvägen. Kommunerna bör själva få lösa denna fråga.

10.3.7 *Övrigt*

Beträffande vad som i övrigt bör gälla i fråga om kontaktperson ansluter vi oss till socialutredningens förslag vartill hänvisas.[2]

10.3.8 *Jämförelse med den tidigare barnavårdsmannainstitutionen*

Som anförts under avsnitt 10.1 utsattes det gamla barnavårdsmannaskapet under årens lopp för kritik i flera avseenden. Denna kritik ledde så småningom till att barnavårdsmannainstitutionen i dess dåvarande utformning avskaffades.

En jämförelse mellan det gamla barnavårdsmannaskapet och den föreslagna kontaktpersoninstitutionen ger enligt vår mening vid handen att den kritik som riktades mot barnavårdsmannen inte är bärande när det gäller kontaktperson för barnet.

[1] Jfr avsnitt 9.2.2.

[2] SOU 1977:40 s. 182 ff.

Barnavårdsmannen utsågs obligatoriskt för varje utom äktenskap fött barn. Förordnandet bestod till dess barnet fyllt 18 år. Kontaktperson föreslås förordnad när barn befinner sig i en risksituation och behöver stöd och hjälp av en utomstående person. Så snart den situation, för vilken kontaktpersonen förordnats, är bemästrad, skall han entledigas. Förordnanden som kontaktperson för barn torde därför bli såväl betydligt färre som av väsentligt kortare varaktighet än de tidigare barnavårdsmannaförordnandena. Onödiga förordnanden torde heller inte behöva förekomma. Det administrativa arbetet med kontaktpersonförordnanden torde, med hänsyn till den många gånger begränsade varaktigheten, inte behöva bli så betungande. Inte heller kritiken mot att vissa grupper av människor särbehandlas har någon motsvarighet när det gäller med vårt förslag eftersom denna inriktas på samtliga barn med behov av stöd och hjälp av en utomstående.

Sammanfattningsvis kan sålunda sägas att den föreslagna kontaktpersoninstitutionen kommer att användas för andra och mer begränsade uppgifter än det tidigare barnavårdsmannaskapet. De olägenheter som visade sig föreligga beträffande barnavårdsmannainstitutionen skall inte behöva uppkomma om vårt förslag angående kontaktperson för barnet genomförs.

10.4 Barnombudsman

Det har från flera håll hävdats att den helhetssyn på familjeproblem som numera i regel gäller har inneburit att barnens speciella situation i sammanhanget inte fått tillräcklig framtoning i nämndernas arbete. Barnet har på sätt och vis kommit bort i den allmänna hanteringen. Detta har även medfört svårigheter för allmänheten att få kontakt med rätt person inom socialnämnden när det gäller barnfrågor.

Ett sätt att råda bot på denna situation kan vara att avdela någon person inom socialnämnden med uppgift att vara förmedlande länk mellan allmänheten och socialnämnden när det gäller barnfrågor.

Denna person – i det följande kallad barnombudsman – skulle t. ex. kunna förmedla initiativ till att kontaktperson utses. Barnombudsmannen skulle även själv kunna anmäla sådant behov. I övrigt skulle barnombudsmannen kunna ge allmänheten råd i olika barnfrågor och eventuellt vara handledare åt kommunens kontaktpersoner. Vidare skulle på olika sätt (bl. a. i telefonkatalog) tillkännages att barnombudsmannen är en person som man kan vända sig till när barn befinner sig i en risksituation och behöver hjälp och stöd av någon utomstående.

För att göra barnombudsmannen mera självständig i förhållande till socialnämnden kan man även överväga att göra personen i fråga till en kommunal eller statlig tjänsteman utanför nämndens kontroll. En möjlighet skulle därvid vara att samordna barnombudsmannafunktionen med den funktion som avses uppfylld av den av barnolycksfallsutredningen föreslagna barnsäkerhetskonsulenten.[1]

[1] SOU 1979:28.

10.5 Alternativa förslag i fråga om representant för barnet

10.5.1 *Allmänt*

Enligt huvudförslaget får barnet egen talerätt i mål och ärenden om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn. Talerätten utövas av en ställföreträdare för barnet (barnombudet). Dessutom föreslås att barnet skall ha möjlighet till stöd och hjälp av en utomstående person (kontaktperson) när barnet befinner sig i en risk- eller krissituation.

I det följande diskuteras alternativa förslag till vår förstahandsmodell.

10.5.2 *Fråga om talerätt*

En risk med att barnet får talerätt i mål om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn är att det kan uppstå motsatsförhållande i processen mellan minst tre parter, vardera föräldern samt barnen, vilket kan vara ägnat att på ett onödigt sätt förstärka konflikten. Det kan därför diskuteras om barnets bästa i sammanhanget skulle kunna tillgodoses även om barnet inte får talerätt. Man kan tänka sig en motsvarighet till den tidigare barnavårdsmannen d. v. s. en person som å det allmännas vägnar företräder barnet i nu angivna mål. Personen i fråga skulle bli en socialnämndens förlängda arm, som med den självständighet som barnavårdsmannen hade, skulle handla utifrån vad som är bäst för barnet. Denna person skulle bl. a. ha talerätt i mål av ifrågavarande slag. Personen i fråga skulle förordnas av kommunen när barnet behöver någon som kan företräda uteslutande dess behov och intresse. Personen skulle också bekostas av kommunen. Även med detta system skulle det emellertid kunna bli tre parter i målet. Eftersom barnet själv inte uppträder som part behöver denna situation dock inte på samma sätt verka konfliktskapande mellan föräldrarna och barnet.

10.5.3 *Ställföreträdarskap samt stöd och hjälp i samma funktion*

10.5.3.1 Inledning

I stället för en uppdelning av ställföreträdarskapet och hjälpinsatserna i två olika funktioner som huvudförslaget innebär kan man tänka sig att dessa båda funktioner utövas av en och samma person. Denna person skulle kunna fungera antingen i kommunal eller statlig regi. I det följande diskuteras tre tänkbara lösningar efter denna modell. I samtliga fall förutsätts att barnet har egen talerätt och att personen i fråga är ställföreträdare för barnet (jfr barnombudet).

10.5.3.2 Barnassistent

En möjlighet är att en person utses av socialnämnden när barnet befinner sig i en risk- eller krissituation. Vi kallar i fortsättningen denna person för barnassistent.

En barnassistent kan komma att få många funktioner att fylla. Hans uppgifter torde bli en kombination av barnombudets och kontaktpersonens dock med den jämkningen att barnassistenten bör låta sig företrädas av ett juridiskt ombud i process om föräldraansvaret, umgängesrätten eller överlämnande av barn.

Barnassistenten torde behöva samma kvalifikationer som kontaktpersonen.[1]

De uppgifter som barnassistenten får torde göra det mest naturligt att lägga beslutanderätten för att barnassistent utses på det organ som i första hand har till uppgift att svara för samhällets vård av barn d. v. s. socialnämnden. Det får anses vara socialnämnden som har den bästa överblicken när det gäller frågan vilka andra åtgärder som kan vidtas för att bistå barnet än att utse barnassistent.

Det bör sålunda bli socialnämndens sak att utse barnassistent när behov därav uppstår. Vem som helst bör kunna ta initiativ till att barnassistent utses. En begäran om barnassistent behöver emellertid inte obligatoriskt leda till att barnassistent förordnas. Å andra sidan bör barnassistent kunna utses även om någon motsätter sig det. Det bör ankomma på socialnämnden att, med beaktande av samtliga förekommande omständigheter och med inriktning på barnets bästa, göra sin egen bedömning i saken. Socialnämnden skall sålunda ta ställning till om barnet befinner sig i en sådan situation att det behöver assistans från en utomstående person. Vidare måste klargöras huruvida barnets bästa inte kan tillgodoses på annat sätt. Finns andra möjligheter, som är bättre, att tillvarata barnets intresse, bör sådan möjlighet alltid väljas. I en skilsmässokonflikt kan det t. ex. många gånger vara bättre att på expertväg utröna ett yngre barns vilja än att utse en barnassistent.

Socialnämnden bör även ha det yttersta ansvaret för att det stöd, som barnassistenten har att lämna, blir effektivt. Nämnden bör därför hålla sig underrättad om barnassistentens arbete och lämna behövliga råd och anvisningar. För att socialnämnden skall kunna fullgöra sin övervakningsskyldighet bör nämnden få till uppgift att årligen granska barnassistentens handlingar. Granskningen bör förslagsvis vara avslutad före den 1 april varje år. Granskning bör även äga rum innan handlingarna efter beslut om överflyttning av tillsynen tillställs annan socialnämnd. Finner nämnden att barnassistenten inte fullgör sitt uppdrag tillfredsställande, bör nämnden kunna entlediga assistenten från uppdraget och förordna annan person att utföra uppgiften. Entledigande bör även ske på barnassistentens begäran och när uppdraget fullgjorts eller barnet fyllt 18 år.

Trots den övervakningsskyldighet som sålunda bör vila på socialnämnden bör nämnden inte kunna ge barnassistenten direktiv som denne är skyldig att följa. Det torde nämligen vara viktigt att barnassistenten kan handla självständigt, uteslutande i barnets intresse.

Barnassistenten bör sålunda kunna handla på eget ansvar. Finner socialnämnden att assistenten handlar olämpligt, kan den driva igenom sin vilja bara genom ett entledigande. Det kan t. ex. tänkas, att ett ärende är av så svår beskaffenhet att ett entledigande är motiverat även om barnassistenten inte kan direkt klandras för sitt sätt att sköta saken. Ledstjärnan för nämndens bedömning bör alltid vara barnets bästa.

[1] Se avsnitt 10.3.4.

Socialnämndens beslut om entledigande bör kunna överklagas hos länsrätten. Detta torde vara viktigt för att barnassistenten skall kunna känna sitt oberoende gentemot nämnden.

I fråga om ersättning åt barnassistenten hänvisas till vad som anförts i fråga om kontaktpersonen i detta hänseende.[1]

En grundläggande förutsättning för att barnassistentinstitutionen skall kunna fungera på ett förtroendefullt sätt är att uppgifter om barnens personliga förhållanden inte lämnas ut till obehöriga. Några problem i detta hänseende torde med den föreslagna lösningen inte behöva uppkomma, eftersom barnassistentens verksamhet automatiskt blir underkastad de för socialtjänsten gällande sekretessbestämmelserna.

Till barnassistenter kommer med förslaget sannolikt att förordnas huvudsakligen tjänstemän inom kommunen. Dessa är i sin verksamhet underkastade ämbetsansvar. Övriga barnassistenter kan inte anses underkastade ämbetsansvar. Barnassistent, som visar försumlighet vid uppdragets fullgörande, torde under vissa förutsättningar kunna ådraga sig skadeståndsskyldighet.[2]

10.5.3.3 Representanten som statlig funktion

Som alternativ till att göra barnassistenten till en kommunal funktion skulle man kunna tänka sig att lägga funktionen på statlig nivå och låta exempelvis barnavårdskonsulenterna vid länsstyrelserna få till uppgift att utse, övervaka och entlediga barnassistenten. Härigenom skulle barnassistenten bli fristående i förhållande till socialnämnden.

10.5.3.4 God man

En tänkbar ordning är att bygga ut det nuvarande godmanskapet i 18 kap. FB till att avse även nu aktuella situationer. Enligt 18 kap. 3 § FB skall rätten, om det behövs, förordna god man om någon på grund av sjukdom, hämmad förståndsutveckling, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver bistånd med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person.

Det skulle med en sådan ordning bli rättens sak att förorda god man för barnet om det behövs för tillvaratagande av barnets rätt eller för att sörja för barnets person. Gode mannen skulle sålunda bli barnets ställföreträdare i process om föräldraansvaret, umgängesrätten eller överlämnade av barn. I övrigt skulle gode mannen kunna vara ett stöd och en hjälp för barnet i risk- och krissituationer.

Till god man skall enligt 18 kap. 5 § FB utses en rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig man eller kvinna. Det torde vara lämpligt att den gode mannen i nu förevarande fall har samma kvalifikationer som kontaktpersonen.[3] Vid behov bör gode mannen kunna låta sig företrädas av juridiskt ombud.

[1] Se avsnitt 10.3.6.

[2] 4 kap. 1 § skadeståndslagen (1972:207).

[3] Se avsnitt 10.3.4.

Godmanskap står enligt 18 kap. 6 § FB under tillsyn av överförmyndaren och rätten. Personen i fråga skulle sålunda vara fristående i förhållande till nämnden.

Gode mannen saknar enligt nuvarande ordning tystnadsplikt. Detta kan vara en olägenhet med hänsyn till de många gånger ömtåliga och grannlaga uppgifter som en god man för barnet torde komma att få.

11 Kostnader för reformen

11.1 Allmänt

De reformer som vi föreslår i detta betänkande kommer att lägga nya och betydelsefulla uppgifter på samhället. Med hänsyn till att det enligt barnavårdslagen och framdeles även enligt den föreslagna socialtjänstlagen åligger kommunerna att verka för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden är det naturligt att merparten av de nu föreslagna uppgifterna läggs på kommunerna. Många kommuner har också redan i dag tagit på sig vissa av de uppgifter som föreslås.

11.2 Konfliktbearbetning

I många kommuner kommer att krävas nya resurser i form av familjerådgivare, social- eller familjerättsassistenter, psykologer eller motsvarande för att möjliggöra konfliktbearbetning för föräldrar som vid upplösning av gemensamt föräldraansvar inte är överens i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. Behov kommer att finnas såväl av personer som kan fungera som samtalsledare vid samarbetssamtal som personer med funktion som handledare. Konfliktbearbetningen kommer att kräva utbildning av denna personal. I vissa mindre kommuner kommer sannolikt dessa tjänster i viss utsträckning att behöva köpas från andra kommuner. – Härtill kommer kostnader för att bereda föräldrar, som efter skilsmässa eller separation bor på skilda orter, tillfälle att mötas i samarbetssamtal.

För att bedöma vilka resurser samarbetsamtalen kommer att kräva måste man bestämma vilken ambitionsnivå man vill ha. Vi har i första hand föreslagit skyldighet för kommunerna att erbjuda samarbetssamtal till föräldrar som vid upplösning av gemensamt föräldraansvar tvistar vid domstol om föräldraansvaret eller umgängesrätten och i övrigt en rekommendation till kommunerna att erbjuda samtal även innan domstolsförfarandet inletts. Antalet tvistiga mål om föräldraansvar eller umgängesrätt ligger för hela landet på cirka 2 000 mål per år. De allra flesta av dessa avser upplösning av gemensamt föräldraansvar. Detta är sålunda det ungefärliga minsta antal fall i vilka samarbetssamtal skulle erbjudas. Skulle kommunernas skyldighet i detta hänseende utsträckas till att avse även fall utanför domstolstvisterna ökar antalet samarbetssamtal. Lägger man ambitionsnivån så att man skall

kunna erbjuda invandrare samarbetssamtal eller liknande kommer dessutom ökade resurser i form av särskilda invandrarmedarbetare att krävas.[1]

Extra resurser för samtal när föräldrarna är överens om föräldraansvaret[2] och vid yttrande i samband med interimistiska beslut[3] kommer med vårt förslag också att behövas.

Å andra sidan kommer konfliktbearbetningen säkerligen att på sikt resultera i besparingar i andra avseenden. Vi anser oss på goda grunder kunna hävda att i och med att föräldrar som är oense i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten erbjuds möjligheter till konfliktbearbetning kommer antalet tvister som leder till utredning och domstolsprövning att minska. Vid försöksverksamhet i landet med konfliktbearbetning har upp till 2/3 av alla tvister om föräldraansvar eller umgängesrätt kunnat lösas genom samarbetssamtal. Minskat antal utredningar medför att människor kan frigöras för samarbetssamtal. Konfliktbearbetning torde också föra med sig den positiva effekten att de personliga och sociala problemen för föräldrar och barn efter skilsmässouppgörelsen blir mindre. Har föräldrarna bearbetat sin skilsmässokris och själva tagit ansvar för dess följder leder detta oftast till ett bättre samarbete när det gäller barnen, vilket får betydelse inte minst för umgängesfrågan. Vi vill dessutom påstå att obearbetade skilsmässokriser i högre grad än bearbetade kan leda till ekonomiska, sociala och psykiska problem för både barn och föräldrar. De vinster för samhället, som kan uppnås om problem av dylika slag minskar, går självfallet inte att mäta i siffror men torde vara betydande.

11.3 Domstolens handläggning i fråga om överlämnande av barn

I fråga om mål om överlämnande av barn kommer sannolikt viss mindre resursökning att behövas när det gäller domarpersonalen vid tingsrätterna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Å andra sidan kommer denna personalökning att delvis motsvaras av en minskning av personalbehovet vid länsrätterna i motsvarande städer.[4] Särskild medling vid tingsrätterna kommer med hänsyn till den förhållandevis ringa frekvensen av mål om överlämnande sannolikt inte att medföra något behov av resursförstärkningar.

Våra förslag om inställelse till muntlig förberedelse och särskild medling i mål om överlämnande är nya inslag i domstolsförfarandet som kan komma att kräva ökade rättshjälpskostnader för parterna i form av resor, uppehälle och ombudsarvoden. Med hänsyn till att frekvensen av mål om överlämnande av barn är förhållandevis liten[5] torde kostnadsökningen dock bli ganska marginell. Det kan ifrågasättas om det över huvud taget kommer att bli fråga om ökade kostnader eftersom flertalet mål kan förutsättas bli avgjorda efter första inställelsen d. v. s. motsvarande vad som är vanligt vid länsrätterna enligt nuvarande ordning.

[1] Se Malmö-försöket avsnitt 7.2.3.2.

[2] Se avsnitt 7.2.1.

[3] Se avsnitt 7.2.3.6.

[4] Se vidare avsnitt 8.4.2.

[5] 279 mål avgjordes år 1977 i hela landet.

11.4 Representant för barnet (barnombud, kontaktperson m. m.)

Enligt vår förstahandsmodell i fråga om representation för barnet har vi föreslagit att barnet i mål eller ärende om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn skall kunna få föra sin egen talan och därvid få ett barnombud som ställföreträdare. Barnombud skall utses om det behövs för tillvaratagande av barnets rätt. Antalet mål om föräldraansvar eller umgängesrätt är cirka 14 000 per år för hela landet. Av dessa är ungefär 2 000 tvistiga. Antalet mål om överlämnande av barn var för år 1977 279 för hela landet.

Vår uppfattning är att barnombud i första hand skall användas i tvistiga mål och då bara om barnets bästa kräver det. Enligt en grov uppskattning kan antalet mål där barnombud behöver utses beräknas till 1 500 om året. Man får räkna med att dessa mål är av komplicerad beskaffenhet. Å andra sidan kan beräknas att en stor del av dem kan lösas i samförstånd mellan föräldrarna genom konfliktbearbetning innan domstolen slutlig avgjort målet. Antalet mål där barnombud skall behöva medverka i en hel tvistig domstolsprocess torde därför bli förhållandevis litet.

Kostnaderna för barnombudet skall enligt förslaget betalas av staten.

Vi har även föreslagit att barnet skall kunna få stöd och hjälp i form av en kontaktperson när det befinner sig i en risk- eller krissituation.[1] Personen i fråga bör ha goda kunskaper på barnavårdens område. Enligt vårt förslag skall inte inrättas särskilda tjänster som kontaktperson utan personer i barnets närmiljö med kunskaper om och erfarenheter av barn skall i stället i första hand användas.[2] Det är viktigt att personer som skall användas som kontaktperson för barnet ges erforderlig utbildning och handledning.

I fråga om ersättning till kontaktpersonen hänvisas till avsnitt 10.3.6.

Det torde vara ogörligt att beräkna behovet av kontaktpersoner för barn och sålunda kostnaderna härför. I mindre kommuner kan det – liksom vid konfliktbearbetning – bli aktuellt att köpa tjänster från andra kommuner för utbildning och handledning av kontaktpersoner.

Vi anser att det är kommunernas sak att bekosta denna reform. Kommunerna har – som vi ovan framhållit – det övergripande ansvaret för att barn växer upp under trygga och goda förhållanden. Kontaktpersonfunktionen ligger sålunda enligt vårt förmenande inom den barnavårdande funktion som kommunerna redan har.

De alternativförslag[3] som vi lämnat i detta hänseende innefattar enligt vår bedömning kostnader av samma storleksordning som huvudförslaget. Enligt ett alternativ skall dock staten stå för hela kostnaden.

Vårt förslag om barnombudsman[4] i varje kommun kommer att medföra kostnader i form av lön till en sådan. Vilken kostnad det kommer att bli fråga om blir beroende av behovet av barnombudsman i de olika kommunerna. I mindre kommuner kommer barnombudsmannen sannolikt att kunna förena denna syssla med andra uppgifter. I de största kommunerna kan det komma att behövas flera barnombudsmän. I fråga om storleksordningen av kostnaden för barnombudsman kan jämförelse göras med de beräkningar som gjorts av barnolycksfallsutredningen beträffande barnsäkerhetskonsulent.[5]

[1] Se avsnitt 10.3.

[2] Se vidare avsnitt 10.3.4.

[3] Se avsnitt 10.5.

[4] Se avsnitt 10.4.

[5] SOU 1979:28 s. 114.

12 Specialmotivering

12.1 Barn- och föräldrabalk (BFB)

Föräldrabalken innehåller bestämmelser om föräldrars rättigheter och skyldigheter gentemot sina barn. Balken reglerar emellertid även barnets ställning när föräldrarna är gifta respektive ogifta, vårdnad och underhåll samt förvaltningen av barnets ekonomiska och personliga angelägenheter.

Enligt vår mening svarar inte namnet föräldrabalk mot innehållet i lagen. Dessutom framhäver detta namn i alltför hög grad föräldrarnas rättigheter medan barnets rätt skjuts i bakgrunden. Ett kort namn – föräldrabalk eller barnabalk – har förvisso, som anfördes vid valet av namn år 1949,[1] vissa språkliga fördelar. Detta bör emellertid inte få vara avgörande. Vi anser att det av lagens namn bör framgå att barnet har rättigheter som måste respekteras av föräldrarna och att dessa rättigheter regleras i lagen. Inte minst från attitydpåverkande synpunkt är det därför viktigt att balkens namn ändras till barn- och föräldrabalk.

12.2 Förslaget till lag om ändring i barn- och föräldrabalken

6 kap. Om föräldraansvar m. m.

Föräldraansvarets innebörd

1–4 §§

Bestämmelserna ersätter nuvarande 2 och 3 §§ och reglerar barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg. Barnet har enligt förslaget förutom rätt till fysisk omvårdnad – vari ligger rätt till rimligt uppehälle – även rätt att få sina grundläggande behov av kärlek, stimulans och trygghet tillgodosedda. Även i andra avseenden har barnet rätt till psykisk omsorg. Barnet behöver också förståelse för sina särskilda behov och förutsättningar.

I den psykiska omsorgen ligger också att barnet har rätt till en från insyn skyddad sfär.[2]

Barn har rätt till fostran dvs. barnet skall positivt och aktivt påverkas att följa de grundläggande demokratiska värderingarna. Vid fostran får barnet inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Barn har rätt till en utbildning som motsvarar dess önskemål, behov och förutsättningar. Rätten till utbildning bör sålunda, med hänsyn till de

[1] Vissa remissinstanser menade vid föräldrabalkens tillkomst att balken främst reglerade barnets ställning och föreslog att balken skulle heta barnabalk (Prop. 1949:93 s. 58).

[2] Se vidare avsnitt 5.2.2.1.

studiesociala stödmöjligheter som finns, inte göras avhängig av föräldrarnas och barnets ekonomiska villkor.

Det är i första hand föräldrarnas eller annan föräldraansvarigs sak att se till att barnet får åtnjuta de nu beskrivna rättigheterna. Givetvis får samhället för den skull inte undandra sig sitt ansvar i sammanhanget. Så ger t. ex. sociala förmåner ett bidrag till barnets uppehälle och utbildning. I fråga om psykisk omsorg i allmänhet och fostran i synnerhet har exempelvis förskolor och skolor viktiga uppgifter att fylla.

I fråga om föräldrarnas tillsynsskyldighet över barnet föreslås ingen ändring i förhållande till nuvarande ordning.

5 §

Bestämmelsen, som saknar motsvarighet i kapitlets gällande lydelse, slår fast att föräldraansvaret innefattar en principiell rätt och skyldighet att bestämma rörande barnets personliga förhållanden. Denna rätt och skyldighet torde vara grundläggande för föräldrarnas möjligheter att uppfylla sitt föräldraansvar.

Bestämmanderätten begränsas av barnets rätt till med- och självbestämmande enligt 6 och 7 §§ och av en rad lagbestämmelser om barns med- och självbestämmanderätt.[1] Förälders skyldighet att bestämma har emellertid bl. a. den effekten att föräldern inte kan undandra sig sitt ansvar att bestämma om barnet själv inte vill träffa avgörande i någon fråga.

6 §

Bestämmelserna i paragrafen är helt nya och reglerar barnets rätt till med- och självbestämmande i angelägenheter som rör dess person.

Enligt bestämmelsen i *första stycket* skall föräldrarna i princip samråda med barnet i angelägenheter som rör barnets person. Någon bestämd åldersgräns är inte föreskriven för när barnet skall höras utan detta får avgöras från fall till fall med utgångspunkt i barnets ålder och utvecklingsgrad samt frågans beskaffenhet. Barnet bör dock redan mycket tidigt ges möjlighet att få påverka sin situation i egna angelägenheter. Föräldrarna bör därför inte vara för försiktiga när det gäller att rådgöra med barnet. Barnet bör i stället uppmuntras att uttrycka en egen åsikt. Största möjliga hänsyn bör tas till barnets viljeyttring.[2]

I vissa fall kan det vara försvarligt att föräldrarna inte efterhör barnets mening. Förutom när barnet är mycket litet kan det vara situationer när brådskande avgöranden måste fattas eller när det är uppenbart att man inte kan ta hänsyn till barnets mening (t. ex. fråga om viss nödvändig behandlingsåtgärd vid sjukhus). I annat sammanhang kan det vara för stor belastning för barnet att diskutera frågan (t. ex. skilsmässouppgörelse). I dylika fall är det i stället viktigt att förbereda barnet på vad som skall hända.

Andra stycket ger uttryck för principen att barnet bör ges en med stigande ålder och mognad allt självständigare ställning i förhållande till föräldrarna.[3] Det bör betonas att bestämmelsen inte innebär någon inskränkning i föräldrarnas skyldighet att uppfylla barnets grundläggande behov. Inte heller innefattar bestämmelsen någon förändring i förhållande till nuvarande ordning i straff- och skadeståndshänseende när det gäller föräldrars skyldighet att utöva tillsyn över barnet. Bestämmelsen får slutligen inte heller tolkas

[1] Se vidare lagutskottets sammanställningar över åldersgränser inom olika områden, LU 1973:31 och LU 1975/76:9.

[2] Se vidare avsnitt 5.2.2.4.

[3] Se vidare avsnitt 5.2.2.5.

så att föräldrarna kan flytta över bestämmanderätten till barnet i de fall lagstiftaren kräver den föräldraansvariges handlande t. ex. i fråga om rätten att bestämma om pass bör sökas för barnet eller inte.

Ifrågavarande bestämmelser gäller endast barnets personliga förhållanden. I fråga om rätten att bestämma i barnets ekonomiska angelägenheter görs i *tredje stycket* hänvisning till 9–16 kap. BFB.

7 §

Paragrafen motsvarar med vissa modifieringar nuvarande 4 §.

I *första stycket* upptas en bestämmelse om att barnet, sedan det fyllt 16 år, själv får säga upp ett eget arbetsavtal som det ingått med samtycke av förälder och sluta avtal om annat arbete av liknande art. En nyhet är här att det är barnet och inte föräldrarna som är avtalsslutande part gentemot arbetsgivaren.

Inskränkningen till arbete varigenom barnet själv kan försörja sig har borttagits. Arbetets art har sålunda enligt den föreslagna bestämmelsen inte någon betydelse. Sålunda kan även t. ex. tillfälliga extra- eller feriearbeten komma i fråga.

Andra stycket innehåller liksom enligt nuvarande ordning en bestämmelse, om att den föräldraansvarige under vissa förutsättningar har rätt att häva avtal som barnet slutit enligt första stycket. Enligt gällande rätt föreligger sådan hävningsrätt om det behövs med hänsyn till barnets uppfostran eller välfärd. I förslaget har den redaktionella ändringen gjorts att orden "uppfostran eller välfärd" bytts ut mot "utveckling eller hälsa". Vad som här avses är att föräldrarna i linje med sitt föräldraansvar skall kunna hindra barnet från att inneha arbete som kan skada barnet fysiskt eller psykiskt.

Tredje stycket överensstämmer med gällande rätt.

8 §

Bestämmelsen ersätter delvis nuvarande 1 § och innehåller föreskrifter om föräldraansvarets varaktighet. Liksom enligt nuvarande ordning består föräldraansvaret från barnets födelse till dess barnet fyllt 18 år. Däremot har undantagsbestämmelsen om att föräldraansvaret upphör om barnet gifter sig slopats. Föräldraansvaret finns sålunda kvar, om än av naturliga skäl mycket uttunnat, även om barnet flyttar hemifrån och kanske bildar egen familj. Föräldrarnas kvarstående inflytande över barnet torde framför allt få betydelse vid barnets utbildning och yrkesval.

Bestämmelser om vem som har föräldraansvaret

9 §

Paragrafen ersätter tillsammans den föreslagna 8 § nuvarande 1 §. Liksom enligt nuvarande ordning vilar föräldraansvaret enligt huvudregeln på bägge eller en av föräldrarna. Om föräldrarna av någon anledning inte kan eller bör utöva föräldraansvaret kan föräldraansvaret enligt förslaget överföras på annan lämplig person. Denne måste inte nödvändigtvis vara även barnets förmyndare, som enligt gällande rätt, utan skall vara en person som kan

förutsättas bli en bra ersättningsförälder för barnet. Förslaget innebär vidare att flera personer t. ex. fosterföräldrar gemensamt skall kunna anförtros föräldraansvaret för barn i dessa fall.

10 §

Bestämmelsen ersätter och kompletterar 6 § i gällande rätt.

Första stycket slår fast att föräldrar, som vid barnets födelse är gifta med varandra eller som senare gifter sig, har gemensamt föräldraansvar för barnet. Liksom f. n. krävs givetvis i det senare fallet att faderskapet är fastställt.

I *andra stycket* regleras föräldraansvaret för föräldrar som inte är gifta med varandra. Utgångspunkten är liksom enligt nuvarande ordning att modern ensam har föräldraansvaret i sådant fall. Gemensamt föräldraansvar för föräldrar som inte är gifta med varandra uppstår enligt förslaget genom att föräldrarna efter gemensam anmälan hos pastorämbetet blir registrerade som gemensamt föräldraansvariga. Om anmälningsförfarandet stadgas i 24 §.

Vad som nu sagts i fråga om föräldraansvaret gäller oavsett om föräldrarna sambor eller inte.

En förutsättning för bestämmelsens giltighet är att ändring i föräldraansvaret inte uppkommit genom domstols förordnande (se 12–17 §§ och 19 §).

11 §

Paragrafen motsvarar med vissa redaktionella ändringar 5 § enligt nuvarande ordning.

Ändring i fråga om föräldraansvaret m. m.

12 §

Paragrafen ersätter huvudsakligen 7 § i gällande rätt. Bestämmelsen innehåller den nyheten att frågan om föräldraansvaret inte skall behöva behandlas i domstolsförfarandet i samband med äktenskapsskillnaden om inte någon av föräldrarna begär upplösning av det gemensamma föräldraansvaret. Önskar föräldarna sålunda fortsätta det gemensamma ansvaret för barnet även efter skilsmässan skall domstolen inte meddela något beslut härom. En annan nyhet är att barnet ges möjlighet att delta i rättegången sedan talan väckts. Barnet kan sålunda inte starta processen, men sedan detta skett kan barnet framställa egna yrkanden, förebringa egna bevis samt, i förekommande fall, fullfölja talan till högre instans.

13 §

Paragrafen ersätter 8 § i nuvarande lydelse.

I *första stycket* ges föreskrifter om överflyttning av föräldraansvaret från en förälder till den andre eller till annan person. Bestämmelsen innehåller den nyheten att domstolen i mål om överflyttning av föräldraansvaret på talan av förälder eller barnet eller självmant skall kunna förordna annan person att ha föräldraansvaret om detta befinns vara bäst för barnet.

Andra stycket innehåller bestämmelser för det fall att domstolen tidigare förordnat att en av föräldrarna skall ha föräldraansvaret ensam och båda föräldrarna önskar återfå det gemensamma föräldraansvaret. Barnet förut-

sätts, liksom vid upplösning av gemensamt föräldraansvar, inte ha rätt till att väcka talan i detta fall. Det må betonas att bestämmelsen har tillämpning bara när gemensamt föräldraansvar tidigare upplösts genom domstolsförordnande. För föräldrar som inte är gifta med varandra och som önskar gemensamt föräldraansvar tillämpas enligt förslaget annan ordning (se 24 §).

14 §

Bestämmelsen motsvarar med vissa ändringar nuvarande 9 §. Den reglerar överflyttning av föräldraansvaret i de fall föräldrar vid utövande av föräldraansvaret missbrukar eller försummar sitt ansvar.

Enligt gällande rätt krävs grovt missbruk eller grov försummelse för att förälder skall mista föräldraansvaret. Förslaget skapar större möjligheter att frånta olämplig förälder föräldraansvaret. Sålunda skall förälder som på grund av missbruk eller försummelse av föräldraansvaret är olämplig att ha föräldraansvar för barnet fråntas detta ansvar. Förutom de situationer som angetts som grund för tillämpning av gällande bestämmelse t. ex. spritmissbruk, lastbart liv, bortovaro e. d. kan man tänka sig fall där förälder på ett påtagligt sätt försummar att uppfylla barnets grundläggande behov.

Talan enligt förevarande paragraf kan enligt förslaget föras av föräldraansvarig, förälder utan del i föräldraansvaret, barnet eller socialnämnden.

15 §

Paragrafen, som saknar motsvarighet i kapitlets gällande lydelse, ger bestämmelser om överflyttning i vissa fall av föräldraansvaret från förälder till annan person utan att omständigheter som anges i 14 § är för handen. Ett exempel är barn som vistats längre tid i fosterhem. Har barnet rotat sig i fosterhemmet och betraktar det som sitt riktiga hem finns enligt bestämmelsen möjlighet att skilja föräldrarna från föräldraansvaret och utse fosterföräldrarna till föräldraansvariga.

Även i fall där föräldrarna i praktiken upphört att fungera i sin egenskap som förälder utan att 14 § är tillämplig bör det i vissa fall kunna bli aktuellt att flytta över föräldraansvaret till annan person. Stor hänsyn bör därvid tas till om barnet är intellektuellt och känslomässigt berett att acceptera den nya situation som uppkommer om föräldrarna skiljs från föräldraansvaret.

Förevarande paragraf bör tillämpas med stor urskillning. Det bör inte få komma på fråga att använda bestämmelsen för att lösa pubertetskriser eller andra konflikter mellan barn och föräldrar som kan betraktas som ett normalt förekommande inslag i familjesamvaron.

Talan om överflyttning av föräldraansvaret kan enligt förslaget väckas av barnet eller socialnämnden.

16 §

Bestämmelsen motsvarar huvudsakligen nuvarande 10 §.

Talan i nu förevarande fall kan enligt förslaget väckas av efterlevande förälder, barnet eller socialnämnden.

17 §

Paragrafen motsvarar huvudsakligen nuvarande 10 a §. Det tillägget har gjorts att även barnet kan väcka talan i frågan.

18 §

Bestämmelsen är ny och anger att alla avgöranden om ändringar i fråga om föräldraansvaret skall grundas på vad som är förenligt med barnets bästa.

Är föräldrarna ense om vem som skall ha föräldraansvaret får vanligtvis förutsättas att uppgörelsen överensstämmer med barnets bästa. Domstolen bör dock inte som f. n. undantagslöst godta föräldrarnas överenskommelse om exempelvis upplösning av gemensamt föräldraansvar eller överflyttning av föräldraansvaret från en förälder till den andra. I stället är det domstolens uppgift att så långt möjligt förvissa sig om att överenskommelsen verkligen är förenlig med barnets bästa. Hur detta skall gå till beskrivs närmare i annat sammanhang.[1]

Detta resonemang är även tillämpligt när föräldrarna önskar återta gemensamt föräldraansvar. I regel får även i denna situation förutsättas att vad föräldrarna kommit överens om är förenligt med barnets bästa. Har ena föräldern tidigare blivit fråntagen föräldraansvaret på grund av missbruk eller försummelse vid föräldraansvarets utövande är detta dock inte självklart.

Föreligger tvist om vem som skall ha föräldraansvaret har domstolen att utifrån vad som förekommit i målet eller ärendet göra bedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Vad angår frågan om vad som är förenligt med barnets bästa kan till en början slås fast att allmänna antaganden om vad som är till barnets bästa inte bör spela någon betydelsefull roll vid bedömning av en tvist om föräldraansvaret eller umgängesrätten utom när det gäller att barnet inte bör utsättas för miljöbyte utan starka skäl. Genom tillämpning av sådana antaganden föreligger risk att man bortser från viktiga faktorer i det enskilda fallet och därmed även från det aktuella barnets behov och intresse. Varje tvist om föräldraansvaret bör i stället avgöras efter en nyanserad helhetsbedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Varje sådan tvist är speciell och några generella normer går egentligen inte att ställa upp för vilka faktorer som bör beaktas i den slutliga bedömningen.

Faktorer som kan vara av betydelse vid denna bedömning är bl. a. barnets vilja, barnets behov av stabila och varaktiga förhållanden och barnets känslomässiga anknytning till föräldrarna.[2]

Är det fråga om överflyttning av föräldraansvaret enligt 15 § bör rätten vid sin bedömning särskilt beakta barnets ålder och mognad, den tid under vilken barnet varit från föräldrahemmet samt den känslomässiga kontakt barnet har med föräldrar resp. fosterföräldrar. Har barnet över huvud taget inte träffat sina biologiska föräldrar kan det bli aktuellt att flytta över föräldraansvaret även om vistelsen i fosterhemmet inte sträckt sig över ett flertal år.

Finner rätten med hänsyn till barnets bästa att ingen av föräldrarna bör ha föräldraansvaret skall rätten anförtro ansvaret åt annan lämplig person. Saknar barnet vid förälders död någon som har föräldraansvaret kan det på grund av barnets känslomässiga anknytning i vissa fall vara lämpligare att far- eller morföräldrar eller annan närstående får föräldraansvaret än att efterlevande förälder får det. Även i vissa andra situationer kan förhållandena vara sådana att det inte är förenligt med barnets bästa att någon av föräldrarna får föräldraansvaret.

[1] Se avsnitt 7.2.1.

[2] Se vidare avsnitt 7.2.3.8.

19 §
Bestämmelsen är ny och ger en koppling mellan BFB:s bestämmelser om föräldraansvaret och de förändringar däri som kan uppstå genom tillämpning av förslaget till lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). I 13 § LVU föreskrivs bl. a. att socialnämnden eller den åt vilken nämnden har anförtrott vård enligt lagen skall ha uppsikt över den underårige samt, om det behövs för vårdens genomförande, bestämma om hans personliga förhållanden. LVU:s bestämmelse får sålunda till följd att föräldraansvaret enligt BFB kan komma att urholkas i vissa hänseenden om barnet vårdas enligt LVU.

Barns rätt till umgänge

20 §
Bestämmelsen ersätter 11 § i gällande rätt.

I paragrafen slås fast att barnet har rätt till umgänge med båda sina föräldrar. Barnet bör således vid skilsmässa eller separation mellan föräldrarna i princip ha tillfälle att regelbundet träffa den förälder som det normalt inte bor hos. Bestämmelsen gäller oavsett om föräldrarna är gifta med varandra eller inte.[1] En förutsättning för att rätten skall pröva umgängesrätten är dock att endast den ene av föräldrarna eller annan person har föräldraansvaret och att denne motsätter sig att umgängesrätten utövas. Även i fall där rätten interimistiskt förordnat om barnets bostad kan rätten förordna om umgängesrätt (se vidare under 31 §). Föräldrar med gemensamt föräldraansvar förutsätts kunna lösa umgängesfrågan i samförstånd sinsemellan och med barnet. Likaså ankommer det på föräldrarna att möjliggöra för barnet att hålla kontakt med personer som barnet har nära känslomässig anknytning till t. ex. f. d. fosterföräldrar.

Talan om umgängesrätt kan väckas av förälder eller barnet.

21 §
Paragrafen är helt ny och ger barnet lagstadgad umgängesrätt med annan person än förälder som tidigare haft föräldraansvaret samt, då förälder avlidit, med den avlidnes släktingar eller andra barnet närstående som barnet annars riskerar att förlora kontakten med.[2] Liksom gäller umgängesrätt med förälder prövar rätten frågan bara om tvist uppstår.

Talan om umgängesrätt enligt denna paragraf kan väckas av barnet eller socialnämnd.

22 §
Bestämmelsen saknar motsvarighet i gällande rätt.

Enligt *första stycket* skall rätten vid prövning av fråga om umgängesrätt alltid grunda sin bedömning på vad som är förenligt med barnets bästa.[3]

I *andra stycket* stadgas att rättens avgörande om umgängesrätt får förses med villkor som var umgängesrätten skall utövas, deponering av pass eller närvaro av utomstående person vid umgängesrättens utövande etc.

[1] Se vidare avsnitt 6.2.1.
[2] Se vidare avsnitt 6.2.2.
[3] Se vidare avsnitt 6.2.1.

23 §

I fråga om umgängesrätt medan process om föräldraansvaret eller umgängesrätten pågår eller under betänketid för upplösning av gemensamt föräldraansvar hänvisas till 31 §.

Vissa rättegångsbestämmelser

24 §

Paragrafen är helt ny. Den reglerar förfarandet när föräldrar, som inte är gifta med varandra, önskar gemensamt föräldraansvar för barn (jfr 10 § andra stycket).

I *första stycket* anges den myndighet till vilken anmälan skall ske.

Andra stycket lämnar anvisning på hur anmälningen skall utformas. Det är lämpligt att formulär fastställs av riksskatteverket för detta ändamål.

Registreringen av gemensamt föräldraansvar förutsätts vara kostnadsfri och bör vanligen kunna göras i samband med registrering av faderskapserkännande. Det får i övriga fall förutsättas att pastorämbetet före registrering kontrollerar att faderskap för barnet erkänts eller fastställts.

Det är lämpligt att socialnämnderna tillhandagår med information om gemensamt föräldraansvar till föräldrar som inte är gifta med varandra.

Enligt förslaget skall registrering av gemensamt föräldraansvar på detta sätt kunna ske endast om tidigare inte förordnats om föräldraansvaret. Har sålunda domstol tidigare förordnat att en av föräldrarna skall ha föräldraansvaret ensam kan detta förordnande bara brytas genom nytt domstolsförordnande.

Enligt *tredje stycket* ges möjlighet att klaga över beslut om att anmälan om gemensamt föräldraansvar inte föranlett registrering.

25 §

Paragrafen anger vilken domstol som i visst fall är behörig att uppta fråga om föräldraansvar och umgängesrätt. *Första stycket första ledet* har sin motsvarighet i 12 § första stycket första ledet i gällande lag. I första stycket *andra ledet* regleras frågan om behörig domstol när barnet saknar föräldraansvarig. Det kan vara fallet när exempelvis den föräldraansvarige är avliden. I gällande rätt finns inte någon bestämmelse om vilken domstol som i en sådan situation skall uppta fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt. Enligt förslaget är domstolen i den ort där barnet är mantalsskrivet behörig att uppta sådan fråga.

Andra stycket motsvarar 12 § tredje stycket.

26 §

Bestämmelsen motsvarar med vissa redaktionella ändringar 12 § första stycket andra ledet.

27 §

Bestämmelsen, som helt saknar motsvarighet i gällande rätt, reglerar vem som skall föra barnets talan i mål eller ärende om föräldraansvar eller umgängesrätt. Barnets talerätt skall enligt förslaget utövas av en ställföreträdare för barnet (barnombud).

Beträffande barnombud föreslås närmare bestämmelser i 46–51 §§ rättshjälpslagen (1972:429) vartill hänvisas.

28 §

Paragrafen är helt ny och föreskriver i vilken mån domstolen skall höra socialnämnden innan den avgör mål eller ärende om föräldraansvar eller umgängesrätt.[1]

Föreligger tvist mellan föräldrarna skall enligt *första stycket* socialnämnden alltid anmodas att avge yttrande i målet. I avsnitt 7.2.3.3 lämnas rekommendationer för utformningen av utredning angående föräldraansvaret eller umgängesrätten. Anmodan om yttrande skall i första hand riktas till socialnämnden i den kommun där barnet är kyrkobokfört. Avgivande av yttrande förutsätts kunna delegeras till mindre grupp av förtroendevalda eller tjänsteman inom nämnden.

Om föräldrarna är ense i frågan skall domstolen normalt i stället bereda nämnden tillfälle att yttra sig. Detta innebär att nämnden i sådant fall inte är skyldig att inkomma med yttrande om föräldrarnas överenskommelse förefaller godtagbar även från barnets synpunkt. Misstänker domstolen eller nämnden att så inte är fallet bör emellertid någon form av yttrande avges.[2]

I *andra stycket* ges bestämmelser för vart anmodan om yttrande skall riktas om barnet inte är eller skall vara kyrkobokfört i riket.

29 §

I paragrafen föreskrivs att socialnämnden i vissa fall skall vara skyldig att erbjuda föräldrarna samarbetssamtal. Vad som avses med samarbetssamtal och förutsättningarna för sådana samtal beskrivs närmare i avsnitt 7.2.3.2

Samarbetssamtalen skall normalt inleda förfarandet vid socialnämnden när begäran om yttrande i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten kommit in. Om samarbetssamtal redan tidigare ägt rum eller om föräldrarna motsätter sig samarbetssamtal eller dessa samtal misslyckas skall nämnden direkt företa utredning i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten. I vissa fall t. ex. när någon av föräldrarna inte behärskar svenska språket eller när föräldrarna bor mycket långt ifrån varandra är nämnden inte skyldig att erbjuda samarbetssamtal.

Det rekommenderas att nämnderna på sikt även skapar möjlighet för föräldrar, som är oense i fråga om föräldraansvaret eller umgängesrätten men ännu inte inlett rättegång i frågan, att få genomgå samarbetssamtal om de så önskar.

30 §

Paragrafen, som helt saknar motsvarighet i gällande rätt, reglerar i vilken utsträckning barnets mening skall inhämtas i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt.

Vi har föreslagit att barnet skall ha självständig talerätt i mål eller ärende om föräldraansvar och umgängesrätt. Barnets intresse i målet företräds av ett barnombud om det behövs för tillvaratagande av barnets rätt. Detta är huvudsakligen fallet när föräldrarna tvistar om föräldraansvaret eller umgängesrätten (se vidare avsnitt 9.2.3.2). Barnombudet förutsätts i sin tur

[1] Jfr socialutredningens förslag SOU 1977:40 s. 898 f.

[2] Se vidare avsnitt 7.2.3.5.

få hjälp av barnets kontaktperson som bl. a. har till uppgift att söka utröna barnets vilja i sammanhanget (se vidare avsnitt 10.3.3).

När det föreligger tvist mellan föräldrarna om föräldraansvaret eller umgängesrätten är det särskilt viktigt att barnet får komma till tals. Har barnet en väl underbyggd åsikt bör alltid stor hänsyn tas till denna vid den helhetsbedömning som domstolen har att företa i fråga om vad som är förenligt med barnets bästa i sammanhanget.

När det gäller frågan på vilka andra sätt barnets vilja kan inhämtas än genom kontaktperson och barnombud hänvisas till avsnitt 7.2.3.4. I detta sammanhang bör endast betonas att barnet aldrig i något sammanhang bör pressas till en åsikt när det gäller för barnet så känsliga frågor som t. ex. hos vem av föräldrarna barnet skall bo efter skilsmässan eller separationen.

31 §

Paragrafen ersätter nuvarande 13 § och reglerar interimistiska förordnanden i mål eller ärenden om föräldraansvar och umgängesrätt.

Enligt *första stycket* kan domstolen i första hand förordna om bostad för barnet och om umgängesrätten för tiden intill dess rätten slutligt avgjort målet eller ärendet. Endast om särskilda skäl föreligger, som när förälder missbrukar sitt föräldraansvar, finns enligt förslaget möjlighet att förordna om föräldraansvaret för samma tid.

Förordnandet om bostad kan alltefter omständigheterna utformas på olika sätt. Det vanligaste torde vara att förordnandet avser att barnet skall bo hos en viss förälder. I andra sammanhang kan det i stället vara lämpligt att slå fast att barnet inte skall behöva byta den invanda miljön. Förordnandet får i sådant fall avse den adress barnet skall bo på. När man kan förutse att barnet under längre tid inte kommer att bo hos någon av föräldrarna kan det vara ändamålsenligt att förordnandet får den utformningen att det ankommer på viss förälder att bestämma var barnet skall bo.

Andra stycket innehåller den nyheten att rätten ges möjlighet att i tveksamma fall inhämta upplysningar från socialnämnden innan den fattar interimistiskt beslut. I första hand torde detta komma i fråga när föräldrarna inte kan enas om barnets placering fram till dess frågan om föräldraansvaret slutligt prövats. Det blir vid en sådan begäran från rätten en uppgift för socialnämnden, företrädesvis efter delegation till någon tjänsteman vid nämnden, att skyndsamt (om möjligt inom 14 dagar) inhämta upplysningar som kan vara värdefulla vid rättens ställningstagande. Det är sålunda inte fråga om att nämnden skall binda sig för ett uttalande i frågan om föräldraansvaret på detta stadium. I avsnitt 7.2.3.6 beskrivs lämpligt tillvägagångssätt i sammanhanget.

Tredje stycket överensstämmer med gällande rätt.

32 §

Paragrafen innehåller en ny bestämmelse av innebörd att gemensamt föräldraansvar inte skall kunna upplösas utan föregående betänketid om barnet, som ansvaret avser, är under 16 år. Härigenom införs betänketid för upplösning av gemensamt föräldraansvar även när det inte är fråga om gifta föräldrar. Bestämmelsen gäller dock endast upplösning enligt 12 §. Sålunda skall ett gemensamt föräldraansvar kunna upplösas utan betänketid om för-

ålder missbrukar eller försummar sitt föräldraansvar (14 §). Bestämmelsen innebär inte någon inskränkning i vad som stadgas om betänketid enligt GB.

I fråga om beräkning av betänketid gäller att betänketid som löper enligt GB (sålunda i samband med äktenskapsskillnad) skall kunna tillgodoräknas även vid upplösning av gemensamt föräldraansvar. Förutsättningen härför är att parterna ansökt om upplösning av det gemensamma ansvaret innan äktenskapsskillnaden fullföljts eller betänketiden löpt ut. Om parterna – trots att de är berättigade att få betänketid tillgodoräknad – önskar att särskild betänketid skall löpa innan det gemensamma föräldraansvaret slutligt upplöses skall parternas önskemål tillgodoses.

33 §

Paragrafen motsvarar nuvarande 14 § och reglerar fördelningen av rättegångskostnaderna.

8 kap. Om överlämnande av barn

Överlämnande av barn efter dom eller beslut

1 §

Paragrafen, som ersätter gällande 21 kap. 1 §, innehåller allmänna föreskrifter om överlämnande av barn efter det att i dom eller beslut bestämts om föräldraansvar och umgängesrätt.

I *första stycket* stadgas om talerätten och prövningsmyndigheten. En förutsättning för att paragrafen skall kunna tillämpas är att i dom eller beslut förordnats om föräldraansvar eller umgängesrätt. I gällande rätt nämns även förordnande om överlämnande av barnet i sammanhanget. Med sådant förordnande avses det ovanliga fallet att dom innehåller ett direkt åläggande att överlämna barnet t. ex. fosterbarns överlämnande från fosterhem till de biologiska föräldrarna. Genom att mål om överlämnande av barn enligt förslaget i fortsättningen skall handläggas av de allmänna domstolarna är det ovannämnda förordnandet om överlämnande överflödigt. För dessa fall tillämpas i stället 8 §, som reglerar fråga om överlämnande av barn när dom eller beslut om föräldraansvar eller umgängesrätt inte föreligger.

Begäran om överlämnande kan göras av den som enligt domen eller beslutet har rätt att få barnet överlämnat till sig. Talan kan också väckas av barnet genom dess ställföreträdare.[1]

Enligt gällande rätt har länsrätterna hand om mål om överlämnande av barn. Förslaget innebär att dessa mål flyttas över till de allmänna domstolarna[2] och handläggs som indispositiva tvistemål. Begärs förordnande om överlämnande i mål om föräldraansvar eller umgängesrätt kan sådan fråga prövas av rätten utan stämning.

Andra stycket överensstämmer i princip med 21 kap. 1 § andra stycket i gällande rätt.

2 §

Paragrafen, som huvudsakligen motsvarar 21 kap. 2 § enligt nuvarande ordning, ger möjlighet att vidta åtgärder för frivilligt överlämnande. Den änd-

[1] Barnombudet, se vidare 17 §.

[2] Se vidare avsnitt 8.4.2.

ringen har gjorts att tidsbegränsningen för redogörelse beträffande uppdraget har slopats.

Borttagandet av tidsgränsen innebär inte någon principiell förändring av nuvarande ordning. Ett utdraget förfarande bör sålunda undvikas. Vi menar dock att det kan vara ändamålsenligt att ge rätten större utrymme än f. n. att anpassa tiden för uppdragets slutförande till dess svårighetsgrad och till utsikterna att få ett frivilligt överlämnande till stånd.[1]

3 §

Bestämmelsen är helt ny och delvis betingad av att mål av förevarande slag läggs över på de allmänna domstolarna. Den innebär en påbyggnad på de åtgärder för frivilligt överlämnande som beskrivs i 2 §.

Anser rätten att åtgärd enligt 2 § på grund av särskilda omständigheter inte bör vidtas t. ex. om målet är så brådskande att försök till frivilligt överlämnande inte hinns med eller har åtgärden inte lett till överenskommelse om att barnet skall överlämnas, skall rätten kalla föräldrarna till muntlig förberedelse. Har barnombud utsetts för barnet skall också ombudet kallas. Likaså skall kallelse tillställas eventuell kontaktperson för barnet.

I fråga om muntlig förberedelse och utevaro från sådan förhandling gäller de gängse bestämmelserna i RB. Sålunda hålls förhandlingen inför ensamdomare. Uteblir den som sökt åtgärden avskrivs målet. Kommer inte den som har hand om barnet, kan han eller hon i sista hand hämtas genom polismyndighetens försorg. Om barnombudet eller kontaktpersonen uteblir behöver detta dock inte utgöra hinder mot förhandlingen.

4 §

Denna paragraf är också ny. Den beskriver målsättningen med den muntliga förberedelsen och möjligheten till särskild medling.

Första stycket anger att syftet med förberedelsen är att ge föräldrarna tillfälle att gemensamt diskutera igenom sin konflikt om barnet och att få dem att besinna sitt ansvar och själva vara med och samarbeta om en lösning av konflikten som är till gagn för barnet.

Enligt huvudregeln läggs på domaren att leda dessa medlingssträvanden. Detta är många gånger en grannlaga uppgift som torde kräva erfarenhet när det gäller att handskas med människor som befinner sig i konflikt med varandra.

Finner domstolen att större förutsättningar för en lösning av konflikten föreligger om medlingen utförs av annan person kan han enligt *andra stycket* förelägga parterna att inställa sig hos särskild medlare som förordnas av rätten. Medlingssammanträdet bör av praktiska skäl och från kostnadssynpunkt om möjligt hållas i omedelbar anslutning till förberedelsen. Det är därför viktigt att rätten i tveksamma fall redan före förhandlingen försäkrat sig om medverkan av en medlare. Inställelse till medlingssammanträde förutsätts vara frivillig.

I fråga om särskild medling i övrigt, se vidare avsnitt 8.4.4.2.

5 §

Kommer förberedelsen inte till stånd på grund av utevaro från någon av parterna eller kan parterna inte uppnå en samförståndslösning i frågan återstår

[1] Se vidare avsnitt 8.4.4.1.

för rätten att övergå till huvudförhandling. Föreligger förutsättningar enligt 42 kap. 20 § andra stycket RB kan huvudförhandlingen hållas i förenklad form. I annat fall får parterna kallas till särskild huvudförhandling.

Huvudförhandlingens syfte blir att ge underlag för bedömning av huruvida överlämnande av barnet är förenligt med barnets bästa. Vilka faktorer som därvid bör ha betydelse diskuteras i avsnitt 8.4.5. Paragrafen ersätter i detta hänseende 21 kap. 4 § och delar av 21 kap. 5 § i gällande rätt. I fråga om hänsynstagande till barnets vilja innebär paragrafen inte någon inskränkning (se vidare under 10 § nedan).

Finner rätten att hinder mot överlämnande inte föreligger bör rätten så långt möjligt eftersträva att överlämnandet sker utan tvångsåtgärder. I vissa fall torde rättens beslut vara tillräckligt för att den som har hand om barnet skall gå med på ett frivilligt överlämnande. Någon gång kan det vara lämpligt att rätten förordnar om åtgärd enligt 2 § om sådant förordnande inte tidigare gjorts.

Förordnar rätten om att överlämnande skall ske bör rätten bestämma tid och plats för överlämnandet om det inte är uppenbart obehövligt.

Om det på goda grunder kan antas att frivilligt överlämnande inte kommer till stånd heller på detta stadium eller har utrymme för frivillighet i sammanhanget lämnats får rätten enligt *andra stycket* förordna om lämpligt tvångsmedel. I första hand skall ett väl tilltaget vite användas som tvångsmedel. Är det den föräldraansvarige som begär överlämnandet kan rätten i undantagsfall i stället förordna om att barnet skall hämtas genom polismyndighetens försorg. Innebörden härav är att hämtning aldrig får tillgripas för att få till stånd en av domstol fastställd umgängesrätt. I övrigt innebär bestämmelsen att hämtning får användas endast i undantagssituationer, nämligen när barnet riskerar att ta skada om det fortsätter att vara i den miljö det befinner sig.

I brådskande fall föreligger möjlighet för rätten att förordna att en dom om överlämnande kan genomföras utan hinder av att den inte vunnit laga kraft (se 15 §).

6 §

Paragrafen motsvarar med vissa ändringar delar av 21 kap. 3 och 8 §§ och behandlar hämtningsförfarandet.

I *första stycket* har vissa ändringar gjorts i förhållande till gällande rätt. Sålunda har vi ansett det angeläget att någon person som barnet förutsätts känna men som ändå står utanför konflikten medverkar. Detta får anses viktigare än att företrädare från barnavården är närvarande. Vi har valt barnets kontaktperson som lämplig i sammanhanget. Det får sålunda förutsättas att kontaktperson alltid utsetts för barnet när konflikten mellan föräldrarna nått så långt som till att överlämnande av barnet skall ske tvångsvis. I stället för läkare utan speciell utbildning i barnfrågor föreslås att barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog obligatoriskt är närvarande vid hämtningen.

Frågan om den förälder som begärt överlämnandet bör anmodas att delta får avgöras från fall till fall. I vissa sammanhang kan föräldern utgöra en lugnande faktor. I andra åter kan konflikten mellan föräldrarna vara så låst att förälders närvaro i stället kan göra hämtningen ännu mer uppslitande för barnet.

Andra stycket motsvarar 21 kap. 3 § andra stycket i gällande rätt.

Tredje stycket motsvarar nuvarande 21 kap. 8 § andra stycket andra ledet. Bestämmelsen innebär i fråga om barnets sjukdom att hämtningen skall uppskjutas om barnet av läkare konstaterats vara så sjukt att risker för barnets hälsa uppstår om hämtningen genomförs.

7 §

Paragrafen, som ersätter 21 kap. 5 § första stycket i gällande rätt, innehåller bestämmelser om domstolens möjligheter att vägra överlämnande av barn och ompröva frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten.

Enligt förslaget skall rätten vid sin prövning av överlämnandefrågan kunna vägra överlämnande av barnet om det är förenligt med barnets bästa. De omständigheter som därvid i första hand avses är barnets vilja, ändrade förhållanden samt risk för barnets hälsa.[1]

Om rätten vägrar överlämnande av barnet torde många gånger finnas skäl att ompröva frågan om föräldraansvaret eller umgängesrätten särskilt när vägran grundas på ändrade förhållanden. Det föreslås att rätten i sådant fall antingen självmant eller på ansökan av någon av parterna skall kunna ta upp saken till omprövning. Rätten har å andra sidan även möjlighet att omedelbart ogilla ett yrkande från part om sådan förnyad prövning om rätten finner yrkandet obefogat.

Tar domstol, där överlämnandefrågan anhängiggjorts, initiativ till omprövning skall samma domstol också företa omprövningen. Detta kan få till följd att de gängse forumreglerna sätts ur spel i dessa fall dvs. principen att mål om föräldraansvar eller umgängesrätt väcks vid rätten i den ort där den föräldraansvarige är mantalsskriven.

Överlämnande av barn i andra fall

8 §

Bestämmelsen motsvarar huvudsakligen 21 kap. 6 och 7 §§ i gällande rätt. Nuvarande 6 § andra stycket har slopats med hänsyn till att bestämmelserna i 2–7 §§ skall ha motsvarande tillämpning på nu förevarande situation.

I 7 § enligt nuvarande lydelse omnämns särskilt adoptivföräldrar. Denna markering har slopats med hänsyn till att föräldrar och adoptivföräldrar numera helt likställs i rättsligt hänseende.

Gemensamma bestämmelser

9 §

Bestämmelsen saknar motsvarighet i gällande rätt och anger var talan om överlämnande av barn skall väckas. Enligt förslaget skall talan väckas vid rätten i den ort där den som vid tillfället har hand om barnet är mantalsskriven eller där barnet uppehåller sig. Det senare innebär att om barnet inte alltför tillfälligt – t. ex. för semesterfirande – befinner sig på annan ort än där den som har hand om barnet bor kan man vända sig till rätten på den orten. Det torde räcka med ett påstående om barnets uppehållsort. Görs invändning i forumfrågan blir det kärandens sak att styrka var barnet befinner sig för tillfället.

[1] Se vidare avsnitt 8.4.5.

10 §

Paragrafen, som helt saknar motsvarighet i gällande rätt, reglerar i vilken utsträckning barnets mening skall inhämtas.

Vi har föreslagit att barnet skall ha självständig talerätt i mål om överlämnande av barn. Barnets intresse i målet företräds av ett barnombud Barnombudet förutsätts i sin tur få hjälp av barnets kontaktperson som bl. a. har till uppgift att söka utröna barnets vilja i sammanhanget.[1]

När föräldrarna och ev. annan person som har hand om barnet inte kan komma till en samförståndslösning i överlämnandefrågan genom åtgärder enligt 2–4 §§ är det särskilt viktigt att barnet, så snart det är möjligt med hänsyn till ålder och mognad, får komma till tals. Detta kan ske i samband med uppdraget enligt 2 § eller genom kontaktperson och barnombud i senare skede av handläggningen. När föräldrarna är oense i överlämnandefrågan torde sålunda nästan alltid behövas kontaktperson och barnombud för barnet. Om det föreligger skäl kan rätten även inhämta barnpsykiatriskt utlåtande.

Har barnet en bestämd åsikt i frågan bör alltid stor hänsyn tas till denna vid den helhetsbedömning som rätten har att företa om vad som är förenligt med barnets bästa i sammanhanget. Motsätter sig barn som fyllt 15 år eller uppnått motsvarande mognad överlämnandet bör liksom enligt nuvarande ordning (21 kap. 4 §) överlämnande i princip aldrig få ske.[2]

Vi vill även i detta sammanhang betona att barnet aldrig i något sammanhang bör pressas till en åsikt när det gäller frågor av så känslig art som den förevarande.

11 §

Paragrafen motsvarar med redaktionella ändringar 21 kap. 9 § i gällande rätt.

12 §

Paragrafen motsvarar 21 kap. 8 § första stycket i gällande rätt.

13 §

Paragrafen motsvarar huvudsakligen 21 kap. 10 §.

14 §

Bestämmelsen ersätter 21 kap. 11 § i gällande rätt och reglerar fördelningen av rättegångskostnaderna.

Första stycket anger att det är rätten som gör en skälighetsprövning av om och till vilket belopp den tappande parten bör ersätta motparten hans kostnad i målet. Bestämmelsen innebär ingen saklig ändring av nuvarande ordning. Vad som gjorts är att hänvisningen till utsökningslagen av psykologiska och redaktionella skäl tagits bort.

I *andra stycket* upptas de kostnader i målet som skall utgå av allmänna medel. Den nya kostnad i förhållande till gällande ordning som kan uppstå enligt förslaget är kostnad för särskild medling enligt 4 § andra stycket.

I *tredje stycket* upptas regler om ersättning och förskott för kostnader som kan uppkomma för resa och uppehälle i samband med inställelse till läkarundersökning enligt 13 §.

Fjärde stycket anger att det är rätten som prövar ersättningsfrågan.

[1] Se vidare avsnitt 10.3.3.

[2] Se vidare avsnitt 8.4.5.

15–16 §§
Paragraferna motsvarar med redaktionella ändringar 21 kap. 12 och 13 §§ i gällande rätt.

17 §
Bestämmelsen, som saknar motsvarighet i gällande rätt, reglerar vem som skall föra barnets talan i mål om överlämnande av barn. Barnet har enligt förslaget oinskränkt talerätt i dessa mål. Barnets talan skall dock utövas av en ställföreträdare för barnet, barnombud (se vidare kapitel 9).

Beträffande barnombud föreslås närmare bestämmelser i 46–51 §§ rättshjälpslagen vartill hänvisas. I detta sammanhang må endast påpekas att det i de allra flesta fall torde finnas skäl att utse barnombud när konflikten mellan föräldrarna gått så långt att talan väcks om överlämnande och frivillig uppgörelse enligt 2 § inte kan uppnås.

12.3 Förslaget till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

Rättshjälp genom barnombud

46 §
Paragrafen anger i vilka mål och ärenden som barnombud kan förordnas. Frågan om vilka kvalifikationer barnombudet bör ha diskuteras i avsnitt 9.2.3.4.

47 §
Barnombud kan enligt den föreslagna bestämmelsen utses i mål eller ärende om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn om det behövs för att tillvarata barnets rätt.[1]

Barnombudet skall utses så snart behov föreligger. I mål om föräldraansvar eller umgängesrätt torde det oftast vara lämpligt att barnombud utses så tidigt som möjligt dvs. i allmänhet vid stämningens utfärdande om barnet inte själv väckt talan. Skälet härtill är att barnombudet bör vara med redan vid första inställelsen i rätten så att han kan påverka rättens interimistiska förordnande i fråga om föräldraansvaret (boendefrågan) och umgängesrätten.

I mål om överlämnande av barn kan det ofta vara lämpligt att avvakta med att förordna barnombud till dess att det visar sig ogörligt att förmå den som har hand om barnet att överlämna barnet till den andre föräldern frivilligt (8 kap. 2 § BFB). Kommer inte frivilligt överlämnande till stånd på detta stadium bör å andra sidan i allmänhet utses barnombud eftersom konflikten då sannolikt är så djup att barnets intressen blir åsidosatta om barnet inte företräds av en utomstående person.

Barnombud kan givetvis även förordnas innan rättegång inletts t. ex. för att barnet skall få möjlighet att väcka talan i målet. Barnombud kan även förordnas efter det att underrättens dom eller beslut fallit för att ge barnet möjlighet att överklaga domen eller beslutet.

Barnombudet blir vid förordnandet automatiskt barnets ställföreträdare och får därmed samtliga de rättigheter som barnet skulle ha haft om det själv kunnat uppträda som part.[2]

[1] Se vidare avsnitt 9.2.3.2.

[2] Se vidare 9.2.3.5.

48 §
Paragrafen anger vilka som har rätt att hos rätten begära att barnombud utses samt vilken myndighet som utser barnombudet.[1]

49 §
Paragrafen föreskriver att rätten skall ge socialnämnden tillfälle att yttra sig innan barnombud förordnas.

Socialnämnden är den instans som har det övergripande ansvaret för barnets välfärd. Det är därför rimligt att anta att socialnämnden många gånger har en uppfattning i det enskilda fallet om lämpliga åtgärder för barnet när barnet befinner sig i en risksituation. Socialnämnden kanske redan planerar vissa åtgärder för barnet t. ex. förordnande av en kontaktperson för att tillvarata barnets bästa. Nämndens hörande kan därför vara ett sätt att skapa en helhetsbild över barnets situation. Nämnden bör f. ö. alltid utse kontaktperson för barnet i samband med förordnande av barnombud om inte barnet i fråga nått sådan mognad att det själv kan ge barnombudet direktiv.

Socialnämnden skall sålunda alltid beredas tillfälle att avge yttrande i frågan om förordnande av barnombud. Nämnden bör så långt möjligt söka utröna barnets inställning i frågan. Har barnet fyllt 15 år bör barnombud inte utses mot barnets vilja. Nämnden behöver bara yttra sig om den har något att erinra mot att barnombud utses eller har några synpunkter på val av barnombud. Det är lämpligt att nämnden så långt möjligt utnyttjar möjligheten att delegera ärendet till tjänsteman eller förtroendevald. I brådskande fall bör socialnämndens yttrande kunna inhämtas per telefon.

50 §
I fråga om rätt till ersättning hänvisas i den föreslagna bestämmelsen till vad som gäller i fråga om offentligt biträde.

51 §
Paragrafen innehåller en bestämmelse om barnombuds rätt att föranstalta om utredning i målet eller ärendet. Härvid skall samma bestämmelser tillämpas som för offentligt biträde.

12.4 Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:00)

10 §
I paragrafen har införts det tillägget att socialnämnden skall kunna utse kontaktperson för barnet även om den som har föräldraansvaret inte samtycker till det.

Kontaktperson för barnet bör enligt förslaget utses när barnet befinner sig i en risksituation.[2] Kontaktpersonen får till uppgift att vara ett personligt stöd för barnet när det hamnar i en sådan situation. Vidare skall kontaktpersonen söka utröna barnets vilja i sammanhanget om det är möjligt och lämpligt samt ge barnombudet direktiv om barnet inte själv är i stånd att göra detta.[3] Kontaktpersonen förordnas av socialnämnden. Med hänsyn

[1] Se vidare avsnitt 9.2.3.3.
[2] Se vidare avsnitt 10.3.2.
[3] Se vidare avsnitt 10.3.3.

till de intressemotsättningar som ofta råder mellan barn och föräldrar när barnet befinner sig i en risksituation föreslås kontaktperson för barnet kunna förordnas även om föräldraansvarig motsätter sig det.

48 §

I paragrafen föreslås – förutom redationella ändringar – det tillägget att socialnämnden skall ha möjlighet att delegera ärende angående föräldraansvar eller umgängesrätt enligt 6 kap. 28 och 31 §§ BFB till förtroendevald eller tjänsteman i enlighet med 3 kap. 12 § kommunallagen.

12.5 Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken

11 kap. Om äktenskapsskillnad

1 §

I paragrafen har införts den upplysningen att det i 6 kap. 32 § BFB finns bestämmelser om betänketid i samband med upplösning av gemensamt föräldraansvar.

Reservationer och särskilda yttranden

Reservationer av

a) *Yvonne Hedvall* och *Märta Fredrikson*

6 kap. 1 § BFB

Vi ansluter oss till utredningsmajoritetens förslag att 6 kap. BFB skall kompletteras med bestämmelser som ger uttryck för barnets rätt till fysisk och psykisk omsorg, trygghet i förhållandet till sina föräldrar, förståelse för sina särskilda behov och förutsättningar samt fostran.

Vi ansluter oss dock inte till förslaget att detta skall utgöra inledning till kapitlet.

Liksom utredningsmajoriteten anser vi att föräldraansvaret är och skall betona något positivt – omsorgen om och ansvaret för barnen.

Det får, i de allra flesta fall, anses vara föräldrarna som kan och skall kunna tillgodose det enskilda barnets behov av fysisk och psykisk omsorg.

Vi vill betona vikten av att båda föräldrarna har ett ansvar gentemot sina barn.

Mot denna bakgrund anser vi, i motsats till majoriteten, att 6 kap. BFB – även fortsättningsvis – skall inledas med bestämmelser om föräldrarnas ansvar, skyldigheter och rättigheter gentemot sina barn. Vi föreslår därför att 6 kap. 1 § BFB får följande lydelse:

"Föräldraansvar för barn vilar på bägge eller en av föräldrarna eller på annan person till dess barnet fyllt 18 år. Den föräldraansvarige skall iaktta barnets bästa, ge det trygghet och ett gott föredöme".

b) *Yvonne Hedvall*

6 kap. BFB

Jag delar utredningsmajoritetens uppfattning att föräldraansvaret i möjligaste mån skall likställas vad avser barn till föräldrar som är gifta med varandra och barn till föräldrar som inte är det men sammanbor under äktenskapsliknande former. Därmed ansluter jag mig även till utredningsmajoritetens förslag att sammanboende föräldrar – gifta såväl som ogifta – i princip bör kunna ha gemensamt föräldraansvar och att formerna för att erhålla detta bör förenklas.

Utredningsmajoriteten föreslår vidare att det gemensamma föräldraansvaret, som huvudregel, automatiskt skall fortsätta även efter äktenskapsskillnad och separation om ingen av föräldrarna begär annat. I den alternativa skrivning som fogats till utredningsmajoritetens går man ett steg längre och föreslår att gemensamt föräldraansvar automatiskt skall föreligga i och med barnets födelse resp. fastställande av faderskapet. Med utgångspunkt i vad barnets bästa kräver kan jag inte ansluta mig till något av dessa förslag.

År 1977 infördes möjlighet för föräldrar att – efter ansökan hos domstol – få gemensam vårdnad (föräldraansvar) om sina barn även efter äktenskapsskillnad. Detsamma gäller såväl sammanboende som icke sammanboende föräldrar. Under det första året utnyttjades denna möjlighet i liten utsträckning. Av en enkät som socialstyrelsen företagit[1] framgår att 145 föräldrapar ansökte om och fick gemensam vårdnad i samband med äktenskapsskillnad. Anledningen till det låga utnyttjandet av den nya möjligheten är enligt enkäten bl. a. oenighet om hur mycket barnet skall vistas hos vardera föräldern, oenighet kring den faktiska vården av barnet i övrigt samt tvist om ekonomiska frågor.

Då de nya reglerna för gemensam vårdnad endast varit i funktion i två år har någon utredning hittills inte hunnit genomföras som belyser hur den gemensamma vårdnaden utfallit. Det finns således ingen dokumentation som säger vare sig att dessa har utfallit positivt eller negativt för barnen. En sådan undersökning hade varit ytterst värdefull som underlag vid det fortsatta reformarbetet. Jag anser därför att utredningen borde ha inväntat en dylik utvärdering innan ställning tagits till en så långt gående förändring av nu gällande regler, som det här är fråga om.

En skilsmässa eller en separation innebär vanligtvis en svår prövning för såväl de separerande föräldrarna som för barnen. Barnen tycker vanligtvis om båda sina föräldrar. Det är ytterst viktigt att barnet efter en skilsmässa eller en separation till fullo har kvar båda sina föräldrar och att de träffar varandra så ofta att gemenskapen inte skärs av. Barn behöver varma och konfliktfria kontakter med båda föräldrarna. Barn måste efter en skilsmässa snabbt kom in i så lugna och harmoniska förhållanden som möjligt. Föräldrarna måste å sin sida låta barnen komma till ro och i fortsättningen få ha goda relationer till båda sina föräldrar.

Gemensam vårdnad (föräldraansvar) innebär att föräldrarna i princip skall fatta beslut gemensamt i angelägenheter som rör barnet. Detta i sin tur förutsätter att föräldrarna hela tiden står i nära kontakt med varandra. Det gemensamma föräldraansvaret ställer således stora krav på generositet, samråd och samarbetsvilja liksom en förmåga att nå gemensamma lösningar. Man kan fråga sig om föräldrar, vilkas samliv brutit samman, annat än i undantagsfall är i stånd att hålla den förtroendefulla kontakt som med hänsyn till barnets bästa måste vara en förutsättning för gemensamt föräldraansvar. Utredningsmajoritetens förslag ger uttryck för hur ett idealförhållande borde vara men för flertalet människor i en skilsmässo- eller separationssituation ser de vardagliga realititeterna annorlunda ut.

Med detta vill jag dock inte ha sagt att det inte finns föräldrar som står i begrepp att skiljas eller separera och som ser relativt lidelsefritt på sin situation och som är beredda att även i fortsättningen ta gemensamt ansvar för barnen. Att dessa föräldrar även fortsättningsvis skall ges möjlighet till

[1] Mamma, pappa eller båda, en enkätundersökning om vårdnadsutredningar.

gemensamt föräldraansvar finner jag helt självklart. Vad jag motsätter mig är att gemensamt föräldraansvar skall införas generellt – som en huvudregel – och vara gällande utan någon som helst diskussion eller prövning i samband med skilsmässa och separation.

Mot bakgrund av vad ovan anförts anser jag att frågan om föräldraansvaret är så viktig för barnens fortsatta harmoniska utveckling att denna fråga alltid skall tas upp till diskussion och beslut i samband med såväl skilsmässa som separation. Är föräldrar som önskar skiljas ense i frågan om föräldraansvaret – vare sig det gäller fortsatt gemensamt föräldraansvar eller delat sådant – bör rätten i princip besluta i enlighet med föräldrarnas önskemål. Därvid bör dock ett något större ansvar än i dag läggas på domstolen att förvissa sig om att barnets bästa tillgodses. Den modell utredningen föreslår beträffande domstolsförfarandet då föräldrar är ense om upplösning av det gemensamma föräldraansvaret bör därför tillämpas även då föräldrarna är ense om fortsatt gemensamt föräldraansvar. Är föräldrarna oense i frågan om föräldraansvaret förfars på så sätt utredningen föreslår.

Fördelarna med ett sådant förfaringssätt är bl. a. att därigenom undviks många av de problem som jag ovan redovisat och som skulle kunna vara till stor skada för barn som är inlemmade i en separation eller skilsmässa. Därtill bör det rimligtvis ge en relativt större garanti för att föräldrarna tänker igenom dessa frågor, sätter sig in i vilka konsekvenser deras beslut kan få och därmed kommer till en lösning som de anser vara bäst för barnet.

En svaghet med detta förfaringssätt är hur barn till sammanboende som begärt och erhållit gemensamt föräldraansvar, skall kunna ges en likvärdig behandling och garanti som barn till föräldrar som önskar upphäva sitt äktenskap. En separation vid samboende utan äktenskap sker ju helt formlöst. En ändring vad beträffar föräldraansvaret måste därför aktualiseras vid rätten av någon av föräldrarna. Någon garanti för att så verkligen sker finns inte. Man måste även räkna med att de sammanboende, när de flyttar i sär, i många fall låter ett tidigare begärt gemensamt föräldraansvar bestå utan att de har tänkt igenom konsekvenserna härav. Om föräldrarna separerar men väntar med att upplösa det gemensamma ansvaret kan betydande ekonomiska svårigheter uppstå. Reglerna om skatter och sociala förmåner är t. ex. inte utformade för en ordning med gemensamt föräldraansvar hos icke sammanboende, ogifta föräldrar, vilket dessa kanske inte alltid har tänkt på eller ens känner till. I dessa fall är således risken för att barnet skall drabbas av föräldrarnas missämja större än vid en skilsmässa.

En tänkbar lösning skulle här kunna vara att pastorsämbetet meddelar separation till socialnämnden. Nämnden tar därefter kontakt med föräldrarna för en förfrågan om hur de har löst frågan om föräldraansvaret. Detta förutsätter helt givet att föräldrarna redan i samband med begäran om gemensamt föräldraansvar informerats om att dessa åtgärder företas vid en separation. Är föräldrarna ense om fortsatt gemensamt föräldraansvar – och nämnden enligt de principer som angivits ovan, beträffande förfaringssättet vid äktenskapsskillnad (skilsmässa), ej finner anledning till erinran – lämnas ärendet i princip utan åtgärd. Är föräldrarna ense om att det gemensamma föräldraansvaret skall upphöra förfars på så sätt utredningsmajoriteten föreslår. Detsamma gäller om föräldrarna är oense i frågan om föräldraansvaret. Förfars på detta sätt ges barn till samboende föräldrar som önskar separera

en i princip i likvärdig behandling som barn till gifta föräldrar som önskar skiljas.

Delvis samma skäl, som i det föregående anförts mot att som huvudregel införa gemensamt föräldraansvar vid skilsmässa och separation, kan åberopas mot att lätta upp reglerna för erhållande av gemensamt föräldraansvar för ogifta föräldrar som inte bor tillsammans. Jag delar utredningsmajoritetens uppfattning att möjligheterna att erhålla gemensamt föräldraansvar för de föräldrar som så önskar skall underlättas och förenklas. Jag motsätter mig dock – på samma grunder som vid separation och skilsmässa – en så långt gående förenkling i dessa fall att någon diskussion och prövning ej kommer till stånd. För att garantera en så likvärdig behandling som möjligt av dessa barn och barn till föräldrar som önskar separera eller skilja sig anser jag därför att förfaringssättet vid begäran om gemensamt föräldraansvar i dessa fall i princip bör vara detsamma som ovan föreslagits vid gemensamt föräldraansvar efter separation.

c) *Kerstin Sandelius, Lars Strand* och *Lars Dencik*

På flera ställen i betänkandet framförs alternativ till huvudförslaget. Vi finner det angeläget att framhålla att dessa alternativförslag skall tilläggas samma vikt som huvudförslagen. På olika punkter står vi också enskilt eller tillsammans med andra ledamöter bakom det framförda alternativet snarare än bakom det framförda huvudförslaget. På en punkt vill vi dock särskilt markera en princip som vi anser bör vara vägledande för lagstiftningen: den om obligatoriskt föräldraansvar för alla föräldrar, gifta som ogifta. Principen är utförd i alternativ 5.2.3.4 utmynnande i förslag om generellt föräldraansvar för alla föräldrar som har gemensamma barn. Barnet skall ha rätt till fortlöpande relationer till båda föräldrarna oavsett om de sammanbor, separerat eller aldrig varit sammanboende. Genom alternativförslaget betonas starkare än i huvudförslaget det ansvar varje förälder har för sitt barn. Principen innebär således att endast om barnets bästa talar därför skall en förälder kunna skiljas från sitt föräldraansvar.

Särskilda yttranden av

a) *Yvonne Hedvall*

De reformer som utredningen föreslår kommer att lägga nya och betydelsefulla uppgifter på samhället. Merparten av de föreslagna uppgifterna föreslås ankomma på kommunerna. I många kommuner kommer således att krävas nya resurser i form av t. ex. familjerådgivare, social- eller familjerättsassistenter, psykologer eller motsvarande, barnombudsmän samt arvoderade kontaktpersoner. Behov kommer därtill att finnas av såväl personer som kan fungera som samtalsledare vid samarbetssamtal som personer med funktion som handledare.

Utredningens förslag i fråga om mål om överlämnande av barn kommer sannolikt även de att kräva ökade ekonomiska resurser. Detsamma gäller

förslagen om inställelse till muntlig förberedelse och särskild medling i mål om överlämnande av barn, vilket kan medföra ökade rättshjälpskostnader i form av resor, uppehälle och ombudsarvode. Detta skall enligt utredningen bekostas av statliga medel.

Någon beräkning av de totala kostnaderna för de föreslagna åtgärderna har inte företagits av utredningen. Det har bedömts att en sådan beräkning skulle grunda sig på alltför osäkra uppgifter då vissa förslag, på sikt, kan antas resultera i besparingar inom andra områden. Inte heller tar utredningen – i detta skede – ställning till hur finansiering av reformen skall ske.

En fortsatt ökning av de offentliga utgifterna i den takt som skett de senaste åren kommer enligt 1976 års kommunalekonomiska utredning att leda till att vi år 1985 har en genomsnittlig kommunal utdebitering i storleksordningen 36 kr. Detta framtidsperspektiv är minst sagt oroväckande, vilket också kraftigt understryks i prop. 1978/79:95 om den kommunala ekonomin. En dämpning av den kommunala expansionstakten måste därför vara av avgörande betydelse för den svenska samhällsekonomin.

Utredningens förslag innebär att såväl kommunernas som statens kostnader kommer att öka. Oavsett hos vem det ekonomiska ansvaret läggs kommer den ansträngda samhällsekonomiska situationen att kräva stark återhållsamhet med nya kostnadskrävande reformer. Detta hur vällovliga dessa än är. Vem det finansiella huvudansvaret åvilar är i detta sammanhang av mindre betydelse.

Mot denna bakgrund måste utredningens förslag – i likhet med övriga reformer – vägas mot behovet av samhällelig återhållsamhet. Den prioritering av t. ex. barnomsorg och långtidsvård som riksdagen flera gånger uttalat sig för minskar utrymmet för nya sociala åtaganden. Effektiva åtgärder för att t. ex. minska antalet tvister om föräldraansvar och umgängesrätt skulle förmodligen på sikt lämna utrymme för utveckling av andra viktiga områden.

b) *Gunnel Linde*

Utredningen om barnens rätt har velat betona barns egna rättigheter till skillnad från den äldre lagstiftning som behandlat barn som föräldrarnas egendom. Utgångspunkten har varit att barn har rätt att få sina primära behov beaktade för att de ska kunna bli välutvecklade. I fjärde kapitlet har utredningen försökt lista barns grundläggande behov för att kunna hänvisa till olika viktiga faktorer, som måste inverka på lagstiftningen och dess tillämpning. Där förekommer bl. a. två väsentliga maximer:

Barn behöver människor som de kan ta emot kärlek av och ge kärlek till.

Barn behöver ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrar.

I samband med detta påpekas att man i avsnittet använder ordet "föräldrar" med avseende på både biologisk förälder, fosterförälder eller de som eljest varaktigt har barn i sin vård.

Barnets trygghetsbehov kräver speciella hänsynstaganden som nu kommer till uttryck i lagförslag bl. a. i frågor om föräldraansvar och umgängesrätt. Eftersom avsnittet om barns behov också är avsett att ligga till grund för

utredningens senare genomarbetning av fosterbarnsproblematiken vill jag i detta särskilda yttrande rikta uppmärksamheten på en svårighet som alluttrycket "föräldrar" här döljer.

I avsnitt 4.2 talas om att man måste vidta särskilda åtgärder för att så långt möjligt undvika att rubba barnets stabila och varaktiga förhållande till föräldrar. Man skall i detta sammanhang göra klart för sig att det stabila förhållandet – om det för barnet innebär en positiv bindning till personer som tillfredsställer barnets behov av vård, näring, kärlek och stimulans – inte får brytas oberoende av om föräldrarna i detta fall är biologiska föräldrar, fosterföräldrar eller andra närstående. När olika föräldrakategorier gör anspråk på barnet måste man alltså ta hänsyn till hos vem av dem barnet har haft eller kan få sin varaktiga trygghet och andra behov tillfredsställda. Ingen föräldrakategori får självklart företräde framför de andra. Att barn har rätt till sina känslor – precis som vuxna – och att känslorna är uttryck för behov, som vi måste acceptera, är en av våra viktigaste nya insikter. Man bör redan här göra klart att hänsyn till barnet kan kräva att någon av de inblandade föräldrarna eller ett av föräldraparen i ett mål om föräldraansvar måste låta barnets primära behov gå före sina egna tillfälliga och också egna djupgående behov, så att barnet får vara där det helst vill. Inte därför att vuxnas människovärde skulle vara mindre än barnens, utan därför att varje människa bara har en barndom då hon kan påverkas och utvecklas på ont och gott.

Samma hänsyn till barnets bindningar gör att barns rätt till umgänge med personer som tidigare stått det nära måste ytterligare understrykas. Barnets biologiska föräldrar ska inte behöva vara döda för att barnet ska ha rätt till umgänge med personer som barnet tycker särskilt mycket om. I 6 kap. 21 § BFB måste finnas ett stycke som kunde formulera så:

Barnet har rätt till umgänge med personer som länge stått det nära och som barnet är fästat vid.

Barn, som kanske från födseln och flera år framåt varit i ett gott fosterhem och sedan flyttas över till sina biologiska föräldrar skall självklart ha rätt att också i fortsättningen träffa fosterföräldrarna.

Utredningen betonar att barnets vilja är av väsentlig betydelse i mål om föräldraansvar och umgängesrätt. I avsnitt 7.2.3.8 talas om den påverkan som barnets vilja kan vara utsatt för när föräldrarna kämpar om föräldraansvaret. Dessa obligatoriska svårigheter får inte hindra samhällets representanter att just i dessa krissituationer ge barnet ett motsvarande obligatoriskt stöd. Även barn som har ett normalt välutvecklat förhållande till båda sin föräldrar och som helst skulle vilja behålla båda, kan i en skilsmässosituation känna det angelägnast att stanna hos en av dem, av för barnet viktiga skäl. Barnet kan veta sig särskilt omtyckt av ena föräldern och ha sin trygghet i det. Eller barnet kan ha gemensamma intressen med särskilt en av föräldrarna i en viss utvecklingsfas. Barnet kan också vid en speciell tidpunkt vara beroende av identifikationen med föräldern av samma kön för sin könsrollsutveckling. Andra för barnet viktiga skäl kan vara att endast en av föräldrarna kan garantera att barnet slipper byta skola och förlora sin kamratkrets. Det är viktigt att samhället erkänner dessa ställningstaganden som legitima och att myndigheternas representanter alla är lyhörda för dessa faktorer och ger barnet stöd och uppmuntran så att

det vågar tänka igenom sin blivande situation och inte förleds att undertrycka behov och känslor. Barnet kan inte alltid överblicka helhetssituationen, men det är alltid expert på sin egen levnadssituation – hur det känns att vara barn till just dessa föräldrar. Därför måste barnets synpunkter ges största uppmärksamhet. Målet skall i normala fall vara att inga avgöranden blir oåterkalleliga och att kontakten med andra parten inte blir avskuren, så att barnet när dess behov eller situationen förändras, kan återförenas med den andra föräldern.

Man kan förutse att det stöd som utredningen vill ge barnet i krissituationer kommer att innebära ett grannlaga och påfrestande arbete. Desto angelägnare är det att den kontaktperson som utredningen vill ställa till barnets förfogande får nödvändig stöttning i de lagparagrafer som reglerar användningen av denna personresurs. 6 kap. 30 § BFB föreslås ha följande lydelse:

Är föräldrarna oense i fråga om föräldraansvar eller umgängesrätt eller föreligger annars särskilda skäl skall barnets mening inhämtas med hjälp av utsedd lämplig person och största vikt läggas vid barnets önskemål.

Kontaktmannens arbetsmöjlighet måste också säkerställas organisatoriskt. För att barnets kontaktman skall få den närhet till barnet och förtrogenhet med miljön som behövs utan att socialnämndens ansvar i fråga om barnets uppväxtförhållanden rubbas och samtidigt en oberoende ställning med tillgång till en erfaren handledare vill jag föreslå en kombination av utredningens huvudförslag och alternativet om representanten som statlig funktion. Vem som helst skall kunna ta initiativet till att kontaktman utses via ansökan hos socialnämnden. Nämnden skall undersöka barnets behov av kontaktman och föreslå lämplig person att engageras och betalas av nämnden. Utnämnningen av denna kontaktman eller annan lämplig sådan görs av länets barnavårdskonsulent, som har långvarig erfarenhet av barnavårdsärenden och därför kan stå till förfogande som handledare för kontaktmannen under ärendets gång. Barnavårdskonsulenten beslutar när kontaktmannens arbete kan anses slutfört på förslag av socialnämnden, kontaktmannen eller barnet.

Samstämmiga uppgifter och strejker bland socialarbetare visar att många socialassistenter redan under nuvarande organisationsformer är så överlupna med arbete att de inte kan belastas med ytterligare uppgifter som extern handledning av kontaktmän. Enligt uppgift byter socialassistenter arbetsplats i stor utsträckning vilket omöjliggör uppföljningen av ett visst ärende. Det vore därför orealistiskt att föreställa sig att socialassistenter också kan fungera som barnassistenter/kontaktmän. Barnavårdskonsulenterna har dokumenterad erfarenhet och kan snarare ha resurser att fylla uppgifterna, med begränsad utbyggnad av tjänster.

c) *Ivan Ottoson*

Utredningen har i sitt arbete vägletts av den vidgade kunskap vi numera har om barns behov och utvecklingsvillkor. Barnet har betraktats som en självständig individ som med stigande ålder och mognad bör tillerkännas ökande grad av inflytande och ansvar i frågor som rör dess personliga för-

hållande. Utredningens slutsatser är att barnens rättsliga ställning måste stärkas. Jag ställer mig bakom utredningens grundläggande synsätt och dess principiella ställningstagande i flertalet frågor. På några punkter har jag dock anmält en från majoriteten avvikande uppfattning.

Umgängesrätten (6 kap. BFB)

Utredningens förslag i detta avsnitt innebär att barnet ges rätt till umgänge med båda föräldrarna. Det bör enligt min mening finnas möjligheter att i vissa situationer kunna ge barn umgängesrätt även med tidigare fosterföräldrar. Jag åsyftar framför allt situationer då barn återgår till sina biologiska föräldrar efter en längre tids fosterhemsvistelse. Det är angeläget att den känslomässiga kontakt som en sådan vistelse regelmässigt leder till upprätthålls även efter avslutad placering. En sådan eftersträvad kontinuitet bör komma till uttryck i lagstiftningen. För situationer då konflikt eller dåliga relationer föreligger mellan de biologiska föräldrarna och fosterföräldrarna är det särskilt viktigt att barnets rätt till fortlöpande umgänge med sina tidigare fosterföräldrar blir lagfäst.

Överlämnande av barn (8 kap. BFB)

I fråga om överlämnande av barn föreslår utredningen olika åtgärder i syfte att förebygga uppslitande tvister och tvångsåtgärder. Bland annat skall lämplig person kunna förordnas att verka för frivilligt överlämnande. Tiden för uppdragets fullgörande skall kunna anpassas till ärendets svårighetsgrad. Till dess synpunkter och förslag är jag positiv.

När det gäller tvångsmedel vid överlämnande av barn anser utredningen att vite huvudsakligen bör komma i fråga. Utredningen uttalar sig i princip vilja avskaffa hämtning som tvångsmedel. Möjligheten till hämtning vid umgängesrätt avvisas. I fråga om överlämnande till den som har föräldraansvaret har dock utredningen stannat för att i vissa undantagsfall medge polishämtning.

Jag kan emellertid inte biträda förslaget om bestämmelser som medger hämtning av barn ens i de begränsade undantagssituationer som utredningen föreslår. Man vet numera att separation från en trygg och invand miljö i och för sig är en psykologisk påfrestning för ett barn. Om denna separation därtill sker med tvång och under uppslitande former är risken stor att barnet tar bestående psykisk skada. Hämtning är därför alltid en ytterst allvarlig åtgärd med betydande risker för barnet. Den bör då inte komma i fråga annat än om barnet far illa i den miljö det befinner sig. Det skulle heller inte vara förenligt med de tankegångar angående barns rätt som ligger bakom utredningens arbete att tillåta att konflikter mellan föräldrarna löses på ett sådant sätt att barnet kan ta skada. Hämtning är också en åtgärd som mycket sällan företas. Under 1977 förekom detta således endast i två fall.

Förslaget att ge barnet talerätt genom en ställföreträdare skapar helt nya förutsättningar att lösa konflikter mellan föräldrarna på ett ur barnets synvinkel acceptabelt sätt. Dessutom föreslås i betänkandet utvidgade åtgärder i konfliktlösande syfte. Genom dessa åtgärder bör det normalt vara möjligt

att förmå den tredskande att återlämna barnet. Som ett yttersta medel för att lösa konflikter föräldrar inbördes eller mellan föräldrar och fosterföräldrar om var ett barn skall bo, bör det vara tillräckligt att använda vite mot den tredskande. Jag anser det också principiellt felaktigt att verkställigheten av ett civilrättsligt beslut, innebärande lösandet av en tvist mellan två parter, skall kunna utmynna i att tredje person – barnet – hämtas med tvång.

Däremot finns det självklart anledning att lagmässigt reglera barns rätt till skydd i situaitoner som bedöms innebära fara för deras hälsa och utveckling. Gällande barnavårdslag innehåller bestämmelser i detta syfte. Möjlighet att omhänderta ett barn för samhällsvård har dock ansetts föreligga endast med avseende på förhållandena i en miljö, där barnets vistelse har "en viss intensitet och varaktighet" (JO-uttalande i Social författningar 1979:2 s. 38). I detta uttalande har JO ansett att omhändertagande för samhällsvård enligt 31 § inte kan ske, när ett barn med faderns/vårdnadshavarens medgivande sedan några dagar vistades hos modern. I detta fall ansåg JO att frågan om barnets förflyttning måste prövas som ett verkställighetsärende enligt FB.

Om möjligheten till hämtning av barn med stöd av FB tas bort, bör det – i situationer där barnet far illa hos den umgängesberättigade eller hos fosterföräldrarna – kunna bli möjligt att ingripa med stöd av 25 § a och 29 § BvL. I en situation då den föräldraansvarige är avskuren från rätten att utöva sin funktion bör nämligen det hem barnet vistas i kunna anses som barnets hem i den mening som avses i 25 § a BvL. Även den föreslagna lagen om vård av unga (LVU) borde kunna tillämpas på motsvarande sätt. I sådant fall finns då förutsättningar att om barnet far illa omhänderta det för samhällsvård.

Så snart barnet har omhändertagits från den farliga miljön och överlämnats till den föräldraansvarige kan samhällsvården förklaras avslutad. En sådan åtgärd står i överensstämmelse med 42 § BvL som anger att samhällsvården skall förklaras avslutad så snart ändamålet med vården anses uppnått.

Ett sådant kortvarigt omhändertagande som här sagts kan visserligen knappast sägas helt stå i överensstämmelse med den nuvarande tolkningen av 25 § a och 29 § BvL. I ett läge där hämtningsinstitut har avskaffats, torde det emellertid enligt min mening vara möjligt att tillämpa BvL på detta sätt. För tydlighets skull bör dock från lagstiftarens sida göras uttalande som ger stöd för en sådan lagtillämpning.

Barnets talerätt

Enligt utredningens huvudförslag ges barnet, med vissa undantag, talerätt i mål och ärenden enligt 6 och 8 kap. BFB. Barnets talerätt ska utövas av ställföreträdare för barnet, *barnombud,* som förutsätts ha juridisk utbildning. Dessutom föreslås att barnet skall ha möjlighet att få stöd och hjälp av en utomstående person, *kontaktperson,* när det befinner sig i en risk- eller krissituation. Kontaktpersonen ska kunna utses med stöd av 10 § socialtjänstlagen. Jämfört med socialutredningens förslag vidgas emellertid funktionen till att även omfatta situationer där samtycke av föräldrar/vårdnadshavare ej behöver föreligga.

Jag delar utredningens uppfattning att barnet bör ha talerätt i de situationer som finns angivna i avsnitt 9.2.1. Däremot har jag inte kunnat ansluta mig till huvudförslaget när det gäller formerna för att utöva talerätten och i övrigt tillvarata barnets intresse i de frågor som behandlas i detta betänkande.

Jag vill i stället förorda att en *barnassistent,* med den kompetens och inriktning som finns beskrivet i avsnitt 10.5.3.2 ges uppgiften att vara barnets ställföreträdare. Detta alternativ har enligt min mening påtagliga fördelar. Kretsen av personer som kan komma i fråga som barnets ställföreträdare vidgas. Uppgiften att tolka barnets vilja och att vara dess språkrör i de känslo- och konfliktladdade situationer det ofta blir fråga om ställer stora krav på barnkunskap och erfarenhet av relationsbearbetning.

Ytterligare en fördel med valet av barnassistent är att huvudförslagets två olika funktioner, uppgiften att vara ställföreträdare och att svara för hjälpinsatser, kan utövas av en och samma person.

Jag har dessutom principiella invändningar mot föreslagen utvidgning av 10 § socialtjänstlagen. Socialutredningens föreslagna kontaktperson förutsätts biträda hela familjen och är avsedd att förmedla frivilliga och servicepräglade insatser. Om kontaktperson som utredningen nu förordar ska kunna förordnas även utan den enskildes samtycke, får detta institut en starkt förändrad prägel. Jag anser att uppgiften att renodlat tillvarata barnets intresse inte bör förenas med den funktion som 10 § i socialtjänstlagen är avsedd att vara. Det ter sig dessutom mest naturligt och följdriktigt att frågor som gäller partsintressen i fråga om föräldraansvar, umgängesrätt och överlämnande av barn får en sammanhållen reglering utanför socialtjänstlagen. Detta hindrar självfallet inte barnassistenten att ge sådan hjälp som kontaktperson enligt 10 § socialtjänstlagen skall ge.

Jag förutsätter att barnet och därmed även barnassistenten ges samma grad av talerätt som enligt huvudförslaget. Vem som helst bör kunna ta initiativ till beslut om barnassistent. Barnassistent utses av sociala nämnden. En begäran om barnassistent ska inte obligatoriskt leda till förordnande. Det bör ankomma på nämnden att i varje enskilt fall pröva behovet och lämpligheten av en barnassistent. Nämndens beslut om förordnande eller entledigande bör kunna överklagas hos länsrätten av föräldrarna, förmyndare men också av överförmyndare, socialkonsulent eller barnet självt om det fyllt 15 år. I övrigt hänvisas till avsnitt 10.5.3.2 samt vad gäller kvalifikationer för barnassistent avsnitt 10.3.4.

När det gäller uppgiften att tillvarata barnets rätt i process om föräldraansvar, umgängesrätt eller överlämnande av barn har jag i likhet med vad som anges i avsnitt 10.5.3.2 förutsatt att barnassistenten låter sig företrädas av ett juridiskt ombud.

Bilaga 1 6 och 21 kap. FB i nuvarande lydelse samt kungörelsen (1976:715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. FB

6 kap. Om vårdnaden

1 § Barn står under vårdnad av bägge eller den ene av sina föräldrar eller av särskilt förordnad förmyndare till dess det fyllt aderton år eller ingått äktenskap.

2 § Den som har vårdnad om barn skall sörja för barnets person och giva det sorgfällig uppfostran. Vårdnadshavare skall tillse att barnet erhåller uppehälle och utbildning efter vad som är tillbörligt med hänsyn till föräldrarnas villkor och de tillgångar barnet kan äga samt barnets anlag.

3 § Vårdnadshavare skall utöva den uppsikt över barnet som är erforderlig med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter.

Barnet får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

4 § Har vårdnadshavare låtit barnet taga tjänst eller annat arbete, varigenom barnet blivit i stånd att försörja sig, får barnet, sedan det fyllt sexton år, själv säga upp avtalet samt sluta avtal om annat arbete av liknande art.

Vårdnadshavare har rätt att häva avtal som barnet har slutit enligt första stycket, om det är erforderligt med hänsyn till barnets uppfostran eller välfärd. Har avtalet hävts, får barnet ej därefter själv sluta arbetsavtal.

I fråga om verkan av avtal, som barnet slutit utan erforderligt samtycke, stadgas i 9 kap.

5 § Står barn under vårdnad av bägge föräldrarna, skall vad som sägs i 2–4 §§ gälla föräldrarna i förening. Är en av föräldrarna i följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak hindrad att deltaga i beslut rörande vårdnaden, vilket icke utan olägenhet kan uppskjutas, utövas bestämmanderätten av den andre. Denne får dock icke ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, med mindre barnets bästa uppenbarligen kräver det.

6 § Barnet står från födelsen under vårdnad av bägge föräldrarna, om dessa äro gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. Ingå föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem bägge.

Första stycket gäller ej, om annat följer av 7–10 §§.

7 § Stå barn under vårdnad av bägge föräldrarna och vilja föräldrarna eller en av dem att vårdnaden icke längre skall tillkomma dem gemensamt, har rätten på talan av endera att förorda vem av dem som skall ha vårdnaden om barnen eller, om ej alla barnen böra stå under den enes vårdnad, hur de skola fördelas mellan föräldrarna. Äro föräldrarna ense, skall rätten besluta i överensstämmelse med vad de önska, om det ej är uppenbart stridande mot barnens bästa. I annat fall beslutar rätten efter vad som finnes skäligt med hänsyn till barnens bästa. Finnes med hänsyn till barnens bästa uppenbart att ingendera av föräldrarna bör utöva vårdnaden, skall denna anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Dömes till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna, skall rätten tillika förordna angående vårdnaden om barnen. Härvid äger första stycket motsvarande tillämpning. Äro föräldrarna ense om att vårdnaden skall tillkomma dem gemensamt, skall dock rätten besluta i överensstämmelse därmed, om det ej är uppenbart stridande mot barnens bästa.

8 § Står barn under vårdnad av endast den ene av föräldrarna, skall rätten på talan av den andre överföra vårdnaden till honom, om det finnes skäligt med hänsyn till barnets bästa. Äro föräldrarna ense att vårdnaden skall överföras till den andre eller att vårdnaden skall tillkomma dem gemensamt, skall rätten på talan besluta i överensstämmelse därmed, om det ej är uppenbart stridande mot barnets bästa.

9 § Står barnet under vårdnad av bägge föräldrarna och gör sig en av dem skyldig till grovt missbruk eller grov försummelse vid vårdnadens utövande eller innebär hans deltagande i vårdnaden eljest fara för barnets utveckling, skall rätten på talan av barnavårdsnämnd förordna att vårdnaden skall tillkomma endast den andre, om det ej är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Står barnet under vårdnad av endast den ene av föräldrarna och inträffar i fråga om honom sådan omständighet som avses i första stycket, skall rätten på talan av barnavårdsnämnd förordna den andre att utöva vårdnaden, om det ej är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

10 § Står barn under vårdnad av bägge föräldrarna och dör en av dem, tillkommer vårdnaden den andre.

Står barn under vårdnad av endast den ene av föräldrarna och dör han, skall rätten på ansökan av den andre eller på anmälan av barnavårdsnämnd förordna den andre att utöva vårdnaden, om det ej är uppenbart med hänsyn till barnets bästa att vårdnaden bör anförtros åt särskilt förordnad förmyndare.

Äro bägge föräldrarna döda, utövas vårdnaden av förmyndaren.

10 a § Står barn under vårdnad av särskilt förordnad förmyndare, kan rätten besluta att vårdnaden skall överföras till föräldrarna eller till en av dem, om det är skäligt med hänsyn till barnets bästa.

Fråga om att överföra vårdnaden till förälder prövas på talan av förälder eller barnavårdsnämnden.

11 § Fader eller moder som är skild från vårdnaden får ej betagas tillfälle till umgänge med barnet, med mindre särskilda omständigheter föranleda det. Nöjes han ej med vad som härom bestämmes av den som har vårdnaden, skall rätten besluta i frågan.

12 § Fråga rörande vårdnad om barn upptages av rätten i den ort där vårdnadshavare har sitt hemvist. Sådan fråga kan upptagas även i samband med äktenskapsmål. Finns ej behörig domstol enligt vad som nu har sagts upptages vårdnadsfrågan av Stockholms tingsrätt.

Fråga om vårdnad som avses i 7–9 §§, 10 a § samt 11 § handlägges i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Står barnet under vårdnad av föräldrarna eller en av dem och äro föräldrarna ense i saken, kunna de dock anhänggiöra frågan genom ansökan.

Är fråga om vårdnad anhängiggjord i behörig ordning, kan utan stämning i vårdnadsmålet yrkas underhållsbidrag för barnet.

Dom i vårdnadsmål får meddelas utan huvudförhandling, om parterna äro ense i saken.

13 § I mål eller ärende angående vårdnad om barn kan rätten för tiden intill dess laga kraft ägande dom eller beslut föreligger förordna om vårdnaden efter vad som finnes skäligt.

Förordnande enligt första stycket kan på yrkande meddelas utan huvudförhandling. Innan förordnande meddelas, skall motparten beredas tillfälle att yttra sig över yrkandet. Har förordnande meddelats, prövar rätten när målet eller ärendet avgöres, om åtgärden skall bestå.

Förordnande som nu nämnts går i verkställighet lika med laga kraft ägande dom men kan när som helst återkallas av rätten.

14 § I mål eller ärende angående vårdnad om barn gälla i fråga om rättegångskostnad andra och tredje styckena i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Vardera parten skall bära sin rättegångskostnad. Part kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta motparten dennes rättegångskostnad, om han har förfarit på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om annars särskilda skäl föreligga.

Skall part enligt andra stycket helt eller delvis ersätta motpartens rättegångskostnad och har partens ställföreträdare, ombud eller biträde förfarit på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken och därigenom vållat kostnaden eller del därav, kan han förpliktas att jämte parten ersätta kostnaden. Rätten kan besluta härom även utan yrkande.

Första-tredje styckena äga motsvarande tillämpning vid målets eller ärendets handläggning i högre rätt.

21 kap. Om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m.

Verkställighet av dom eller beslut

1 § Verkställighet av vad allmän domstol i dom eller beslut bestämt om vårdnad eller umgängesrätt eller om överlämnande av barn sökes hos länsrätten.

Har domen eller beslutet icke vunnit laga kraft och är ej särskilt medgivet att verkställighet ändå får ske, får länsrätten icke vidtaga åtgärd enligt 2 eller 3 §.

2 § Innan länsrätten förordnar om verkställighet, äger den uppdraga åt ledamot eller suppleant i barnavårdsnämnden eller tjänsteman inom barnavården att verka för att den som har hand om barnet frivilligt skall fullgöra vad som åligger honom. Sådant uppdrag får även lämnas åt annan lämplig person.

Den som fått uppdrag enligt första stycket skall inom tid som länrätten bestämmer lämna denna en redogörelse för de åtgärder som vidtagits och vad som förekommit vid uppdragets utförande. Tiden får ej utan synnerliga skäl sättas längre än två veckor.

3 § Förordnar länsrätten om verkställighet, äger den förelägga vite eller, om det anses nödvändigt, besluta att barnet skall hämtas genom polismyndighets försorg. Länsrätten kan även i samband med förordnandet lämna uppdrag enligt 2 §, om sådant ej förekommit tidigare.

Om särskilda skäl föreligga, får länsrätten för att underlätta barnets överflyttning föreskriva, att barnet tillfälligt skall omhändertagas på lämpligt sätt.

Länsrätten äger utdöma förelagt vite.

4 § Har barnet fyllt femton år, får verkställighet icke ske mot dess vilja, utan att länsrätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Detsamma gäller, om barnet ännu ej fyllt femton år men nått sådan mognad att dess vilja bör beaktas på motsvarande sätt.

5 § Är det uppenbart att förhållandena ändrats väsentligt sedan allmän domstols dom eller beslut meddelades, kan länsrätten vägra verkställighet, om det av hänsyn till barnets bästa är påkallat att fråga om ändring beträffande vårdnad eller umgängesrätt prövas av allmän domstol. Sådan fråga upptages av allmän domstol på ansökan av den som varit part i ärendet hos länsrätten eller av barnavårdsnämnd.

Länsrätten får även i annat fall vägra verkställighet, om risk, som ej är ringa, föreligger för skada på barnets kroppsliga eller själsliga hälsa.

Överflyttning av barn i andra fall

6 § Även om dom eller beslut som avses i 1 § ej föreligger, äger den som har vårdnaden att, när barnet vistas hos annan, påkalla länsrättens åtgärd för att barnet skall överflyttas till honom.

Föreligga särskilda skäl att fråga om ändring beträffande vårdnaden prövas av allmän domstol, kan länsrätten vägra att vidtaga den sökta åtgärden.

I övrigt äga 2–5 §§ tillämpning.

7 § Bestämmelserna i 6 § äga motsvarande tillämpning, när föräldrar eller adoptivföräldrar gemensamt ha vårdnaden och en av dem utan beaktansvärt skäl egenmäktigt bortfört eller kvarhåller barnet samt den andre begär rättelse.

Gemensamma bestämmelser

8 § Hämtning och annan åtgärd beträffande barnet skall utföras på ett för barnet så skonsamt sätt som möjligt.

Vid hämtning skola ledamot eller suppleant i barnavårdsnämnd eller tjänsteman inom barnavården och, om möjligt, läkare närvara. Om barnet på grund av sjukdom ej bör flyttas eller annat särskilt hinder möter, skall hämtningen uppskjutas.

9 § Föreligger i ärende som avses i detta kapitel fara att barnet föres ur landet eller är ärendet av annan anledning brådskande, kan länsrätten omedelbart förordna, att barnet skall omhändertagas på sätt länsrätten finner lämpligt.

Kan beslut enligt första stycket ej avvaktas, får polismyndighet vidtaga sådan omedelbar åtgärd som kan ske utan skada för barnet. När sådan åtgärd vidtages, skola om möjligt ledamot eller suppleant i barnavårdsnämnden eller tjänsteman inom barnavården och läkare närvara. Åtgärden skall genast anmälas till länsrätten, som utan dröjsmål prövar om den skall bestå.

10 § I ärende enligt detta kapitel kan länsrätten förordna, att barnet skall undersökas av läkare.

I kallelse till läkarundersökning äger länsrätten förelägga vite. Länsrätten äger utdöma förelagt vite.

11 § Beträffande parts skyldighet att ersätta motparts kostnader i ärende enligt detta kapitel äga utsökningslagens bestämmelser om kostnader i utsökningsmål hos överexekutor motsvarande tillämpning.

Kostnad för utförande av uppdrag enligt 2 § första stycket andra punkten, hämtning eller omhändertagande av barn och läkarundersökning betalas av allmänna medel. Fråga om ersättning för sådan kostnad prövas av länsrätten.

12 § Länsrätten kan förordna att beslut enligt detta kapitel som ej avser utdömande av vite eller ersättning för parts kostnad skall lända till omedelbar efterrättelse.

13 § Beslut enligt detta kapitel angående överflyttning utgör ej hinder att den därvid avgjorda frågan prövas på nytt, när ändrade förhållanden eller annat särskilt skäl föranleder det.

14 § Vid handläggning i kammarrätt av mål enligt detta kapitel skola nämndemän ingå i rätten.

Kungörelsen (1967:715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. FB

Ansökningsförfarandet hos länsrätt

1 § Ansökan till länsrätten om verkställighet eller annan åtgärd enligt 21 kap. föräldrabalken skall, utöver vad som följer av förvaltningsprocess-

lagen (1971:291), innehålla uppgift om barnets namn, födelsedatum och vistelseort samt motpartens namn och postadress.

2 § Vid ansökan om verkställighet fogas allmän domstols dom eller beslut i huvudskrift eller bestyrkt avskrift jämte lagakraftbevis. Sådant bevis behövs dock inte, om verkställighet får äga rum oberoende av om domen eller beslutet vunnit laga kraft.

Avser ansökningen överflyttning av barn enligt 21 kap. 6 eller 7 § föräldrabalken, bör bifogas handling som visar att sökanden har vårdnaden eller del i vårdnaden om barnet.

3 § Upphävd.

Uppdrag enligt 21 kap. 2 § föräldrabalken

4 § Uppdrag enligt 21 kap. 2 § föräldrabalken bör ej lämnas, om det är osannolikt att sådant kommer att leda till barnets överlämnande eller om uppdrag kan antagas onödigt fördröja ärendets behandling.

Uppdraget får lämnas utan att den som har hand om barnet fått del av ansökningen.

5 § Finner den som fått uppdraget att frivilligt överlämnande av barnet kommer att ske, bör han genast underrätta sökanden härom och medverka till att tid och plats bestämmes för överlämandet. När överlämnandet skett, skall han meddela detta till länsrätten.

6 § Om frivilligt överlämnande ej kommer till stånd, skall i redogörelse som avses i 21 kap. 2 § föräldrabalken anges vad den som har hand om barnet har anfört som skäl för sin vägran att överlämna barnet. I redogörelsen bör också anges, om det synes föreligga sådant förhållande som enligt 21 kap. 4 §, 5 § eller 6 § andra stycket föräldrabalken utgör hinder för överlämnande.

7 § Länsrätten kan i övrigt lämna den som får uppdrag närmare anvisningar om vad han skall iakttaga vid uppdragets fullgörande.

Länsrättens handläggning i övrigt

8 § Upphävd.

9 § Skall barn under 15 år kallas till muntlig förhandling eller läkarundersökning, bör kallelse med föreläggande att inställa barnet tillställas den som har hand om barnet.

10 och 11 § Upphävda.

12 § Framkommer under länsrättens handläggning att barnet finns utom länet, får länsrätten ändå avgöra ärendet. Om det anses lämpligare, får länsrätten dock överlämna ärendet till länsrätten i det län där barnet finns.

Överlämnas ärendet till annan länsrätt, skall sökanden underrättas. Den som har hand om barnet skall också underrättas, om han redan fått del av ansökningen.

13 § Upphävd.

14 § Finner länsrätten att fråga om ändring beträffande vårdnad eller umgängesrätt bör prövas av allmän domstol, skall i beslutet erinras om innehållet i 21 kap. 5 § första stycket andra punkten föräldrabalken.

15 § Förordnar länsrätten om verkställighet utan att besluta om hämtning, skall länsrätten bestämma tid och plats för verkställigheten, om det ej är uppenbart obehövligt.

16 § Upphävd.

17 § När beslut om hämtning får verkställas, skall länsrätten genast sända det till polismyndigheten i den ort där barnet finns.

18 § Inkommer besvär över sådant beslut om hämtning som omedelbart länder till efterrättelse, skall länsrätten omedelbart underrättas därom. Länsrätten underrättar polismyndighet, som skall verkställa hämtningen, om besvären och om beslut som avses i 24 §.

Hämtning

19 § Polismyndigheten bestämmer tidpunkten för hämtning och kallar dem som enligt 21 kap. 8 § andra stycket föräldrabalken skall närvara vid förrättningen.

Den som har hand om barnet skall underrättas om tidpunkten för förrättningen, om icke synnerliga skäl föranleder annat.

Sökanden skall underrättas om var och när han skall inställa sig för att mottaga barnet.

20 § Får polismyndigheten underrättelse om besvär som avses i 18 §, skall hämtning ej äga rum innan fråga om inhibition prövats i besvärsärendet.

21 § Polismyndighet som fått hämtningsbeslut för verkställighet äger verkställa hämtningen även om barnet flyttats till ort i annat polisdistrikt. Polischefen i detta distrikt skall underlättas före förrättningen.

Anser den polismyndighet som fått hämtningsbeslutet att det är lämpligare att hämtningen verkställes av polismyndigheten i det andra distriktet, överlämnas ärendet till denna. Länsrätten skall underrättas härom.

22 § Föreligger hinder som avses i 21 kap. 8 § andra stycket andra punkten föräldrabalken och kan det antagas att hindret ej är endast tillfälligt, skall polismyndigheten underrätta länsrätten.

23 § Hämtning skall ske så, att åtgärden icke väcker onödig uppmärksamhet eller bereder dem som beröres större olägenhet än som är oundviklig. Polisman bör icke vara iförd tjänstedräkt och ej heller använda fordon, som särskilt utmärkts som polisfordon.

Övriga bestämmelser

24 § I ärende om besvär över sådant beslut om hämtning som omedelbart länder till efterrättelse, skall underrättelse om beslut i inhibitionsfråga genast sändas till länsrätten vare sig inhibition beslutas eller ej.

25 § Vad som i denna kungörelse föreskrives om överlämnande av barn äger motsvarande tillämpning när sökanden enligt dom eller beslut är berättigad att sammanträffa med barnet utan att detta överlämnas till honom.

Bilaga 2 Socialstyrelsens enkät rörande vårdnad och umgängesrätt

Socialstyrelsen tillsatte våren 1978 en arbetsgrupp som skulle närmare undersöka frågeställningar kring vårdnad och umgänge. Gruppen beslöt utforma en enkät att utsändas till en del av de instanser som kommer i beröring med vårdnads- och umgängesfrågor.

Avsikten med enkäten var framför allt att få material till en redogörelse för handläggning och metodik vid denna typ av ärenden. Enkäten skulle också vara en probleminventering och genom den skulle man även få uppslag till de projekt och försöksverksamheter med nya grepp som debatter och kritik bäddat för. Projektredovisningarna skulle utgöra en idébank för handläggande instanser.

Enkäten gick ut till vissa tingsrätter, kommuner, PBU-centraler, socialkonsulenter och allmänna advokatbyråer. Den avsåg ärenden eller mål avgjorda under år 1977.

De tillfrågade domstolarna var Stockholms, Göteborgs, Malmös, Västerås och Lyckseles tingsrätt.

Förutom de tre storkommunerna Stockholm, Göteborg och Malmö tillfrågades 14 kommuner. De utvaldes i samråd med kommunförbundet och ansågs representativa för landet, nämligen Uppsala, Vellinge, Tingsryd, Borlänge, Botkyrka, Danderyd, Älvsbyn, Lycksele, Umeå, Sundsvall, Lidköping, Karlstad och Gotland.

Vidare omfattades samtliga socialkonsulentkontor, 3 PBU-centraler med tillsammans 10 byråer (Göteborg, Umeå och Sundsvall) samt 5 allmänna advokatbyråer (Stockholm, Göteborg, Malmö, Falun och Haparanda) av enkäten.

Enkätresultaten redovisas under tre huvudrubriker.

- Gemensam vårdnad
- Vårdnad och umgänge
- Projekt

Socialstyrelsen framhåller att många av de förekommande sifferuppgifterna är skattningsvärden, då de tillfrågade instanserna för en mycket begränsad statistik i de här aktuella sammanhangen.

Nedan följer socialstyrelsens sammanfattning av enkäten. Enkäten presenteras i sin helhet under titeln "Mamma, pappa eller båda" i Socialstyrelsen redovisar under hösten 1979.

Gemensam vårdnad

Av antalet under 1977 tagna beslut om gemensam vårdnad vid de tillfrågade tingsrätterna hade Stockholms tingsrätt tre gånger fler än Göteborg och fem gånger fler än Malmö. Västerås hade tre gånger fler beslut än Lycksele.

Vid summering av de fem tingsrätternas beslut om gemensam vårdnad det året framkom att i 46 % av fallen gällde det ogifta sammanboende föräldrar och 37 % av besluten togs i samband med föräldrars äktenskapsskillnad. Föräldrar som inte varit gifta och ej heller sammanbodde stod för 11 % av besluten. Endast 5 % av besluten om gemensam vårdnad berörde föräldrar som tidigare varit gifta och där en förälder efter äktenskapsskillnaden först varit ensam vårdnadshavare.

I de 17 tillfrågade kommunerna och vid de tre av enkäten berörda PBU-centralerna diskuterades gemensam vårdnad i knappt hälften av de år 1977 inkomna vårdnadsremisserna. Vid de allmänna advokatbyråerna ansåg man att det i ca 20–25 % av de skilsmässofall där vårdnaden var ett delproblem kunde vara aktuellt att diskutera gemensam vårdnad.

Flertalet föräldrar med vilka gemensam vårdnad diskuterats beslöt sig för att *inte* söka gemensam vårdnad. Det berodde enligt enkätsvaren från kommunerna och PBU i första hand på oförmåga att komma överens kring barnets/barnens faktiska vård, i andra hand på svårigheten att lösa de ekonomiska frågorna kring gemensam vårdnad.

Från de allmänna advokatbyråerna har man ansett att de ekonomiska svårigheterna övervägt när föräldrar avstått från gemensam vårdnad.

Då föräldrar beslutar sig för gemensam vårdnad har barnets/barnens boende enligt kommunsvaren mestadels lösts så att barnet/barnen bott hos en förälder och den andre haft motsvarande "normal" umgängesrätt.

Enligt PBU-svaren övervägde i stället arrangemanget att barnet/barnen bodde lika mycket hos vardera föräldern. Enligt kommunsvaren valdes denna lösning endast i 2 av 15 fall.

Advokaterna ansåg att den vanligaste ordningen vid gemensam vårdnad var att barnet/barnen bodde hos en förälder och den andre hade umgängesrätt.

De 17 kommunerna hade sammantaget under 1977 haft ett tusental förfrågningar kring gemensam vårdnad. Socialkonsulenterna hade vardera fått ca 100 förfrågningar – lika ofta från allmänheten som från kommuner. De tillfrågade advokatkontoren hade fått ett 50-tal förfrågningar till varje kontor. Vid PBU hade man endast haft ett fåtal förfrågningar.

Enligt socialkonsulenterna hade frågor kring ekonomi varit fler än förfrågningar kring faktisk vård. –Allmänheten hade velat diskutera bostadsbidrag, bidragsförskott, daghemsplats, resor, om advokat behövdes, vilken domstol man skulle gå till osv. Förfrågningar från kommuner hade rört tveksamhet beträffande umgängesrättens utformning och överhuvudtaget relationen till "andra föräldern", men även diskussion kring gemensam vårdnad i samband med faderskapserkännande hade förekommit.

Kommunerna hade i två fall under 1977 fått remiss från tingsrätt med begäran om yttrande i fall där föräldrar ansökt om gemensam vårdnad. Båda fallen rörde barn omhändertagna för samhällsvård.

Vårdnad och umgänge

Vid genomgång av 1977 års vårdnadsdomar vid de fem tingsrätterna framkom att i övervägande antal av de fall där föräldrarna var överens i vårdnadsfrågan önskade de att modern skulle vara vårdnadshavare. I övriga fall var man överens om att låta fadern bli ensam vårdnadshavare i ungefär hälften av fallen och dela syskongruppen mellan föräldrarna i den andra hälften av fallen.

Av vårdnads- och umgängesremisser avser 11 % endast umgänge. I en tredjedel av fallen berördes två kommuner av utredningen eftersom föräldrarna var bosatta på skilda orter. I likaledes en tredjedel av fallen var en eller båda föräldrarna invandrare.

687 barn berördes av vårdnads- och umgängesremisser under år 1977 i de tillfrågade kommunerna. 583 barn var aktuella i vårdnadsremisserna och 104 barn i umgängesremisserna. Åldersmässigt fördelade sig barnen så att 5–9-åringarna övervägde i både vårdnads- och umgängesärenden.

Genomsnittliga liggtiden innan en utredning påbörjades var ca 1,7 månader och den faktiska utredningstiden – från det utredningen påbörjades tills den behandlades i sociala centralnämnden – uppskattades till i genomsnitt 6 månader.

I 12 av de 17 kommunerna fanns en särskild familjerättssektion där vårdnads- och umgängesärenden handläggs tillsammans med faderskaps-, underhålls- och adoptionsärenden. Även i kommuner där inte familjerättssektion finns är oftast särskilda tjänstemän avdelade för denna typ av ärenden. Arvoderade utredare användes i 7 kommuner. De hade under år 1977 gjort sammanlagt 80 utredningar.

Flertalet kommuner hade gemensamma samtal med föräldrarna i vårdnads- och umgängesärenden. Då det gällde samtal med barnen fanns det i markeringarna någon övervikt på "enskilda" samtal med barn, men "ofta" talade utredaren också med barn och föräldrar tillsammans.

När det gäller referenter hörde utredaren övervägande de referenter parterna föreslog och dessutom barnavårdscentral, daghem, skola, fritidshem.

I ca 9 % av 1977 års vårdnads- och umgängesärenden remitterade kommunerna ärenden till PBU för bedömning, hjälp önskades i procentuellt fler umgänges- än vårdnadsärenden. Det var 9 av de 17 kommunerna som stod för samtliga PBU-remisser.

De av enkäten berörda PBU-centralerna hade fått merparten av sina vårdnads- och umgängesremisser från kommunerna. Tingsrätterna hade i endast ett fåtal fall remitterat ärenden direkt till PBU. Ca 50 % av fallen var tidigare kända vid PBU. Det dröjde två–tre veckor innan man påbörjade en utredning och den färdigställdes som regel på ca två månader. Vid utredningen användes barndiagnostiska metoder, familjeterapi, kristerapi.

Sociala centralnämnden i de 17 kommunerna förordade under år 1977 modern som den lämpligaste vårdnadshavaren för 198 barn och fadern för 138 barn. Av dessa fick modern 25 och fadern 29 i samband med delning av syskongrupp. För 39 barn förordades tillsättning av särskild förmyndare.

Vid de tre av enkäten berörda PBU-centralerna förordades modern som vårdnadshavare för 15 barn och fadern för 11 barn, därav modern åtta och fadern sex i samband med delning av syskongrupp. Förmyndare föreslogs för 10 barn.

Förordet för fadern ökade med barnets/barnens ålder. I åldersgruppen 10–17 år förordade t. ex. kommunerna fadern och modern som vårdnadshavare för lika antal barn, fadern dock med två pojkar mer än modern och modern med två flickor mer än fadern.

Varken hos kommunerna elier hos PBU förekom efterkontakt regelbundet.

I nio umgängesrättsärenden avstyrkte sociala centralnämnden umgängesrätt mellan förälder och barn. Skälen härför var exempelvis alkohol- eller narkotikaproblem hos en förälder, grav psykisk störning, förälder hade ej på många år eller aldrig haft kontakt med barnet.

Socialkonsulenterna hade under år 1977 sammanlagt fått ett 25-tal remisser i vårdnads- och umgängesmål direkt från domstol, i ett fall från kommun. Skälen till att dessa ärenden remitterats till socialkonsulent hade varit att de bedömts som synnerligen komplicerade, att någon av parterna inte godtagit "lokal" utredning eller att någon vid kommunen hade varit direkt eller indirekt inblandad i ärendet.

Samtliga av enkäten berörda instanser har tillfrågats om sina synpunkter på barns hörande i vårdnads- och umgängesärenden samt efter vilka kriterier de bedömer förälders vårdnadslämplighet.

Att höra barn i vårdnads- och umgängesfrågor fastslogs som en mycket grannlaga uppgift som kräver erfarenhet och kunskap om barns reaktioner så att inte bara verbala utan även icke-verbala meddelanden tas adnotam och tolkas rätt.

I alla enkätsvaren lämnades många synpunkter – ibland av divergerande slag. Flertalet betonade att barn inte bör tvingas välja mellan sina föräldrar, att man dock alltid bör tala med barn om den rådande konflikten därför att fantasier kring och rädsla för det outsagda ofta är värst.

När det gällde lämplig ålder för samtal med barn frångick flertalet 12-års-åldern som undre gräns och ansåg att barns uttalande bör noteras seriöst och finnas med vid bedömningen av vårdnads- och umgängesfrågor.

Då det gällde kriterier att bedöma föräldrars vårdnadslämplighet var synpunkterna också legio. Det fästes större vikt vid vem som hittills gett barnet trygghet och stimulans och vid barnets bindning till förälder, än vid yttre förhållanden. Vikten av att vårdnadshavaren förmådde upprätthålla en normal kontakt med icke-vårdnadshavaren för umgängets skull betonades; den som bearbetat skilsmässan klarade ofta umgängesfrågan och kunde därmed kanske vara den bästa vårdnadshavaren.

Bland "övriga synpunkter" framkom att man från flera håll ifrågasatte den starka anknytningen till domstol i denna typ av ärenden och att man önskade en annan uppläggning än den nuvarande.

Kommunerna efterlyste effektivare handledning och vidarutbildning för utredare i vårdnads- och umgängesärenden.

I 11 av de 17 tillfrågade kommunerna hade 170 vårdnads- och umgängesärenden återkallats under 1977, därav 135 sedan utredare arbetat med ärendet.

11 kommuner uppgav att man där börjat arbeta med nya grepp i vårdnads- och umgängesärenden och flera hade en klart strukturerad utformning på sin nya metodik.

Socialkonsulenterna redovisade också projekt och försöksverksamheter från kommunerna i sina län, även där med en mer eller mindre uttalad struktur.

Projekt

Beträffande projekten kan sägas att målsättningen i samtliga fall är att få föräldrarna att enas i vårdnads- eller umgängesfrågan. Metoden man använder är gemensamma samtal med föräldrarna.

En kommun har i sin projektredogörelse formulerat följande:

"Att vårdnadsfrågan hänskjuts till oss tar vi som ett tecken på en alltjämt olöst konflikt mellan föräldrarna. De flesta föräldrar är egentligen lämpliga, en inbördes rangordning är svår att rationellt motivera. ----Skilsmässosituationen i sig förorsakar inte barnet bestående men utan osäkerheten kring den och föräldrarnas indragning av barnen i den egna problematiken kan utgöra skada. En frivillig uppgörelse mellan föräldrarna anser vi ger mindre skada än en tvist som löses av domstol.---"

Man betonar att det inte är fråga om psykoterapi utan att samtalen är ett utvecklande av den metodik som socialarbetare av traditionen använt sig utav för att hjälpa människor att ta fram sina egna resurser och använda dem i lösningen av det aktuella problemet.

I en annan kommun försöker man använda kris- och beslutsteoretiska metoder vid de gemensamma samtalet och bejaka föräldrarnas sorg i skilsmässan.

Man försöker förmå föräldrarna att inse "att de inte längre är makar, men att de fortfarande är föräldrar till barnen" och man stärker dem i rollen som mamma och pappa. I maktkampen mellan dem använder man metoden att stärka den svage och ge denne positiv stimulans så att föräldrarna kommer på samma nivå och accepterar varandra som jämlika vuxna.

En del kommuner använder enbart de egna tjänstemännen i projekten, i andra kommuner har man därutöver resurspersoner utifrån – läkare, kuratorer, psykologer m. fl.

Då kommunens egna tjänstemän används i projektet arbetar man ofta två och två. Man erbjuder föräldrarna ett antal samarbetssamtal, ibland inom utredningens ram, ibland som alternativ till en vårdnadsutredning. I det senare alternativet kopplas andra tjänstemän in om någon samförståndslösning inte kunnat uppnås efter en serie av tre till fem samtal.

Då resurspersoner finns med i projektarbetet får föräldrarna välja mellan terapeutisk modell utan dokumentation och traditionell vårdnadsutredning. Om föräldrarna väljer den senare skall, enligt en kommuns formulering, den handläggas med målsättningen "att medföra så lite skada som möjligt för alla inblandade och inte bidraga till att konflikten trappas upp". Utredaren drar upp samarbetslinjer och diskuterar ungefärliga antalet sammanträffanden. Oberoende av vilken modell föräldrarna väljer får de i en kommun möjlighet att utnyttja personal från barnpsyk, vuxenpsyk, familjerådgivningen, hemterapeut eller juridisk sakkunskap, yrkesgrupper som funnits med då kommunen utarbetade sin metodik i vårdnads- och umgängesrättsutredningar. Tingsrätter och advokater underrättas om tidsplan och arbetssätt och om eventuella förändringar av tidsmässig eller metodisk art.

De kommuner som ändrat sin metodik i vårdnads- och umgängesutredningar har uppnått mycket positiva resultat så att föräldrar i mer än hälften av fallen enats och man har därmed sluppit lägga ned arbete på en negativ och tidsödande redovisning av familjens tragiska öde. Man har i stället kunnat använda tiden till att söka hjälpa familjen att nå en konstruktiv lösning på sin tvist.

Statens offentliga utredningar 1979

Kronologisk förteckning

1. Utbyggt skydd mot höga vård- och läkemedelskostnader. S.
2. Naturmedel för injektion. S.
3. Regional laboratorieverksamhet. Jo.
4. Avskildhet och gemenskap inom kriminalvården. Ju.
5. Konsumentinflytande genom insyn? H.
6. Polisen. Ju.
7. Tandvården i början av 80-talet. S.
8. Löntagarna och kapitaltillväxten 1. Löntagarfonder – bakgrund och problemanalys. E.
9. Löntagarna och kapitaltillväxten 2. Den svenska förmögenhetsfördelningens utveckling. Löntagarfonder och aktiemarknaden – en introduktion. Internationella koncerner och löntagarfonder. E.
10. Löntagarna och kapitaltillväxten 3. Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag. Vinstbegreppet. Den lokala lönebildningen och företagets vinster – en preliminär analys. E.
11. Löntagarna och kapitaltillväxten 4. Lantbrukskooperationen – ideologi och verklighet. E.
12. Svenska kyrkans gudstjänst. Band 4. Evangelieboken. Kn.
13. Konkurs och rätten att idka näring. Ju.
14. Naturvård och täktverksamhet. Jo.
15. Naturvård och täktverksamhet. Bilagor. Jo.
16. Ökad sysselsättning. Finansiella effekter i offentliga sektorn. A.
17. Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda. U.
18. Museijärnvägar. U.
19. Jaktvårdsområden. Jo.
20. Anhöriga. S.
21. Plötslig och oväntad död – anhörigas sjuklighet och psykiska reaktioner. S.
22. Barn och döden. S.
23. Avgifter i staten – nuläge och utvecklingsmöjligheter. B.
24. Sysselsättningspolitik för arbete åt alla. A.
25. Nya namnregler. Ju.
26. Sjukvårdens inre organisation – en idépromemoria. S.
27. Sysselsättningspolitik för arbete åt alla. Bilagedel. A.
28. Barnolycksfall. S.
29. Lotterier och spel. H.
30. Lotterier och spel. Bilagor. H.
31. Bättre kontakter mellan enskilda och myndigheter. Kn.
32. Fastighetstaxering 81. B.
33. Fastighetstaxering 81. Bilagor. B.
34. Bilarna och luftföroreningarna. Jo.
35. Rationellare girohantering. E.
36. Konsumenttjänstlag. Ju.
37. Aktivt boende. Bo.
38. Lagerstöd. A.
39. Vattenkraft och miljö 4. Bo.
40. Malmer och metaller. I.
41. Barnen i framtiden. S.
42. Vår säkerhetspolitik. Fö.
43. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. Jo.
44. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. Bilagor 1–8. Jo.
45. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. Bilagor 9–13. Jo.
46. Koncernbegreppet m. m. Ju.
47. Dokumentation och statistik om högskoleutbildning. U.
48. Arbetstiderna inför 80-talet. A.
49. Grundlagsskyddad yttrandefrihet. Ju.
50. Huvudmannaskapet för specialskolan. U.
51. Öst Ekonomiska Byrån. H.
52. Viltskador. Jo.
53. Nytt skördeskadeskydd. Jo.
54. Hushållning med mark och vatten 2. Del I. Överväganden. Bo.
55. Hushållning med mark och vatten 2. Del II. Bakgrundsbeskrivning. Bo.
56. Steg på väg... A.
57. Barnomsorg – behov, efterfrågan, planeringsunderlag. S.
58. Barnomsorg. Redovisning av särskilda undersökningar. S.
59. I livets slutskede. S.
60. Bidrag till folkrörelser. Kn.
61. Förnyelse genom omprövning. B.
62. Kooperationen i Sverige. I.
63. Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m. m. Ju.

KUNGL. BIBL.
1979 -10- 10
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1979

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Avskildhet och gemenskap inom kriminalvården. [4]
Polisen. [6]
Konkurs och rätten att idka näring. [13]
Nya namnregler. [25]
Konsumenttjänstlag. [36]
Koncernbegreppet m. m. [46]
Grundlagsskyddad yttrandefrihet. [49]
Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m. m. [63]

Försvarsdepartementet

Vår säkerhetspolitik. [42]

Socialdepartementet

Utbyggt skydd mot höga vård- och läkemedelskostnader. [1]
Naturmedel för injektion. [2]
Tandvården i början av 80-talet. [7]
Utredningen rörande vissa frågor beträffande sjukvård i livets slutskede. 1. Anhöriga. [20] 2. Plötslig och oväntad död – anhörigas sjuklighet och psykiska reaktioner. [21] 3. Barn och döden. [22] 4. I livets slutskede. [59]
Sjukvårdens inre organisation – en idépromemoria. [26]
Barnolycksfall. [28]
Barnen i framtiden. [41]
Planeringsgruppen för barnomsorg. 1. Barnomsorg – behov, efterfrågan, planeringsunderlag. [57] 2. Barnomsorg. Redovisning av särskilda undersökningar. [58]

Ekonomidepartementet

Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten. 1. Löntagarna och kapitaltillväxten 1. Löntagarfonder-bakgrund och problemanalys. [8] 2. Löntagarna och kapitaltillväxten 2. Den svenska förmögenhetsfördelningens utveckling. Löntagarfonder och aktiemarknaden- en introduktion. Internationella koncerner och löntagarfonder. [9] 3. Löntagarna och kapitaltillväxten 3. Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag. Vinstbegreppet. Den lokala lönebildningen och företagets vinster – en preliminär analys. [10] 4. Löntagarna och kapitaltillväxten 4. Lantbrukskooperationen – ideologi och verklighet. [11]
Rationellare giroförmedlingen. [35]

Budgetdepartementet

Avgifter i staten – nuläge och utvecklingsmöjligheter. [23]
1976 års fastighetstaxeringskommitté. 1. Fastighetstaxering 81. [32] 2. Fastighetstaxering 81. Bilagor. [33]
Förnyelse genom omprövning. [61]

Utbildningsdepartementet

Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda. [17]
Museijärnvägar. [18]
Dokumentation och statistik om högskoleutbildning. [47]
Huvudmannaskapet för specialskolan. [50]

Jordbruksdepartementet

Regional laboratorieverksamhet. [3]
Naturvårdskommittén. 1. Naturvård och täktverksamhet. [14] 2. Naturvård och täktverksamhet. Bilagor. [15]
Jakt- och viltvårdsberedningen. 1. Jaktvårdsområden. [19] 2. Viltskador. [52]
Bilarna och luftföroreningarna. [34]
Miljörisker vid sjötransporter. 1. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. [43] 2. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. Bilagor 1–8. [44] 3. Ren tur. Program för miljösäkra sjötransporter. Bilagor 9–13. [45]
Nytt skördeskadeskydd. [53]

Handelsdepartementet

Konsumentinflytande genom insyn? [5]
Lotteriutredningen. 1. Lotterier och spel. [29] 2. Lotterier och spel. Bilagor. [30]
Öst Ekonomiska Byrån. [51]

Arbetsmarknadsdepartementet

Sysselsättningsutredningen. 1. Ökad sysselsättning. Finansiella effekter i offentliga sektorn. [16] 2. Sysselsättningspolitik för arbete åt alla. [24] 3. Sysselsättningspolitik för arbete åt alla. Bilagedel. [27]
Lagerstöd. [38]
Arbetstiderna inför 80-talet. [48]
Steg på väg... [56]

Bostadsdepartementet

Aktivt boende. [37]
Vattenkraft och miljö 4. [39]
Hushållning med mark och vatten 2. Del I. Överväganden. [54]
Hushållning med mark och vatten 2. Del II. Bakgrundsbeskrivning. [55]

Industridepartementet

Malmer och metaller. [40]
Kooperationen i Sverige. [62]

Kommundepartementet

Svenska kyrkans gudstjänst. Band 4. Evangelieboken. [12]
Bättre kontakter mellan enskilda och myndigheter. [31]
Bidrag till folkrörelser. [60]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

KUNGL. BIBL.
1979-10-10
STOCKHOLM

ISBN 91-38-05001-3
ISSN 0375-250X